

Morgondagens samhällsproblem?

Uppsatser i skilda ämnen

*Studier
och
debatt*

STUDIEFÖRBUNDET NÄRINGS LIV OCH SAMHÄLLE

Morgondagens samhällsproblem?

UPPSATSER I SKILDA ÄMNEN AV

Staffan Burenstam Linder

Gunnar Dahlander

Erik Elinder

Sven Forssman

Curt-Steffan Giesecke

Odd Gulbrandsen

Ulrich Herz

Per Holmberg

Sven Malmström

Lars Nabseth

Göran Ohlin

Olof Ruin

Sven Rydenfelt

Bo Siegbahn

STUDIEFÖRBUNDET NÄRINGSLIV OCH SAMHÄLLE

Studier och debatt

utges av

Studieförbundet Näringsliv och Samhälle

Sköldungagatan 2, Stockholm Ö

Tel. 23 25 20. Postgiro 35 62 60

Nr 4 - 1962 - 10:e årg.

Omslag av Bengt Landin

TRYCKERI AB SKANDIA. Stockholm 1963

SNS vill

genom

- vetenskaplig forskning
- studier och debatt i lokala grupper
- centrala konferenser och kurser
- publicering av resultat från dessa verksamhetsfält

sprida kunskap om ekonomiska och sociala förhållanden, stimulera till positiva insatser i arbets- och samhällsliv och till ett individuellt ställningstagande i den allmänna debatten.

SNS är en ideell sammanslutning av enskilda personer inom svenskt näringsliv.

SNS är fristående från politiska partier och intresseorganisationer.

SNS bildades den 5 juni 1948, och dess arbete finansieras genom bidrag från näringslivet.

Förord

Långtidsplanering och prognoser har blivit något av modebegrepp i dagens samhällsdebatt. På alla områden märks ett ökat intresse för systematiska försök att kartlägga morgondagens problem och förutsättningar.

SNS har bett ett antal representanter för olika sidor av vårt samhällsliv att presentera något speciellt problem som de anser bli väsentligt för morgondagens samhälle. Någon annan metod vid urvalet av bidragsgivare än att de i sitt dagliga arbete ur olika aspekter har anledning att syssla med långsiktiga utvecklingstendenser har inte använts. Inte heller har det lämnats några specificerade direktiv beträffande ämnesområdets avgränsning. Författarna svarar själva för sina bidrag.

Resultaten presenteras i föreliggande skrift. Vi tackar alla de medverkande och hoppas att de publicerade uppsatserna skall bli en stimulerande läsning i några skilda ämnen.

Stockholm i maj 1963.

*K-F Km Karlsson
Verkst. dir. i SNS*

Innehåll

Förord	3
En ekonomisk Pyrrhusseger? av docent <i>Staffan Burenstam Linder</i>	5
Fördela fritiden av rektor <i>Gunnar Dahlander</i>	10
Överflödssamhälle med problem av direktör <i>Erik Elinder</i>	14
Samhällsutvecklingen och folkhälsan av professor <i>Sven Forssman</i>	23
Om likhetens gränser av direktör <i>Curt-Steﬀan Giesecke</i>	32
Glesbygdens förslumning av docent <i>Odd Gulbrandsen</i>	37
Morgondagens konsumtionsmönster av fil. lic. <i>Ulrich Herz</i>	45
Nytt skråväsende i sikte av sekreterare <i>Per Holmberg</i>	56
Forskning och framtidskridande av direktör <i>Sven Malmström</i>	62
Forskning och ekonomisk tillväxt av ekon. dr <i>Lars Nabseth</i>	79
Från välfärd till välstånd av professor <i>Göran Ohlin</i>	86
Kanslihusets ställning av docent <i>Olof Ruin</i>	91
Vår barbariska skola av fil. dr <i>Sven Rydenfelt</i>	97
Sverige och omvärlden av ambassadör <i>Bo Siegbahn</i>	102

En ekonomisk Pyrrhusseger?

av Staffan Burenstam Linder

Nya uppfinningar och reklam kan skapa nya ekonomiska behov som känns lika angelägna som de grundläggande nyttigheter vilka vi sedan länge haft resurser att skaffa oss i lämpliga kvantiteter. Av denna anledning anser man sig ha möjlighet att förkasta allt tal om ett konsumtionsmaximum — ett tal som om det inte kunde karakteriseras som absurt skulle tvinga oss till ett genomgripande omtänkande.

Emellertid finns det ett konsumtionsmaximum av ett annat slag: den *tid* det tar att konsumera. Det är tidskrävande att begagna sig av sina konsumtionsvaror. Det tar tid både att njuta av dem och att *underhålla* dem. De obehag som är förenade med att försöka töja på maggränsen för konsumtion är uppenbara för alla. De obehag som är förenade med att töja på tidsgränsen börjar bli uppenbara för alla. Att vara medveten om att konsumerandet kan vara förenat med besvär blir allt betydelsefullare för att rätt kunna tolka vår situation.

Jag tror inte att vi befinner oss särskilt nära den absoluta tidsgränsen. Men vi är betydligt närmare än vi tror. När folk gör tankeexperimentet att fundera ut hur mycket pengar de skulle med fördel kunna spendera på ett år når de vanligen ansefliga belopp. Därav drar man den slutsatsen att allt tal om konsumtionsmaximum är verklighetsfrämmande minst sagt. Men dessa tankeexperiment är regelbundet utförda under felaktiga förutsättningar. Det är lätt att spendera astronomiska belopp på konsumtion *så länge man har större inkomster än andra*. Om man är mer eller mindre ensam om sin höga inkomst att spendera på konsumtion har man nämligen tillgång till den strategiska möjligheten att *hyra arbetskraft* för att få hjälp med att konsumera eller m.a.o. att hyra arbetskraft för att *eliminera de besvär* som är förenade med konsumtionen. Det är

roligare att ha ett präktigt hus, en stor segelbåt och ett antal ridhästar och bilar om man själv slipper städa i huset, skrapa båten, utfodra hästarna och polera bilarna. I detta fall sätts konsumtionsmaximum utan hänsyn till det besvär som är förenat med att konsumera.

Men vad vi är intresserade av är hur högt konsumtionsmaximum ligger när alla har mer eller mindre samma inkomst. Enligt förutsättningarna saknar man då möjlighet att hyra arbetskraft i någon nämnvärd utsträckning för att få assistans med sin konsumtion. Det torde vara uppenbart för alla och envar att ens konsumtionsförmåga då blir kraftigt inskränkt.

De som har vågat framföra tanken på att det skulle kunna finnas ett konsumtionsmaximum och ett icke alltför avlägset sådant har vanligen blivit föremål för den ironiska frågan om de skulle säga nej till en högre inkomst om de erbjöds en sådan. Inför en sådan fråga behöver man emellertid inte stå svarslös. Självfallet skulle jag inte tacka nej till en högre inkomst eftersom den skulle möjliggöra för mig bl.a. att just eliminera en del underhållsbesvär som jag nu har av olika konsumtionsvaror. Men det är en helt annan fråga om jag skulle vara lika intresserad av en allmän inkomsthöjning. Om realinkomsten, så som den indexmässigt definieras, fördubblades, skulle jag ha råd att köpa flera konsumtionsvaror men sannolikt tvingas att använda en större del av min tid till att underhålla dem. Det är inte uteslutet att jag under sådana omständigheter så småningom avstod från att köpa fler konsumtionsvaror, dvs. man har nått ett konsumtionsmaximum.

Även om vi är närmare detta maximum än vi tror, behöver inte detta innebära att vi är nära. Men det är min uppfattning att vi är tillräckligt nära för att en serie problem som är förknippade med existensen av ett sådant konsumtionsmaximum redan skall ha börjat göra sig gällande.

Ett första problem är att vi är på väg att tvingas erkänna att våra ekonomiska resurser inte används så som man ursprungligen tänkte sig skulle bli fallet. Ekonomiskt framsteg skulle inte vara ett självändamål utan möjliggöra för individ och mänsklighet att frigöra sig från en degraderande fattigdom fylld av nedsättande sysselsättningar för att i stället ägna sig åt kulturella och själsliga utöv-

ningar. Ekonomiskt framsteg blev med detta mål i sikte önskvärt även inom antimaterialistiska riktningar.

I själva verket har utvecklingen gått i motsatt riktning. Det är ingalunda omöjligt att förfäktat den uppfattningen att flertalet individer inte ägnar en ökande tid åt kulturella aktiviteter. Till att börja med är det inte nödvändigtvis så att fritiden ökar. Den genomsnittliga arbetsveckan har sjunkit. Men detta är ett dåligt mått. Procentuellt sett har ett större antal individer förvärvsarbete beroende på att antalet förvärvsarbetande kvinnor ökat. Vidare har ett växande antal människor mer än ett arbete. Denna tendens är mycket markerad i USA. Till detta kommer att ett växande timantal spenderas på resor till och från arbetsplatsen. Slutligen arbetar vi allt mera som våra egna hantverkare och även om vi tycker det är roligt att polera bilen, använder vi i alla fall inte den tiden till själslig odling.

Den väsentligaste orsaken till att samhällsförbättringarna inte sett sin framstegsoptimism realiserad i en frodig masskultur är kanske att folk vanligen inte har den rätta förmågan att finna stimulans i denna källa. Helt krasst ligger väl det också så till att samtidigt som reallönen stigit har det blivit dyrare att avstå från inkomster, dvs. att inte arbeta. Tid är pengar och därför är fritid dyr. Denna effekt kan mer än väl uppväga att vi med växande inkomster har råd att unna oss mer fritid.

Vad värre är, är att situationen för dem som skulle kunna ägna sig åt kulturell odling och leda och stimulera intresset för denna genom det ekonomiska uppsvinget har fått en gradvis försämrad ställning. Utövare av vetenskapliga och konstnärliga yrken och folk i opinionsbildande ställning helt allmänt har sannolikt fått sina möjligheter att fullfölja sin roll försämrade. Eftersom inom sådan verksamhet helt naturligt produktivitetstegringar inte kan äga rum har man för att pressa kostnaderna inte tillåtit dessa individers reallön följa med i den allmänna utvecklingen. Men även om deras reallön indexmässigt ökat i takt, skulle deras situation försämrats eftersom priserna på sådana produkter som möjliggör ett stort utrymme för ostörd tankeverksamhet, nämligen tjänster, ökat proportionellt mycket. Det ofta omvittnade förhållandet att dagens professorer inte är de tankspridda fenomen de en gång var innebär kanske helt en-

kelt att de numera har mindre tid och möjligheter att bli absorberade av sina funderingar. Det skulle för övrigt inte förvåna om många av bidragsgivarna till denna essäsamling inte ansett sig ha tillräcklig tid att avsätta till att skriva om vad de anser vara morgondagens samhällsproblem. Det är vidare sannolikt att ett antal av dem som tillfrågats om sin uppfattning inte ansett sig kunna komma med ett bidrag helt enkelt därför att de har så mycket att göra att de inte någonsin gett sig tid att tänka på vad som utgör vårt viktigaste samhällsproblem.

Det är sannolikt möjligt att leta fram statistiska indikatorer som utvisar att de kulturella intressena nu frodas mer än någonsin. Motsatta indikatorer finns också. Men härom behöver vi inte gräla. Det väsentliga är att det under inga som helst omständigheter inträffat någon spektakulär frigörelse från materiella bekymmer med motsvarande inriktning på kulturella utövningar så som framstegs-optimisterna tänkte sig. I stället för att använda tid till kultur använder vi tid till att ytterligare driva upp den materiella konsumtionen.

För många kanske det känns obehagligt att tänka sig att vi inte använder våra materiella resurser så som man ursprungligen tänkte sig. Men inte för alla. För att driva fram ett materiellt välstånd fordras värderingar som bättre rimmar med produktionsförhållanden än kulturintresse. För att möjliggöra ett kulturellt uppsving krävdes således ett materiellt framsteg, men detta materiella framsteg gjorde själva syftet likgiltigt. "Att odla själen" låter nästan suspekt eller åtminstone lätt löjligt.

Det ekonomiska framsteget har blivit ett självändamål. Denna utveckling kan man kritisera eller inte beroende på tycke och smak. Men om det nu verkligen förhåller sig så att det finns ett konsumtionsmaximum, innebär detta att själva syftet med våra grundläggande aktiviteter håller på att upplösas i intet. Att nå sina syften är inte tragiskt så länge man vet hur man kan höja sina mål så att nya syften och meningsfyllda strävanden kan formuleras. Men vad vi skall inrikta oss på när vi närmar oss konsumtionsmaximum är ingalunda klart. Och även om det finns mer akuta problem att fundera på, finns det få problem som kommer att kräva längre tids eftertanke och kontemplation för sin lösning. De moraliska, sociala,

politiska och ekonomiska problem som skulle inställa sig när vi uppfyllt det ekonomiska självändamålet tål att tänka på. Att gå från oändliga behov och begränsade resurser över till begränsade behov och oändliga resurser blir mer än ett ekonomiskt-teoretiskt problem.

Men just eftersom dessa problem skulle vara av så genomgripande natur är det naturligt att man värjer sig mot dem genom att frenetiskt förneka att vi närmar oss dem. Ironiskt nog har samhällets praktiska och ekonomernas teoretiska intresse aldrig i så hög grad varit inriktat på att befrämja tillväxttakten för att kunna driva upp konsumtionen. Tillväxtteorin inom nationalekonomin är egentligen ett efterkrigsfenomen. Ett flertal andra indicier på tillväxtkult är lätta att hitta. De goda förhållandena på arbetsmarknaden är vi stolta över inte därför att det är bra att motparter lever i harmoni utan därför att de betyder att vi alla är så förnuftiga att vi inser att tillväxttakten härigenom befrämjas. För att öka denna rationalitet skall numera alla studera nationalekonomi, (vilket dramatiskt ökar efterfrågan på nationalekonomer innan denna helt försvinner). Planeringsråd tillsätts osv.

Jag skulle bli förvånad om inte ett försvarligt antal bidrag till denna essäsamling sysslade just med olika problem i samband med våra ansträngningar att driva upp tillväxttakten. Men dessa problem behöver ingalunda karakteriseras som esoteriska även om man anlägger det betraktelsesätt jag valt. Spänningarna mellan att skapa utrymme för folks önskningar att fullfölja vad de kommit att betrakta som sitt slutliga syfte, nämligen att höja sin materiella standard, och möjligheterna att skapa verkligt utrymme för dessa önskningar kan ge upphov till högst svårhanterade problem. Svårigheterna att bedriva en rimlig stabiliseringspolitik med traditionella medel kan härledas ur dessa motsättningar.

Paradoxalt nog förhåller det sig så att tillväxtproblemen ter sig så pressande just därför att vi närmar oss ett konsumtionsmaximum utan att ha skaffat oss några andra syften än de materiella. Eftersom varje ytterligare produktionsökning ger ett fallande tillskott till välfärden måste ansträngningarna att accelerera produktionsökningarna så småningom bli frenetiska.

Fördela fritiden

av Gunnar Dahlander

Även under seriösa debatter förekommer det att någon begär ordet för att få en "ordningsfråga" behandlad.

Den samhällsfråga som behandlas i denna artikel är knappast av den arten att den kan betecknas som vårt decenniums allvarligaste. Däremot kan den få göra anspråk på att vara en angelägen ordningsfråga, vars lösning vi kan klara själva, helt oberoende av omvärlden och med viss hänsyn till våra resurser ifråga om de många, i detta fall sju, utvägarna. Det gäller den allt oförnuftigare samhällsrytm som vi håller på att införa i vårt land och som inom kort kommer att skapa ett otrivsamt, föga rationellt och ekonomiskt oförsvarligt samhällstillstånd.

Skolorna är på väg att införa femdagarsvecka och några mycket stora arbetargrupper har beslutat acceptera en arbetstid om 9 timmar under fem vardagar för att få fria lördagar och söndagar. Under det närmaste decenniet kommer en strävan att ta ut en stor del av den allmänna standardhöjningen i form av ökad fritid att göra sig allt starkare gällande. Vi hoppas alla på längre fritid, men vi har definitivt icke råd av ge våra maskiner samma förmån.

"Utvecklingen går obönhörligen mot mer komplicerade och kapitalkrävande maskinutrustningar, och det är just genom att låta dem arbeta dag och natt året runt som vi själva kan unna oss ökad fritid", har en ledande industriman, direktör Göran Philipson, Svenska Metallverken, påpekat. En ökad skifttjänst inom industrin bedömes av honom bli ofrånkomlig och detta löser naturligtvis i och för sig *en del* av de kö-problem som den ojämna fördelningen av fritiden hittills medfört.

Diskussionen om *arbetstidens förkortning* förefaller ofta gå förbi det som är väsentligt i sammanhanget, nämligen hur den *förlängda fritiden* skall kunna bli så nyttig och angenäm som möjligt. Att få

kortare arbetstid kan icke vara något självändamål. Om man inte förmår använda sin fritid till någon form av rekreation, utveckling eller vila, så är det naturligtvis lika bra att arbeta! Den kortare arbetstiden har en självklar syftning: Den skall göra livet innehållsrikare för alla som fått längre fritid!

Men denna längre fritid måste kunna utnyttjas på ett riktigt och rimligt sätt av den enskilde. Om alla förlägger sin fritid till samma tidsperiod får vi ett otrivsamt samhälle. Hur skulle det bli om t. ex. hotellens och restaurangernas, bensinstationernas, järnvägarnas, biografernas, radions, televisionens och tidningarnas anställda också krävde att deras arbetstid endast fick förläggas mellan kl 9.00—17.00. Hur skulle det bli om landets resebyråer, järnvägsstationer och hotell skulle sätta ut skylten STÄNGT FÖR SEMESTER! under juli månad. Det skulle onekligen uppfattas som ett hån mot alla andra semesterfirare!

Men ingen vaken iakttagare kan undgå att se att vi tyvärr är på väg mot detta egendomliga tillstånd. Alla vill ha sin ledighet samtidigt. Redan nu utgör de fria lördagarna ett allvarligt avbräck för mycken viktig och angelägen verksamhet. All erfarenhet från diskussioner om denna fråga visar att det är viktigt att man påpekar *att det icke gäller att minska ledigheten*. Orden arbetstidens "förläggning" misstolkas tyvärr ofta till "förlängning". Nej, *fritiden* bör kunna bli längre. Men den borde fördelas på ett förnuftigare sätt. I stället för mer jourtjänst och mer skiftarbete (som är det enda rationella för att uppnå ett trivsamt samhälle) får vi dag för dag en allt starkare koncentration av ledighet till lördagar — söndagar. Ett rationellt utnyttjande av det man investerat så mycket i, t. ex. maskiner, lokaler, teknisk utrustning osv., förutsätter att allt detta användes under dygnets alla timmar. Att låta en dyrbar maskinpark stå obegagnad varje lördag — söndag, är naturligtvis kvalificerat ekonomiskt oförnuft. En bättre och för alla parter trivsammare lösning vore givetvis att organisera skiftarbete, på så sätt att även veckans övriga dagar kunde utnyttjas för ledighet, t. ex. söndag — måndag eller andra kombinationer. Men då måste vi också, för att använda ett modernt uttryckssätt, skapa ett skiftarbetsvänligare samhälle. Våra bostäder, våra butiker och serviceanordningar, biografer, TV-program etc. är ännu så länge föga anpassade för

dem som arbetar i skifttjänst, även om en viss förbättring inträtt under senaste tiden t. ex. genom reprisprogram i TV på dagtid.

En omfördelning av ledigheten så att även andra veckodagar än lördag — söndag användes, skulle medföra att de anställda finge större möjligheter att utnyttja sin fritid. I stället för trängsel vid alla kommunikationer och fritidsanläggningar skulle man vinna trivsel. Trafiken på vägar och gator skulle löpa smidigare och bli billigare fördelad.

När det gäller koncentration av våra semestrar till sommaren lär det med hänsyn till klimatet bli svårt att ändra denna i nämnvärd grad. Men det finns allvarliga olägenheter med den nuvarande semesterkoncentrationen. Exportindustrierna har redan nu svårt att klara ett semesterstopp i juni — juli, när kunderna utomlands slår igen i augusti — september. Dessutom gäller även här att vi knappast har råd att ge våra större maskiner semester. Om fyraveckors-semesteren skall tas i ett sammanhang, kommer detta utan tvekan att leda till att många industrier måste sprida ut semestrarna och i den mån det blir driftstopp för semestrarna måste detta läggas i augusti.

Det är alldeles påtagligt att de svenska servicenäringarna och speciellt turistnäringen drabbas hårt av den oekonomiska koncentrationen av fritiden. Våra trafikmedel; vägarnas, liksom hotell- och fritidsanläggningarnas kapacitet, blir otillräckliga. De investeringar som krävs för att föra upp dem till den nivå som behövs blir mycket stora. En utveckling som på vissa områden verkar vara i allra högsta grad oekonomisk. Fritidsanläggningarna utgör ett bra exempel. De är helt beroende av vårt klimat och kan endast beläggas under några sommarveckor. En fortsatt och utökad toppbelastning och koncentration till lördag—söndag samt juli-semesterledighet måste medverka till ny utbyggnad av servicenäringar, som inte ens nu är räntabla. Samtidigt ökar trängseln — otrivsamheten — vart än människorna söker sig. På vägarna, på tågen, med flyget, på näringsställen osv.!

Det finns dock en säker tröstegrund när man bedömer denna utveckling mot koncentrerad ledighet. Det är att dess oförnuft kommer att upptäckas och ganska snart framtvingar en annan och rationellare arbetstidsförläggning.

Vi måste införa, propagera och ständigt hävda rätten och möjligheten att välja också när det gäller fritiden. Lika väl som rätten att välja måste få vara obeskuren när det gäller t. ex. att fördela sina utgifter. Den som vill ha sin fritid på en måndag eller en tisdag borde uppmuntras i stället för förhindras.

Valmöjligheter i detta fall skulle säkerligen, sedan den värsta psykosen kring lördagsledigheten lagt sig, medföra en vilja att fördela fritiden på ett rationellt sätt. Kan man få hela grupper att inse det förnuftiga i denna ordning så kan sedan skiftarbete organiseras. Man brukar mot detta invända att lördag — söndag är en familjernas gemensamma fritid. När den gamla arbetsgemenskapen för familjen nu tillhör historien menar man att fritiden ändå återstår för att tillgodose familjesammanhållningen. Det är riktigt, men det kan ju inte därför vara nödvändigt att *alla familjer* har gemensam ledighet. En förnuftig uppdelning av fritiden behöver icke innebära splittrade familjer. Dels är det icke nödvändigt att familjen Anderssons medlemmar har ledigt vid exakt samma tidpunkt som familjen Petterssons, dels är det icke sannolikt att alla familjemedlemmar behöver ha *all* sin fritid gemensam för att trivas i tillvaron.

Man bör, från fall till fall, kunna pröva sig fram till en större fördelning av fritiden. Alla har vi nytta och glädje av detta bl. a. från sociala, ekonomiska och samlevnadssynpunkter. Det gäller bara att upptäcka att veckan erbjuder sju möjligheter och inte bara två.

Överflödssamhälle med problem

av Erik Elinder

Det finns ganska många medelålders herrar här i landet, som kan säga att deras far var ingenjör. Många kan t.o.m. säga, att deras farfar eller morfar, ja i något fall även deras farfarsfar och morfarsfar, var utbildade tekniker. Vi har inom svensk industri tusentals personer, som på olika nivåer är heltidsanställda på laboratorier och institutioner, som sysslar med teknisk forskning och teknisk utveckling. En del av denna forskning och detta utvecklingsarbete bekostas av staten, en annan del av olika enskilda fonder och stiftelser. Dubbelt så mycket — nära 800.000.000 kr. — betalas emellertid av industrin, som i sina kunders och sitt eget intresse söker efter nya och effektivare former att producera mera varor och bättre varor.

Det är ungefär 100 år sedan det s.k. industriella genombrottet skedde i vårt land, och vi har nu kommit så långt, att vi på de flesta områden gått över gränsen från bristsamhälle till överflödssamhälle, när det gäller vår varuförsörjning. Tyst — nästan omärkligt — har vi på varuområde efter varuområde passerat denna märkliga gräns, som enligt min uppfattning kommer att ställa inte bara industri och handel utan hela samhället inför några av nästa decenniums allvarligaste problem.

Industrialismen kom långsamt smygande in i hantverkar- och bondehem. Man hade relativt god tid på sig för att bygga upp tekniska skolor, tekniska högskolor och laboratorier. Helt annorlunda är det med överflödssamhället. Även om många av oss varit med om en liknande situation i början av 1930-talet, då tillgången också hann ikapp efterfrågan, så har överflödssamhället nu blivit en realitet så snabbt, att varken samhället, industrin eller handeln ännu riktigt hunnit studera och analysera sin situation. Samtidigt som vi rusar in i varuöverflödet, passerar vi en annan viktig gräns. Vi är

på väg in i ett bristsamhälle — av en annan typ — ett samhälle med brist på kapital och brist på arbetskraft, i varje fall på kort sikt, som ställer hela servicesamhället i en krissituation och som gör de problem jag här vill söka belysa än mera brännande.

I ett samhälle med varubrist är värderingarna enkla. Klara, påtagliga, upprörande, skrämmande brister måste avhjälpas. Alla kan vara eniga om detta. Värderingarna kan inskränkas till vilken brist man först vill söka avhjälpas. I ett överflödssamhälle är värderingarna inte lika enkla. Vi vet — ärligt talat — mycket lite om hur vi skall handskas med de problemen. Vi har inga klara värderingar, inga allmänt accepterade normer. Man kan spåra detta bl.a. i den yrvakna debatten kring reklamen.

För första gången i vår ekonomiska historia har huvuddelen av medborgarna mera pengar till sitt förfogande än de behöver för att uppehålla livet. För första gången har flertalet av konsumenterna inom relativt vida gränser en valfrihet. De har uppnått någonting, som man skulle kunna kalla en marknadens demokrati. En demokrati emellertid där ungdom med goda inkomster har flera röster än köpförsiktiga pensionärer, åtminstone för närvarande. I jämförelse med den politiska demokratin fungerar marknadens demokrati med stor känslighet och stor snabbhet, som ger utslag i valtabellen månad för månad. Vi väljer mellan politiska program vartannat år, men vi kan i överflödssamhället ändra vårt konsumtionsbeteende snart sagt varje dag. Här kommer också en väsentlig skillnad fram mellan den offentliga och den privata konsumtionen. På den offentliga sektorn styr den politiska demokratin, på den privata sektorn marknadens demokrati, dvs. i den mån den inte påverkas genom ingrepp på det ena eller andra sättet från den offentliga sektorn.

Bristsamhället karaktäriseras i stort sett av en *produktionskonkurrens*. Naturresurserna är väl ofta avgörande, liksom tillgången på kapital och arbetskraft. Det gäller att nå så stora produktionsenheter som möjligt för att kunna tillverka mera till lägre priser — helt enkelt för att täcka bristen. Det primära problemet är att tillverka och att tillverka tillräckligt mycket. Att sedan sälja varorna är mest ett distributionsproblem.

Överflödssamhället tycks inte på samma sätt som bristsamhället

vara beroende av naturtillgångarna. Om man ser på olika länders export av "överflödsprodukter", finner man ofta inget samband mellan ländernas andel av världsexporten och deras naturliga resurser. Jag tänker på sådana ting som television, radio, kosmetika, kläder, färdiglagad mat etc.

Här får man i stället en *marknadskonkurrens* snarare än en produktionskonkurrens. Det är idériakedomen, kunskapen om marknadens behov av olika varutyper, initiativet och fantasin som betyder mest — långt mera än tillgången på råvaror.

Överhuvudtaget utgör i regel kostnaderna för själva den industriella produktionen mindre och mindre del av varans slutgiltiga pris i överflödssamhället. I dag är vårt huvudproblem inte tillverkning utan försäljning. Detta har konsekvenser i flera hänseenden. Det som kostar pengar är marknadsföringen. I och för sig är detta naturligt. En vara — hur bra den än må vara — har inget värde om den ligger osåld i ett lager. Fabrikanten kan få betalt för sin prestation först när hans vara genom en ändamålsenlig marknadsföring visar sig kunna utstå konkurrensen med andra varor så väl, att konsumenten väljer just den.

Varken vårt företagsekonomiska eller vårt nationalekonomiska tänkande har ännu anpassat sig till den nya situationen. I företagens bokföring handskas vi sedan länge med stora poster som kallas investeringar i fabriker, investeringar i maskiner, i lager osv. Ännu så länge ser vi sällan eller aldrig uppgifter om vilka investeringar som skett i formgivning, forskning, idéarbete, marknadsföringsplaner etc. Allt detta skrivs av direkt och finns sedan inte i böckerna. Det kan vara en fördel från skattesynpunkt, men det är avgjort en nackdel från andra synpunkter. Man är inte på samma sätt rädd om de tillgångar man inte ser, och man har inte alltid samma krav på utbyte på en sektor som nollställes den första januari varje år även om den kostat miljoner.

Det finns i detta land tusentals välutbildade ingenjörer som kan bygga och leda fabriker, som i sin tur kan producera mera varor än vårt folkhushåll kan konsumera. Vi har många väl rustade tekniska laboratorier som intensivt arbetar för att få fram ännu bättre produktionsmetoder och ännu bättre varor. Ser vi däremot på den företagsekonomiska och den sociologisk-ekonomiska forskningens resur-

ser, måste vi konstatera att denna sektor i hög grad försumrats. Överflödssamhället kom för hastigt — vi har varken hunnit bygga upp forskningscentraler eller utbildningsanstalter för att på ett kvalificerat sätt lösa de arbetsuppgifter det tvingar på oss.

Finns det i hela vårt land någon medelålders herre, som kan säga att hans far hade en god teoretisk utbildning på marknadsföringens område? Praktiskt taget alla som sysslar på den kommersiella sektorn för att placera industrins produktion i överflödssamhället är praktikens män. Många, som på ett utmärkt sätt klarat problemen i bristsamhället, känner nu en oro och en vilsenhet inför den nya situation de står inför. Utan teoretisk bakgrund och i en värld som de inte har några praktiska erfarenheter av.

Just nu genomgår vårt samhälle en kommersiell revolution, den distributionens industrialisering, som är minst lika genomgripande som på sin tid produktionens industrialisering. På hantverkets tid kunde vi klara oss med duktigt yrkesfolk, som hade en far-till-son-erfarenhet, sådan som man länge levt på inom handeln och försäljningsavdelningarna. Nu har vi kommit in i en helt ny situation. Liksom teknikerna bygger på matematiska, fysiska, kemiska och andra naturvetenskaper, måste den kommersiella industri som nu snabbt växer ut, bygga på den teoretiska ekonomin, statistiken, sociologin och inte minst på matematiken.

Som professor Max Kjaer Hansen i Köpenhamn nyligen påpekat i en undersökning om den företagsekonomiska forskningen i Danmark, kommer morgondagens marknadsföring att i stor utsträckning bygga på vetenskaplig grund. Operationsanalysen, som först kom i bruk under det senaste kriget för att lösa militära och försörjningstekniska problem, kommer mer och mer till nytta inom företagsekonomin. Man använder numera sannolikhetsbudgetering för att beräkna optimal lagerstorlek, köteori för att fastställa behovet av expeditionspersonal för en tidsmässigt varierande kundström, linjär programmering för att bestämma antalet resande och deras besöksfrekvens, spelteori i förbindelse med värdering av konkurrensreaktioner etc. Svenska forskare har byggt upp en avancerad matematisk modell för att konstruera tabeller, som personalen i våra konsumtionsföreningar kan slå upp för att finna de mest ekonomiska inköpsmängderna och den bästa tiden för att beställa varor från sina

centrallager osv. På många sätt är vi alltså redan mitt uppe i en sjudande utveckling där forskare och marknadsförare samarbetar.

Det allvarliga är emellertid, att endast en handfull forskare med obetydliga anslag — det kanske rör sig om bara någon miljon per år — i dag sysslar med metodstudier och metodexperiment på ett område där vi skulle behöva hundratals forskare och investeringar på några tiotals miljoner. Här borde inte minst staten göra en betydligt större insats, vilket dock ingalunda minskar industrins och handelns ansvar. Dagens Nyheter har nyligen i en ledare understrukit bristen på planering och samordning på forskningssidan i stort och hävdar, att forskningen av staten måste behandlas lika planmässigt och långsiktigt som man strävar efter att behandla utbildningsfrågorna. Anslagen för forskning bör sättas i relation till — inte vad som gjordes för två, fem eller tio år sedan — utan till de vinster, ekonomiska och andra, som forskningen väntas avkasta i framtiden. Tidningen påpekar med all rätt de obetydliga anslagen till byggforskning, trafikforskning m. m. Vad skall man då säga om bristen på forskning och utbildning på marknadsföringssektorn? Marknadsföringen kostar i dag miljardbelopp, som skulle kunna användas med större säkerhet och bättre resultat, om vi bara hade tillgång till den samverkan mellan teoretiker och praktiker, som på så många andra områden givit så god utdelning.

Företag som investerar jättebelopp i teknisk forskning i tekniska laboratorier glömmer ofta bort, att deras egen framtid kanske i än högre grad är beroende av *kommersiell forskning i kommersiella laboratorier*. De stora internationella koncernerna har länge arbetat på detta fält, och det gör att de med en enorm kraft rullar fram från marknad till marknad. Huvuddelen av den reklam som i dag görs för konsumtionsvaror i Sverige betalas direkt eller indirekt av internationella företag. Redan detta är en anledning för oss att se om vårt hus och få till stånd en rationell företagsekonomisk forskning, anpassad efter överflödssamhället.

*

En av världens mest kända personer på marknadsföringens område — amerikanen Marion Harper Jr — höll för några månader sedan ett föredrag i USA som väckt mycket uppseende. Harper an-

ser att vi nu snabbt närmar oss den tidpunkt då det är möjligt att approximativt mäta effekten av det arbete som industri, handel, reklamföretag osv. lägger ner på olika marknadsåtgärder. Det är utvecklingen på operationsanalysens område, som kommer att möjliggöra detta. Man har nämligen under de senaste åren lyckats fånga marknadsskeendet i alltmer realistiska modeller, modeller som ser ut att kunna bli praktiskt användbara och som kan operera med data, som kan insamlas till rimliga kostnader.

Detta att vi kanske inom få år får möjlighet att mäta effekten och lönsamheten på olika marknadsåtgärder kommer enligt min mening att medföra en kedjereaktion. Det kommer att tvinga fram nya arbetsformer inom företagen, nya företagsformer och en ny typ av kommersiell konsultverksamhet. Å ena sidan måste denna bedrivas i mycket stor skala för att få underlag för den organisation och de specialister som krävs för resultatmätningen. Å andra sidan behövs det — som Harper framhållit — att det organiseras små arbetsgrupper, små "thinking units" av kvalificerat folk, som förmår utnyttja effektmätningarnas resultat för konstruktiv planering av marknadsbearbetningen för de olika produkterna. Han ser framför sig mer eller mindre långt integrerade kedjor av "thinking units", som gemensamt disponerar den organisation och de specialister som krävs för effektmätningen. Denna utveckling kan komma om något år — var har vi då här i Sverige folket som kan få detta att fungera?

Marion Harper i USA och Max Kjaer Hansen i Danmark hävdar båda med kraft, att det är nödvändigt att *höja standarden och att höja utbildningsnivån hos de människor som arbetar med marknadsföring*. I dagens yrvakna debatt har man ofta riktat strålkastarljuset på reklamen, därför att det är den delen, som syns ovanför vattenytan, av det jättestora isberg som heter marknadsföring. Om våra marknadsföringskostnader i dag uppgår till kanske 10 miljarder, så är bara en enda av dessa miljarder reklamkostnader. Resterande 9 miljarder är butikskostnader, distribution, säljarorganisationer etc. etc. Vad betyder det inte om vi kunde öka effektiviteten av denna investering med en enda procent.

Så mycket allvarligare är det att de statliga och enskilda investeringsarna på detta område släpar efter så markant. Tydligen måste det ta år, för att inte säga årtionden, att ta igen denna eftersläpning.

I det stora forskningsråd, som regeringen tillsatte helt nyligen, fanns det expertis på de mest skiftande områden. Jag har emellertid bland de utvalda inte kunnat finna någon som speciellt utsetts att bevaka att statsmakterna planmässigt bygger upp en avancerad kommersiell forskning, som kan hjälpa svensk industri att inom och utom landet avsätta de varor som nu produceras i hård konkurrens med de stora världsindustrierna. Det är en specialuppgift som kräver sin man.

Den kommersiella revolution som vi upplever behöver inte bara forskning, den behöver också en specialiserad och differentierad utbildning. Det ligger något allvarligt i att i regel varken de personer som dagligen sysslar med den svåra uppgiften att disponera den miljard som svensk industri investerar i reklam och andra säljfrämjande åtgärder eller deras chefer fått någon egentlig utbildning i ämnet. I en bransch som sysselsätter 8—10 000 personer har högst några hundra en grundlig teoretisk utbildning i yrket.

Att bli lärare, präst, revisor, veterinär och många, många andra viktiga yrken kräver årtal av trägna studier under ledning av lärare med lång vetenskaplig träning. Att sköta den väsentliga och svåra kommunikationen mellan å ena sidan en produktion, som arbetar på allt längre sikt och genom ökad användning av kapitalutrustning blir allt stelare, och å andra sidan en marknad av allt nyckfullare konsumenter — det är däremot en uppgift som man hittills i hög grad lämnat till ofta kloka, ambitiösa och mångsidigt erfarna autodidakter. Det har gått hyggligt hittills, men det håller inte i längden.

Man blir minst sagt förvånad, när man hör att statsmakterna nyligen ställt sig negativa till tanken på en akademisk specialutbildning för marknadsförare. När det gäller medicinare, tekniker, jägmästare och många andra grupper, finns det en etablerad ansvarsfördelning mellan offentliga, kollektiva och individuella insatser för forskning och utbildning. Här finns ibland hundraåriga traditioner att falla tillbaka på. Överflödssamhället är ännu inte tio år gammalt, grundforskningen är i sin linda, och utbildningen av "överflödsekonomer" har inte börjat, men nog är det hög tid att vi tar oss samman och söker lösa de frågorna.

Vi behöver en *plan på forskningssidan*, och vi behöver en *utbildningslinje*, som snabbt ger oss det folk som näringsliv och samhälle behöver. Hade bara studenterna en studieväg på detta område, så

skulle det säkert inte fattas elever till delvis nya och fascinerande arbetsuppgifter. Man blir bekymrad när man erfar, att av civilekonomerna sysslar långt flera med redovisning, finansiering, budgetering osv. än med försäljning och reklam. Har man verkligen inte klart för sig på ansvarigt håll att arbetsgivarna inom industri och handel i dag här saknar den breda rekryteringsgrunden av högskoleutbildade fackmän, som givit vår tekniska utveckling luft under vingarna? Den kvalificerade forskningen och utbildningen är i detta land underutvecklad på marknadsavsnittet. Det är ett större och svårare problem än att placera humanistöverskottet — en liten fråga, som alltför mycket dominerar debatten och tänkandet.

Det talas i dessa dagar om en upprustning på den tekniska forskningens och den tekniska utbildningens sida, och det är utan tvekan nyttigt och nödvändigt. För den skull får vi inte fortsätta att försumma den kommersiella forskningen och den kommersiella utbildningen. Det talas med all rätt om att vi behöver matematiker, statistiker, sociologer och psykologer som sysslar med de tekniska frågorna. Jag tror emellertid, att de matematiker, statistiker, sociologer och psykologer som i stället intresserar sig för den kommersiella sektorn under det närmaste decenniet kommer att få ännu större pengar till sitt förfogande och därmed också ännu större utvecklingsmöjligheter, helt enkelt därför att utvecklingen på den sektorn går snabbare än på den tekniska. Där finns nämligen så mycket mera att ta igen.

Det kommer snart att på ett mycket brutalt sätt bli klart för den svenska industrins ledning att den försummade sektorn inom svensk industri är den kommersiella sektorn. Det är här det stora upprustningsarbetet behövs. Man kommer då helt plötsligt att befinna sig i den situationen att det finns gott om pengar men en skrämmande brist på kunnigt folk som kan använda dessa pengar på ett konstruktivt och riktigt sätt.

Det är också symtomatiskt, att den svenska industrins eget forskningsinstitut, Industriens Utredningsinstitut, under senare år ägnat sig mer åt distributionsekonomska forskningsuppgifter, t.ex. rörande konsumtionsutvecklingen, dvs. industriprodukternas avsättning, än åt forskning rörande produktionen och arbetsförhållandena inom industrin.

Vi har sedan årtionden tillbaka i Ingenjörsvetenskapsakademien haft en central instans för utvecklingen på det tekniska området, som samordnat strävandena, fördelat pengar och stimulerat utvecklingen. Professor Max Kjaer Hansen har föreslagit, att man vid sidan av en motsvarande akademi i Danmark skall skapa en "*Akademi för de kommersiella vetenskaperna*". Han vill att staten skall ställa nödvändigt startkapital till förfogande för en sådan akademi för att skapa en arbetsgemenskap mellan forskare och praktiker inte minst för att planera forskning och utbildning på marknadssidan.

Det är min fasta övertygelse, att en liknande akademi för de kommersiella vetenskaperna behövs också i Sverige för att samordna arbetet inom ett av de viktigaste områdena i dagens näringspolitiska situation, att uppmuntra, stödja och planera forskning och utbildning på den kommersiella sektorn i överflödssamhället Sverige.

Samhällsutvecklingen och folkhälsan

av Sven Forssman

De stora förändringar som det svenska samhället genomgått under de senaste hundra åren har även medfört förändrade hälsoproblem. Samhällsutvecklingen har skapat nya problem, medan samhällets alltmer aktiva hälsovård samtidigt har bringat andra problem att försvinna eller minska i omfattning.

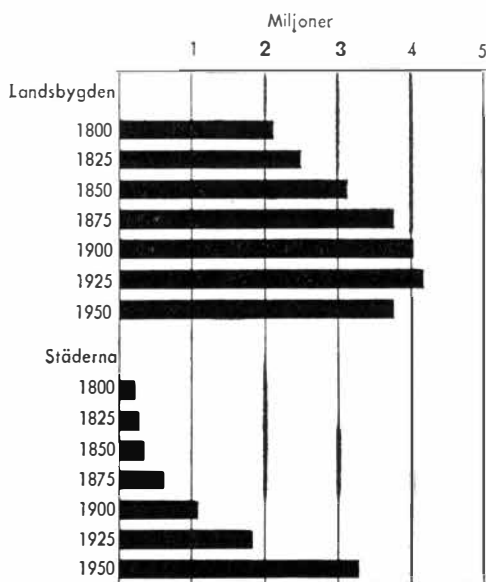
Några förändringar i samhällsstrukturen och inom befolkningen, som är av grundläggande betydelse för att förstå dagens folkhälsoproblem, skall särskilt omnämnas.

Omflyttning av befolkning från landsbygd till städer eller andra tätbebyggda samhällen har skett i en alltmer ökad omfattning. För hundra år sedan bodde endast 11 % av befolkningen i städer och

DIAGRAM 1

Befolkningen har starkt ökat i antal under de senaste 200 åren. På senare tider har även en omfördelning skett med snabb ökning av stadsbefolkningen och successiv minskning under de senaste decennierna av landsbygdsbefolkningen.

Källa: Statistiska Centralbyrån: Historisk statistik för Sverige. I. Befolkning 1720—1950. Stockholm 1955.

andra tätorter, 1950 bodde 47 % och 1970 beräknas 52 % av befolkningen bo i tätorter. Denna befolkningsomflyttning har fört med sig åtskilliga hälsoproblem — en följd av anhopningen av ett stort antal personer på ett relativt litet område. Stadsbefolkningens avloppsvatten och avfall måste t.ex. omhändertas så, att inte omgivningen förorenas, vilket eljest skulle kunna medföra avsevärda hälsorisker. Detta är i ett modernt samhälle stora uppgifter. För ett samhälle om t.ex. 20 000 invånare har man beräknat att 0,8 m³ sopor per år och individ måste omhändertas och oskadliggöras. Vatten måste distribueras under hygieniska former och i tillräcklig mängd, varvid man måste beakta den med den stigande levnadsstandarden ökande vattenförbrukningen. (Den uppgår för närvarande till mer än 300 liter per individ och dygn i stadssamhällen.) Detta ger unge-

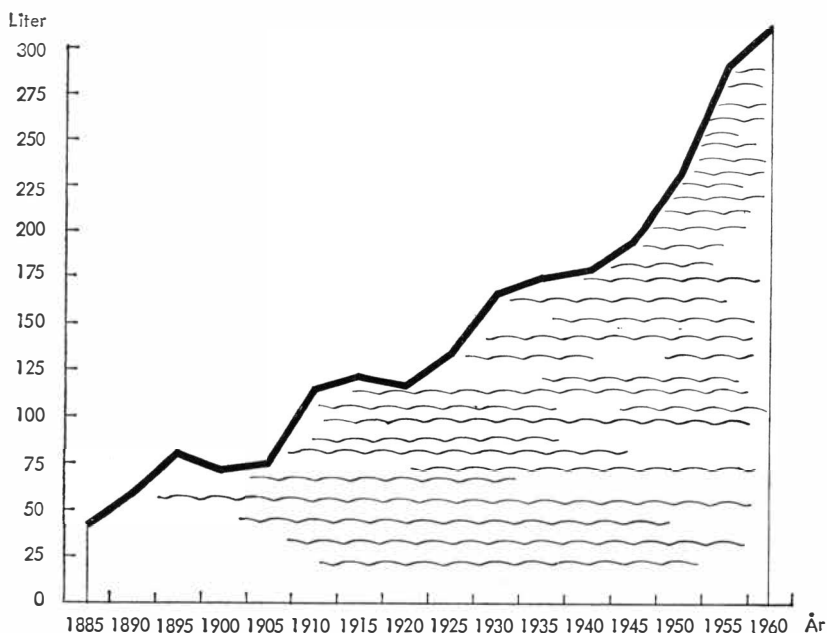

DIAGRAM 2

Vattenförbrukningen i Lunds stad per individ och dygn.

Källa: Lunds stads tekniska verk, ingenjör K. E. Löwgren.

Vattenförbrukningen per individ i stadssamhällen har under de senaste decennierna ökat kraftigt. Städerna har ofta nu stora svårigheter att tillgodose sin vattenförsörjning då grundvattennivån sjunker.

fär samma mängd avloppsvatten, som kräver någon form av rening, innan det kan släppas ut i sjöar eller vattendrag. Tätortens livsmedelsproduktion och -distribution måste övergå från lantbruks-samhällets naturhushållning till industriell livsmedelsproduktion och -distribution, som kräver effektiva förebyggande åtgärder för att motverka hälsorisker genom t.ex. livsmedelsburna infektioner.

Sveriges successiva *förvandling från lantbruks- till industriland* under de senaste hundra åren har medfört att en allt större del av befolkningen sysselsätts inom industri. Det har visat sig praktiskt, åtminstone för större företag, att organisera viss hälsovård med utgångspunkt från arbetsplatsen, där ju ett stort antal individer är samlade. Samtidigt med industrialiseringen har lantbruket rationaliserats och mekaniserats, så att behovet av mänsklig arbetskraft minskat. Hälsoriskerna på arbetsplatsen är visserligen annorlunda i industrin än inom lantbruket, men de har inom lantbruket så småningom förändrats bl.a. genom mekanisering och genom användning av skadebekämpningsgifter.

Standardhöjningen under de senaste hundra åren har förändrat de aktuella problemen för befolkningens hälsotillstånd. Näringsrubbningar, bristsjukdomar och smittosamma sjukdomar har minskat bl.a. genom att näringstillförseln förbättrats. Engelska sjukan och skörbjugg, som är vitaminbristsjukdomar, har praktiskt taget försvunnit. Vissa smittosamma sjukdomar, vars spridning gynnas av trångboddhet och dåliga bostäder, har minskat i omfattning. Men nya problem har kommit i stället, t.ex. den ökade vattenförbrukningen, som gör det allt svårare för storstäderna att tillgodose vattenbehovet. Införandet av badrum och WC som standard i bostäder har medfört en ökning av mängden avloppsvatten och en enorm förorening av de svenska vattendragen, eftersom man inte samtidigt och i motsvarande omfattning byggt anläggningar för avloppsrening. Detta sker nu i efterhand och till dryga kostnader; man uppskattar investeringarna härför under 1960—1970 till sammanlagt 100 miljoner kronor.

Den ökade levnadsstandarden och den förbättrade folkhälsan har medfört bl.a. minskad barnadödlighet och högre medellivslängd. Detta kombinerat med den minskade nativiteten har *förändrat befolkningens åldersstruktur* så, att i Sverige det nu finns många fler

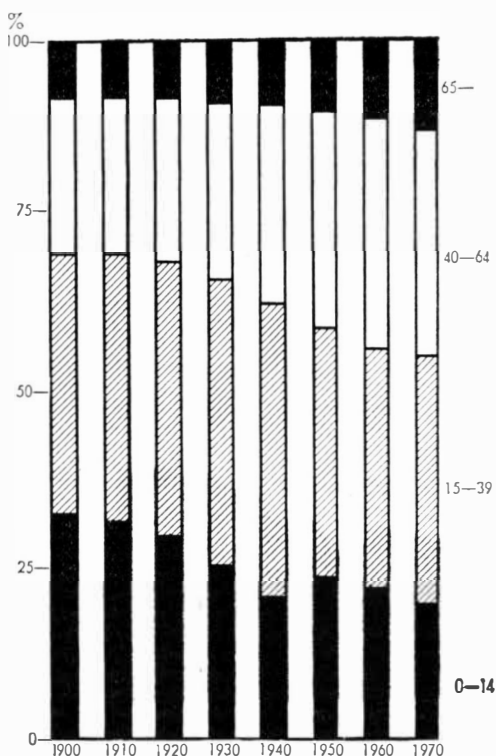

DIAGRAM 3

Befolkningens åldersstruktur har förändrats på 1900-talet så, att en successiv ökning har skett av såväl pensionsgruppen över 65 års ålder som antalet medelålders personer i åldern 40—64 år.

Källa: SOS, Folkräkningarna samt SOU 1957:10, balanserad expansion, Bilaga 3.

medelålders och äldre personer än vad som var fallet för t.ex. hundra år sedan. Detta gör att vi särskilt måste beakta den medelålders och äldre personalens problem på arbetsmarknaden och att ålderssjukdomarna och åldringsvården tar en allt större del av sjukvården i anspråk. Förebyggande av ålderssjukdomar på lång sikt blir en allt viktigare åtgärd för samhället.

Framgångarna inom hälsovården och sjukvården har även förskjutit tyngdpunkten i de problem som rör de smittosamma sjukdomarna. Åtskilliga infektionssjukdomar har genom smittobekämpande, uppspårande och isolering av smittoförande fall, ökad motståndskraft hos befolkningen genom vaccinering o.s.v. bringats att försvinna eller kraftigt minska i omfattning. Som exempel kan nämnas smittkoppor, kolera, difteri, dysenteri, tyfus och polio.

Tuberkulos är i avtagande även om den ännu utgör ett problem av praktisk betydelse. Skärmbildsfotografering och BCG-vaccinering har verksamt bidragit till att minska sjukdomsfrekvens och dödlighet i tuberkulos, men samtidigt har sjukdomen förändrat karaktär. Man ser nu oftare än förr aktiva tuberkulosfall i den högre medelåldern; tidigare var ju tuberkulos framför allt en sjukdom för barn och ungdom, och dödligheten i sjukdomen dominerade före 25-årsåldern.

Hälsovården har även framgångsrikt bekämpat vattenföroreningar, men samhällsutvecklingen har här skapat nya problem. Den ökade föroreningen av våra svenska vattendrag har redan nämnts. Att detta inte bara är en "sanitär olägenhet" utan även kan medföra direkta hälsorisker utvisar gulsotsepidemien 1955—56, som orsakades av ostron förvarade i avloppsförorenat vatten.

Den ökade kollektiva utspisningen i skolor och på arbetsplatser, som innebär förbättrad koststandard för en stor del av befolkningen, har även avigsidor. Risken för att livsmedelsburna smittor skall kunna spridas till stora personalgrupper är större än tidigare. Livsmedelsproduktionen erbjuder många problem inom kedjan från producent till konsument även om hygienien numera är lättare att kontrollera, eftersom kontrollen kan koncentreras på färre enheter. Slaktens koncentration till ett fåtal platser med obligatorisk köttbesiktning har förbättrat den hygieniska kvaliteten på utgångsmaterialet. Paratyfus- (Salmonella-)epidemien 1953 och trikinosepidemien 1961 visar emellertid, att det krävs ständig vaksamhet för att uppnå och bevara en god hygien. Möjligheterna till hygienisk konservering har ökat bl.a. genom djupfrysning och vakuumtorkning. Radioaktiv strålning kommer sannolikt att kunna användas som konserveringsmetod för livsmedel i stor omfattning i framtiden. Moderna förpackningsmaterial, såsom olika slags plaster, har underlättat hygien vid livsmedelstransporter.

*Omgivningshygien*en, d.v.s. sådana hälsovårdsproblem som rör människans omgivning såsom luft, vatten, bostäder, var tidigare medicinska, bakteriologiska och fysiologiska problem, och behandlades av praktiskt erfarna läkare. Nu har detta alltmer blivit tekniska problem för specialutbildade ingenjörer. Tekniska metoder har utvecklats för t.ex. kartläggning av den hygieniska situationen på

arbetsplatser, för rening av vatten och för luftförorening i tätorterna från husuppvärmning, industriskorstenar eller bilmotorer.

Mot bakgrund av samhällsutvecklingen och de förändrade hälso-problemen kan några *aktuella problem* inom hälsovården, liksom några problem som kan förväntas bli av betydelse *inom den närmaste framtiden*, vara värda att särskilt omnämnas. Det tycks som om den förvärvsarbetande delen av befolkningen i allt större utsträckning kommer att få sitt arbete förlagt till stora eller medelstora arbetsplatser. Storindustrierna har visat vägen, när det gäller att utveckla en effektiv kombination av *hälso- och sjukvård i anslutning till arbetsplatsen*, väl anpassad såväl till företagets behov, personalens aktuella problem som till samhällets hälso- och sjukvård. Det gäller emellertid här även att avväga hur långt arbetsplatsen bör gå i sina åtgärder och när samhällets hälso- och sjukvård kan förväntas gripa in. Det gäller dels att finna lämpliga former för företagshälsovård, dels att undvika dubbelarbete. Det torde i den närmaste framtiden bli aktuellt att i ökande omfattning utbygga hälsovård och sjukvård i anslutning till arbetsplatser och särskilt att finna lämpliga former för denna verksamhet vid små företag och för hälsovård, anpassad till framtidens mekaniserade och högrationaliserade skogsbruk och lantbruk.

Under de senaste åren har såväl i dagspress som facktidsskrifter betydelsen av *de regelbundna hälsoundersökningarna*, s.k. hälsokontrollerna, diskuterats. Allmänheten har i stor omfattning krävt sådana undersökningar, medan den medicinska sakkunskapen på många håll varnat för alltför högt ställda förväntningar och påpekat att undersökningarna kräver alltför mycket sjukvårdspersonal i relation till utbytet. Redan nu pågår emellertid på flera håll försöksverksamhet för att utröna hur dessa undersökningar bäst skall utföras och i vilken omfattning. Industriläkarnas erfarenheter sedan ett 10-tal år tillbaka är härvid av värde liksom erfarenheterna från de skärmbildsundersökningar som genomförts av hela befolkningen i två omgångar 1946—1956 och från 1953. Försöksverksamhet med hälsoundersökningar har på olika sätt planerats och delvis redan genomförts i Stockholms stad och i olika län, t.ex. Blekinge, Malmöhus, Uppsala och Värmlands län. Det är av stor betydelse att få fram undersökningsmetoder, lämpliga för massundersökningar.

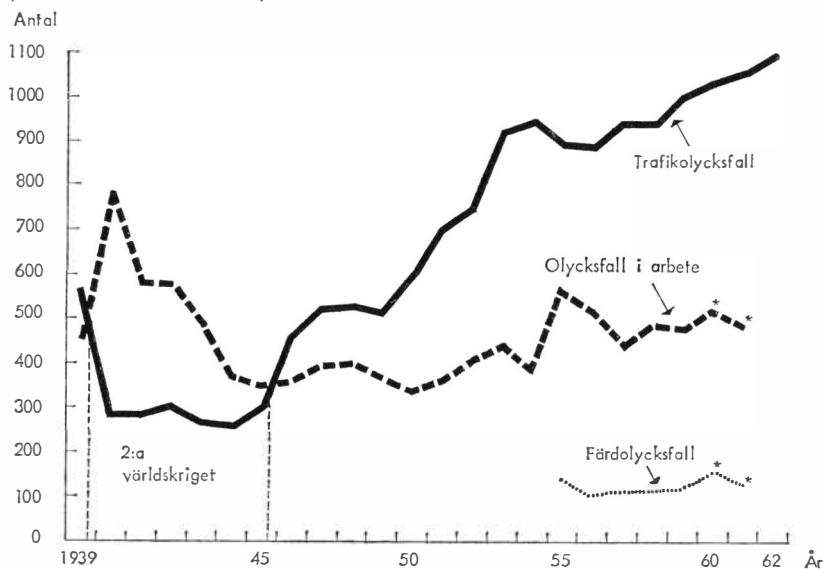
Utvecklingen av den s.k. kemiska hälsokontrollen kommer härvid att vara av intresse, där man genom automatisering av analysmetoder kan bestämma 10—20 olika ämnen i samma blodprov under mycket kort tid och i stor skala. Det är emellertid också av betydelse att man i denna nödvändiga automatisering av undersökningsmetoderna inte rationaliserar bort det "mänskliga" i hälsoundersökningarna. Erfarenheten från många håll har nämligen visat att den personliga kontakten mellan den undersökte och läkaren är av stor betydelse; den undersökte får tillfälle att lätta sina bekymmer och läkaren kan utnyttja tillfället vid undersökningen till personlig hälsorådgivning.

Motorismen, med ett bilantal som på de tio åren 1950—1960 ökat från 755 000 bilar till 1 250 000, har medfört många problem av betydelse för folkhälsan, av vilka trafikolyckorna är de mest iögonen-

DIAGRAM 4

Dödsfall genom olycksfall i arbetet har under de senaste decennierna successivt minskat som en följd av förbättrat arbetarskydd. Trots en intensiv verksamhet inom trafiksäkerhetens område har trafikolycksfallen ökat samtidigt med det ökade bilantalet, så att trafikolycksfallen med dödsfall numera väsentligen överstiger dödsfall genom olycksfall i arbete.

(* = Preliminära värden.)

fallande. 1950 passerade dödsfallskurvan i trafiken dödsfallskurvan för olycksfall i arbetet. 1962 inträffade 450 dödsfall genom olycksfall i arbete medan 1 096 dödsfall inträffade i trafiken, främst motortrafiken.

Motorismen har emellertid också andra aspekter. Särskilt kan bullret verka störande, speciellt inom bostadsområden. Avgaserna kan i tätorter bli ett hälsoproblem, i synnerhet om luftföroreningen ytterligare accentueras genom tillskott från andra källor, t.ex. husuppvärmning genom oljeeldning och rök och avgaser från industrier. Luftföroreningen i moderna samhällen är ett hälsoproblem, som i Sverige kan bli av stor betydelse i framtiden, om man inte i tid vidtar förebyggande åtgärder. De tre ovannämnda källorna till luftföroreningar, avgaser från bilar, rök från husuppvärmning och avgaser från industrin, kan tillsammans under ogynnsamma förhållanden skapa allvarliga hälsoproblem, vilket erfarenheter från utlandet t.ex. England och USA utvisar.

Det är därför av stor betydelse att man i Sverige vidtar förebyggande åtgärder i tid, innan luftföroreningarna genom den ökande biltätheten, den alltmer ökade användningen av kol och olja till husuppvärmning och utbyggnaden av industrin har skapat allvarliga hälsoproblem.

Den ökade levnadsstandarden med en ökad *fritid och semester* skapar även många nya hälsoproblem. En blick på våra rast- och parkeringsplatser vid vägarna visar, att "semesterhygien" snart blir ett allvarligt problem, om inte bl.a. omhändertagandet av avfall och sopor från en resande befolkning ordnas på ett hygieniskt tillfredsställande sätt. Hygien på campingplatserna börjar successivt förbättras, bl.a. genom turistorganisationernas ingripande.

En stor del av befolkningen är numera bilburen, inte bara på semestern utan också i vardagslag, på väg till och från arbetsplatsen, *vilket minskar konditionen*. På samma sätt som man numera ersätter den genom genomgångna sjukdomar uppkomna motståndskraften med vaccinering, får man i framtiden genom fysisk träning underhålla den kondition som man tidigare fick genom promenader och tungt arbete. Konditionens betydelse för hälsan har påvisats i flera undersökningar, särskilt gäller det sambandet mellan kondition och hjärtats tillstånd.

Överhuvudtaget är *individens hälsa numera mycket beroende på den enskilda människans ansvar och initiativ*. För 50—100 år sedan berodde hälsotillståndet mycket på omgivningen, där det fanns faktorer som den enskilde ofta inte kunde påverka. Det gällde t.ex. smitta, som spreds genom vatten, mjölk eller andra livsmedel, eller smitta, som spreds från person till person, bl.a. underlättad genom trångboddhet. Människans miljö är nu mycket mer hygienisk än förr, vattnet är rent och mjölk och andra livsmedel fria från smitta. Därför blir den enskilde individens ansvar för sin hälsa numera större än förr. Man får t.ex. själv se till att man väljer rätt födoämnen till en lämpligt sammansatt kost, men samtidigt inte äter för mycket, med övervikt och överdödlighet som följd. Konditionen upprätthålles genom regelbunden motion och att man genom ett lämpligt levnadssätt, personlig renlighet, lämplig fördelning av sömn och vila, fritid och arbete utvecklar sitt hälsotillstånd till en god anpassning till omgivningen såväl i arbetet som i fritid, såväl i familjen som i samhället.

Om likhetens gränser

av Curt-Steffan Giesecke

I

Efterkrigstidens höga produktivitet har inte åstadkommit bara genom nya tekniska rön. Parallellt med att nya produkter har börjat tillverkas och ny utrustning har tagits i anspråk, har en fortlöpande förbättring skett av redan tidigare tillämpade metoder. Alltmer har kunnat utvinnas ur råvaror, hjälpmaterial och primär energiinsats.

Detta är en ständigt fortgående process som upprepas varje gång en ny utrustning trimmas in. Den nya tekniken erbjuder omedelbara stora förbättringar. När den införts lär man sig fortlöpande hur den kan göras alltmera ekonomisk.

En liknande process kan vi också notera när det gäller den mänskliga arbetskraften. Vi strävar efter att betrakta olika arbetsuppgifter alltmera analytiskt; att klargöra vilka krav de ställer vid utförandet. Dessa krav systematiseras i våra arbetsvärderingssystem som innehåller särskilda avsnitt för fysisk ansträngning, kunskaper, erfarenhet, initiativ och omdöme, moment av arbetsledning, ansvar, arbetsmiljö osv. Vid den praktiska bedömningen av vad uppgiften kräver kommer sedan också in en analys av lämpliga personliga egenskaper såsom kontaktförmågan och karaktären.

Mot denna utveckling av analytiska metoder beträffande vad en särskild arbetsuppgift kräver, står våra strävanden att söka klarlägga vilken typ av verksamhet den enskilde individen är mest lämpad för. Det kan ske när yrkesvalet första gången aktualiseras, det kan också förekomma senare, när en person behöver experternas hjälp att utröna vad för uppgifter han har speciell fallenhet för. Framför allt aktualiseras frågan då en arbetsgivare skall rekrytera en ny medarbetare eller på annat sätt nybesätta en befattning. Ju mera betydelsefull den är, ju grundligare går han tillväga. De klassiska hjälpmedlen, skol- och arbetsbetyg, referenser, personliga inter-

vjuer och eventuella läkarintyg kompletteras i växande grad med särskilda anställningstests för att utröna intelligensnivå och karaktärläggning. Beslut i anställningsfrågor har växande ekonomisk betydelse. Man är alltmera intresserad att veta att det beslut man fattar är riktigt.

På alla nivåer i samhället går utvecklingen sannolikt mot ett allt riktigare urval. Vi får en alltmera fullständig korrelation mellan kraven i olika typer av befattningar och innehavarnas förmåga att svara mot dessa krav. Allt färre blir uppenbarligen felpplacerade. Man kan också uttrycka saken så att vi får ut alltmera optimalt utnyttjande av de personella resurser som vi vid varje tillfälle förfogar över. Detta är vår första premiss i denna artikel.

II

Under det kommande decenniet kommer med största sannolikhet vår demokratiska politiska ordning att bestå. Det finns inte någon grupp av betydelse i samhället som skulle vilja ifrågasätta en förändring av systemet. Alla vuxna medborgares likaberättigande till inflytande i grundläggande politiska frågor är en gemensam värdering.

Denna inställning stöds av att valfriheten värderas högre än förr när det gäller den enskilde medborgarens ekonomiska dispositioner. Det anses som ett ytterligare värde i sig att den ökade standarden kan utnyttjas på olika sätt. — Staten betraktas som ett försäkringsföretag och ett serviceorgan för gemensamma uppgifter på vilket medborgarna kan ställa bestämda anspråk.

Att den politiska likställigheten består under 1970-talet är vår andra premiss i denna artikel.

III

Homogeniteten i grundläggande värderingar i förening med samhällsmaskineriets alltmera invecklade karaktär innebär fortlöpande kompetensförskjutningar mellan de beslutande och de verkställande organen i det politiska och det ekonomiska livet. Detta gäller staten, olika slag av kommuner och företag i egentlig mening. Sannolikt kommer en större del av de löpande angelägenheterna att betraktas

som verkställighetsåtgärder. Folkomröstningar i sakfrågor kan som hittills bli aktuella mera som drag i det politiska spelet för dagen än som utslag av en genuin demokratisk princip.

I de representativa församlingarna riksdag, kommunalfullmäktige och bolagsstämman tvingar utvecklingen fram en koncentration på de fundamentala frågeställningarna, eller också får vi — vilket skulle vara allvarligt — bevittna att slumpen eller ovidkommande hänsyn, exempelvis en frågas publicitetsintresse, påverkar dagordningarna och uppmärksamheten.

Om vi samtidigt räknar med att en del av rutinuppgifterna mekaniseras, förskjuts företagens organisatoriska uppbyggnad från något som liknar en pyramid till något som mera påminner om en cylinder. Denna senare bild företer redan nu många av de offentliga organen. På olika nivåer kommer väl utvalda befattningshavare att träffa beslut om den dagliga aktiviteten. Dessa beslut har formellt verkställighetskaraktär men i realiteten kommer också viktiga principfrågor att lösas i denna form eller i kollegiala församlingar som är mycket små.

Den största delen av dessa tjänstemän inom den privata eller den offentliga sektorn har inte en omedelbar kontakt med det politiska livet i egentlig mening. Politiska intressen har inte något avgörande inflytande på deras tillsättande. I vissa fall kan de betrakta politiska beslut som hindersamma för sin verksamhet. Trots att deras antal växer kan de icke räkna med att bli en så stor och så homogen grupp att de blir direkt partipolitiskt intressanta. Detta innebär att politikerna kommer att föredra att vädja till de större kollektiven och låta sitt politiska handlande påverkas av uppfattningarna inom dessa. Utvecklingen kan komma att leda till en viss motsatsställning mellan de egentliga politikerna och den icke obetydliga men heterogena gruppen av administrativt verksamma. För dem som är aktiva ute i företagen kan denna situation komma att upplevas som en känsla av vanmakt och insnördhet.

En liknande situation kan inträda i förhållandet mellan olika typer av självständiga yrkesutövare och det allmänna. Vi avser då grupper som vetenskapsmän, advokater, läkare osv.

Detta kan möjligen redan nu vara ett problem. Som en tredje premis skall vi antaga att en viss spänning mellan det "politiska"

och det "administrativa" livet kommer att accentueras under det kommande decenniet.

IV

Under efterkrigstiden har den förändrade sysselsättningssituationen och medvetna fackliga och politiska åtgärder inneburit att en stor del av tidigare skiljaktigheter beträffande anställningsförmånerna försvunnit.

Denna utveckling har haft två dimensioner. Den första hänför sig till lönesidan. Vi vet, att differenserna beträffande den kontanta lönen i dag är avsevärt mycket mindre än för femtio år sedan eller vid krigets slut. Vissa toppbefattningar i näringslivet avlönas i kronor räknat inte väsentligt högre nu än som var fallet på 1920-talet. — Den avgjort största delen av löneutjämningen är att hänföra till förändrade inkomstrelationer. Den progressiva beskattningen har sedan förstärkt effekten i stigande grad, allteftersom de nominella lönerna ökat, medan skatteskalorna bibehållits. Generellt är det emellertid felaktigt att påstå att den progressiva beskattningen ökat lönespännvidderna. Den faktiska utvecklingen har varit den motsatta.

Den andra dimensionen gäller övriga anställningsförmåner. Olikheter i anställningsvillkor mellan tjänstemän och arbetare debatteras nu mera än någonsin, men det kan inte skymma att efterkrigstiden genom en rad politiska och fackliga beslut medfört en radikal utjämning beträffande samtliga mera betydelsefulla anställningsvillkor vid sidan av lönen. Möjligheten att erhålla utbildning är i färd med att radikalt vidgas.

Det är inte avsikten att i detta sammanhang göra några värderingar, huruvida denna uniformering av anställningsförmåner och sociala förmåner har varit önskvärd eller inte. Starka krafter verkar för en fortsatt utveckling i samma riktning. — Det kan vara vanskligt att säga något om den fortsatta relativa löneutvecklingen. Men vad vi med bestämdhet kan säga är att de övriga förmånerna redan vid det kommande decenniets början är i stort sett likformiga till sin uppbyggnad och förhållandevis obetydligt differentierade till sin storleksordning.

En ökad likhet beträffande anställningsförmånerna är den fjärde premisen i denna artikel.

V

Ett motiv bland flera för den utjämning som ägt rum har varit att fördelningen på olika yrken skett i viss grad slumpmässigt och i varje fall påverkats av olikheter beträffande familjeekonomi och utbildning. Om det hittills förda resonemanget har varit riktigt, kommer detta speciella motiv att i fortsättningen bli allt svagare. Yrkeslivet blir kvalitetsmässigt differentierat på ett sätt som kan bedömas som riktigare än förr. Sociala skäl kan tala för förändringar beträffande anställningsförmånerna. Marknadskrafterna kommer liksom hittills att i hög grad påverka spännvidden mellan yrkesgrupper och geografiska regioner. Men de sociala motiven för förändringar kommer att vara svagare och marknadsvärderingar bättre anteciperade.

VI

Om vi antar att dessa olika premisser antyder utvecklingstendenser, som kan göra sig gällande fram mot 1970-talet, skulle det vara befogat att spekulera över vad de kan komma att betyda för utvecklingen inom detta decennium.

De risker vi löper har indirekt framgått av det redan sagda. Ett skikt av vitala, ambitiösa och dugande personer i privat och offentlig förvaltning kan befinna sig i en situation, då man saknar något egentligt inflytande på den fundamentala vidareutvecklingen i de stora samhällsfrågorna. Denna situation, som kan skapa en känsla av vantrivsel eller vanmakt, kompenseras inte av någon högre grad av personliga förmåner. Snarare kommer ett större krav på personligt engagemang i arbetsuppgifterna att medföra en större arbetsbelastning än för andra grupper.

Utvecklingen kan leda till minskad initiativkraft, en svagare vilja till en personlig insats, till en ökad byråkratisering. Detta betyder samtidigt en lägre framstegstakt i hela samhället. Men den kan också betyda påfrestningar på den nuvarande politiska ordningen som vi vill bevara. Det lyckligaste skulle vara om vi kunde finna allmänt accepterade grunder för anställningsvillkorens differentiering. Låt oss hoppas att 1970-talet inte bara skall se problemet ställas på sin spets, utan också se det finna sin lösning.

Glesbygdens förslumning

av Odd Gulbrandsen

Ur tegelhögarna av Stockholms slumkvarter reser sig skyskrapornas betong- och glaspalats. De förbinds med utbredda sov- och villaområden genom tunnelbanan, storstadens snabbaste kommunikationsmedel. Andra städer har följt eller följer efter i utrensningen av förslummade stadsdelar och ersätter den med rationell bebyggelse. En omfattande diskussion kring saneringsproblemen har föregått och löpt parallellt med åtgärderna. Emot åtskilligt reses opposition och en del företag misslyckas kanske också, men i stort sett innebär saneringen betydande framsteg.

Likväl vill jag hävda att dessa saneringsproblem varit ganska små jämfört med dem som håller på att växa fram genom den pågående förslumningen av vårt lands glesbygd. Också de ingrepp som behöver vidtas i stadscentra är att betrakta som små jämfört med dem som erfordras för att skapa en ny och effektivt funktionerande glesbygd. Därför betraktar jag glesbygdens förslumning som morgondagens allvarligaste samhällsproblem i vårt land. Jag skall i det följande utveckla mina synpunkter härpå.

Barlasten av naturahushållning

Den förslumning av glesbygden som nu pågår gäller inte endast bebyggelsen utan även näringslivet och det sociala systemet. Det är välbekant att naturahushållningen sedan länge brutits sönder och dess funktioner undan för undan flyttats över till urban verksamhet. Men vad man har varit mindre klar över är vad detta sönderbrytande gett för spillror på den sida som fått lämna funktionerna, nämligen jordbruket. Man har fört en mycket häftig diskussion om jordbrukets långsamma rationalisering, men har varit föga medveten om anledningen, — nämligen att det varit tyngt av barlasten av spillror från en äldre hushållningsform. Konservativ romantik

har i det längsta sökt förgylla det underbara lantlivet. Men för den vakne iakttagaren kan i dag ingen tvekan råda om glesbygdens förfall.

Det krävs underverk av gubbar

Det förfallet märks inte bara på den dragiga bostaden med nödortfölig utrustning av bekvämligheter, på ekonomibyggnadernas gästnande dörrar som står och slår för vinden, den sorts slum, som utmärker stadscentra. Det märks framför allt på befolkningen som kännetecknas av en snabbt ökande förgubbning och en sekellång utarmning av aktiva och intellektuella element. Att 60-åringar dominerar som ledare av företagen, i det manuella arbetet, i det kommunala och kulturella livet och mot vilka de yngre, de som stannat kvar i den ogynnsamma miljön, har svårt att hävda sig såväl i fråga om kvantitet och kvalitet, det kan knappast främja ett progressivt samhällsliv. Det är märkligt att man i den samhälls- och jordbrukspolitiska debatten av en dylik befolkning kan begära de besparings- och rationaliseringsunderverk som kännetecknar tidningsledarnas förslag.

Om vi betraktar näringslivet finner vi att förgubbningen gäller inte bara jordbruket. Den gäller också skogsbruket, hantverket, lanthandeln och allehanda annan småindustri- och serviceverksamhet. Småföretagandets fördelar understryks ofta, men att en person skall vara både en skicklig företagsledare och arbetare i sitt eget företag, det är ett stort krav även på den mest begåvningsutrustade. Enmansföretaget är just det dominerande i glesbygden och genom arbetsrationaliseringens fortskridande skärps det förhållandet undan för undan. I den snabba utvecklingen mot kapitalkrävande produktionsformer möter enmansföretaget också stora kapitalanskaffningsproblem. Även vid god lönsamhet ställer denna anskaffning avsevärda anspråk på företagarens sparförmåga. Vid den låga lönsamhet, som kännetecknar flertalet glesbygdsföretag, ställer den ogenomförbara anspråk.

De fattigaste får betala vården

Att åldrings- och socialvården i ett samhälle av nämnd befolkningsstruktur måste bli stor är ett axiom. Men icke desto mindre är det

just på detta område som de samhälleliga förpliktelserna blivit kvar i de enskilda kommunernas regi och finansiering. Därmed belastas de fattigaste kommunerna tyngst och vårdstandarden får lida av den nödtvungna snålheten. På andra områden, såsom skolväsende, polisväsende m. fl. har däremot staten övertagit uppgifter och större del av finansieringen, vilket lett till en värdefull utjämning.

En annan skrämmande konsekvens för åldringsvården i glesbygden är att många småföretagare, särskilt småbrukare, ställt sig utanför ATP. Visserligen har de gjort det frivilligt, men deras åtgärd var en från deras synpunkt nödvändig följd av deras ekonomiska situation. Det tragiska är nu att värdet i den spargris de använder, nämligen det egna företaget, kan bedömas sjunka på grund av att den teknisk-ekonomiska utvecklingen gör företagen omoderna, medan de medel de skulle ha behövt sätta in i ATP, skulle gett en utmärkt utdelning. Dessa företagare befinner sig i regel ju lågt på inkomstskalan, där överkompensation lämnas.

Bilens feodalvälde

Ett annat förhållande som framför allt drabbar åldringarna och de sämre lottade på glesbygden är de kollektiva transportmedlens nedläggning. Privatbilismen har höjt kommunikationsstandarden på glesbygden enormt för den som haft tillräckliga inkomster att täcka bilkostnaderna eller som kunnat utnyttja bilen för att skaffa sig dessa inkomster. Standardklyftan har därigenom blivit så mycket större till dem som inte når dessa inkomster. Det är bland dessa som vi kan finna en slum. Det är givetvis inte fråga om en sådan slum som man finner i ghetton och dylika områden med gränslös nöd och asociala element. Tvärtom tillhör dessa människor de mest sociala som finns i vårt land då det gäller livsformen, men de är i väsentliga avseenden ställda utanför det välfärdssystem som innefattas i begreppet Social-Sverige.

Saneringsuppslag efterlyses

Vad kan då göras för att i tid möta denna förslumning, att vända utvecklingen i en inkomst- och standardhöjande riktning och tillföra glesbygden progressiva element? Såvitt jag kan bedöma måste

det bli fråga om ett program av jätteformat, djupt ingripande i de nuvarande förhållandena och därmed väckande hårt motstånd från många. För att illustrera detta skall jag presentera några idéer, dock utan att göra anspråk på att de skulle vara de riktigaste.

Enhetlighet i vårdstandard påkallas

Det mest begränsade problemet torde vara att lösa åldrings- och socialvården. Genom de höjningar av folkpensionen som planerats ges en grund för ålderdomsförsörjningen, som kan vara tillräcklig om den kompletteras med ett effektivare system av behovsprövade bidrag (bostadstillägg m. m.). Därvid bör för riket enhetliga regler för denna bidragsgivning utarbetas och den kommunala finansieringen avlastas i den grad som erfordras för att även de fattigaste kommunerna skall orka med utgifterna. Finansieringsfrågan kan komma att påverkas av pågående utredningar om skatteutjämning mellan kommuner. Även socialvården bör på liknande sätt ges enhetliga regler, vars verkställande inte får hindras av kommunala finansieringssvårigheter.

Taxikort och jeepbjälp?

Kommunikationsfrågorna har man i sjukdomssammanhang löst med bilersättningsregler; kontrollen av reseändamålet har här varit enkel. En allmän lösning av de icke bilburnas förflyttningsbehov, när de kollektiva transportmedlen läggs ned, är betydligt besvärligare. Man kan tänka sig ett behovsprövat taxikort, som berättigar till prisnedsättning för ett antal resor per tidsperiod. Införande av ett sådant skulle kanske möjliggöra en snabbare nedläggning av i dag olönsamma buss- och järnvägslinjer och staten skulle genom bättre affärer för SJ återfå en del av kostnaderna för ett dylikt stöd.

Kommunikationsfrågorna har också en vidare aspekt. Bilismen kan visserligen i en långt högre grad än de kollektiva transportmedlen utnyttja ett välutgrenat vägnät. Men här kommer också kostnadssidan in. Det har beräknats att ca 90 procent av befolkningen bor inom 10 km avstånd från riksvägarna. Likväl upptar dessa vägar knappt 10 procent av hela vägnätet. Det är uppenbart att man inte kommer att anse det ekonomiskt möjligt att förbättra väg-

standarden på de övriga 90 procenten av vägar i samma grad som för riksvägarna eller ens upprätthålla den nuvarande standarden, när befolknings- och transportmängd viker.

Man måste därför räkna med en försämrad kommunikationsstandard för dem som inte bor i närheten av riksvägarna eller de större länsvägarna. Denna utveckling kommer att få djupgående återverkningar på både bostadslokalisering och näringsutövning på glesbygden och förvärpa den förslumning som i andra hänseenden pågår. En partiell lösning är anskaffandet av transportmedel, som särskilt lämpar sig för dåliga vägar. Eftersom de i allmänhet är dyrare än vanliga bilar, skulle alltså krävas en subventionering av denna anskaffning som kompensation för sämre vägstandard.

Stordrift genom arrendeområden

Den centrala problematiken i glesbygdsförslumningen ligger i näringslivets lönsamhet. Det är ur denna som inkomststandarden genereras och därmed bostads-, bil- och övriga standardförhållanden. Lönsamheten i sin tur beror av företagsstrukturen och av de personella förutsättningarna. Att påverka dessa ställer problem som är nästan sakrosankta vid den näringsfrihetsideologi som dominerar i vårt land. Trots detta ställer jag frågan: Skall man verkligen behöva offra glesbygdens framtid på denna ideologis altare? Om ändrade företagsformer kan vända en osäker inkomstkälla till en god avlöning för samma jobb, kan det inte vara värt ett utbyte av lanthandelarens ställning mot expeditens, jordbrukarens mot traktorförarens och smedens mot verkstadsarbetarens?

Som redan anförts ställer småföretagandet orimliga krav på kompetens och kapitalsamlingsförmåga hos företagaren i ett skede där den tekniska utvecklingen rusar iväg i en aldrig förut anad takt. Även i större industrier med goda kapitalresurser kan anpassningen till denna utveckling fresta hårt på ekonomin, hur mycket svårare måste det inte vara för enmansföretaget? Jordbruket är ett typexempel.

Trots den snabba avtappningen av arbetskraft och en livlig sammanslagningsverksamhet släpar tillväxten av den genomsnittliga företagsstorleken i jordbruket alltmer efter, så att medan den för

tjugo år sedan var kanske 1/3 av den någorlunda effektiva minimistorleken, är den nu kanske 1/10 av densamma. I själva verket vet vi ganska litet om hur ett jordbruksföretag skall se ut, som effektivt utnyttjar alla dagens tekniska möjligheter, därför att det finns så ytterst få sådana tillräckligt kapitalstarka för att pröva och följa upp nyheterna.

I sin strävan att åtminstone någorlunda kunna utnyttja teknikens landvinningar har jordbrukarna sökt skaffa sig ökade arealer så snart de kunnat komma åt. Detta har medfört en överefterfrågan på jord och en stark markprisstegring trots svag lönsamhet och trots jordförvärvslagens utestängande av andra köparintressen. Talet om att lösa jordbrukets strukturrationalisering genom att upphäva jordförvärvslagen är därför nonsens. Tvärtom skulle det behövas en långtgående skärpning, riktad mot jordbrukarnas egen marginella överefterfrågan och innebärande att endast sammanköp till effektivt dimensionerade företagsenheter tilläts. Först då skulle markprisstegringen kunna hejdas och rationaliseringsvinsterna gå till inkomstförbättringar. Vad rationaliseringsmyndigheterna beträffar har de hittills klavbundits både av förordningar och sin egen syn i fråga om ingreppens djärvhet.

Men även om man tänkte sig en väsentlig radikalisering av den statliga rationaliseringsverksamheten skulle denna båta föga. Statens åtgärder tycks med någon sorts naturnödvändighet få försiktighetens prägel så snart det gäller stöd åt företagsekonomisk verksamhet. Det är ju också naturligt att en statstjänsteman som förordar ett lån till ett företag inte kan uppleva det ansvar och det tvång till att ta risker som det mottagande företags ledare har. Man måste därför finna företagsformer som tillåter risktagandet och kapitalanskaffningen att utvecklas i takt med den tekniska utvecklingen och för vilka ändringar i arealstorlek inte leder till en meningslöst prisstegrande och kapitalfastläggande konkurrens om jorden.

Skogsbruksområdena är exempel på sådana former. För jordbruksdriften krävs större ingrepp. För att inte rubba ägandefördelningen skulle man kunna tillskapa arrendeområden, vilkas kapitalanskaffning löses t. ex. genom aktiebolagsbildning. En kraftig statlig insats skulle behövas, dels för att lösa de juridiska frågorna, dels för att stödja igångsättningen, dels kanske också för att åstadkomma tvångs-

vis anslutning i besvärliga fall. Som ett viktigt komplement, särskilt till sistnämnda åtgärd, torde få ingå sysselsättningsgarantier för de drabbade. Genom fusionsbildning skulle arrendedområdenas storlek kunna ändras allt efter utvecklingens krav. Att systemet skulle möjliggöra ett effektivare utnyttjande av i jordbruket befintlig företagsledarkompetens är uppenbart. Men det innebär en omvälvning minst i klass med laga skifte.

Även om ett dylikt system införs med varsamhet, måste det möta ett stort motstånd. Åtskilliga misslyckanden kan säkert inte undvikas. Viktiga förutsättningar för framgång på längre sikt är då omfattande försöksverksamhet, noggrann utbildning av ledarna och någon som är beredd ta initialförlusterna. Samhället behöver här träda in.

Köphallar för lantbor

I fråga om det övriga näringslivet på glesbygden pågår också en viss självsanering. Man jämföre dock den effektiva rationalisering som konsumentkooperationen åstadkommit med den utsvältningsprocess som den enskilda lanthandeln måste genomlida. Radikalare grepp om saneringsverksamheten skulle därför även inom de övriga sektorerna av glesbygdens näringsliv kunna ge en snabbare anpassning och inkomststegring. Att konsekvensen skulle bli en försämrad service är ett påstående som ger överdriven vikt åt närhetsfaktorn. Det spelar liten roll, när man satt sig i bilen, huruvida man får åka 5 eller 15 km, men det är mycket betydelsefullt om man kan få ett stort sortiment billiga varor att välja ur, när man kommer fram till affären. Detta kan inte åstadkommas utan en stor omsättning, som ju också är grunden för en god inkomst och konkurrensförmåga för handeln.

Fritid med kvalitet

I diskussionen om glesbygdens framtid tillmäts ofta dess roll som fritidsområde en viktig utvecklings- och vinstmöjlighet. Emellertid synes det mig tveksamt om en bygd med förfallen bebyggelse och andra eftersatta förhållanden i längden kan framstå som en lockande rekreationsplats, även om dess befolkning har förmågan att upp-

rätthålla en från mänskliga synpunkter trivsamt miljö. Vi ser redan hur tätortsbefolkningen söker sig till sportstugeområden, campingplatser och rena turistmiljöer, därför att de tekniska bekvämligheterna finns där. En sanerad glesbygd med hög standard skulle säkerligen ha en långt större förmåga att locka till sig de rekreationstörstande tätortsborna. En studie av t. ex. en del bygder i Skåne skulle kunna belysa detta.

Sanera i tid!

Min övertygelse är att det hastar att gripa sig an med de problem som jag betecknat med glesbygdens förslumning, om det skall vara möjligt att hejda den innan den kommit igång på allvar. Det är ett allvarligt samhällsekonomiskt och allmänmänskligt problem att effektivt ta tillvara våra naturresurser, jord och skog, i former som kan göra glesbygdsbefolkningen fullt delaktig i välfärdsutvecklingen och ge dem möjlighet att i sin mån bidra.

Morgondagens konsumtionsmönster

av Ulrich Herz

Hur kommer människornas standard och vardagsvanor, deras konkreta miljö och deras livsmönster att utveckla sig under de närmaste 10, 15 åren?

Att ställa en sådan fråga är rätt naturligt; vi vill gärna veta "vart vi är på väg" med vår materiella civilisation. Men när vi försöker besvara frågan, kan vi inte vänta oss mycket hjälp av samhällsvetenskapernas utövare. De har, visserligen, var för sig en del pusselbitar att ge. Statistikerna kan t.ex. på grundval av aktuella tendenser i befolkningsutvecklingen någorlunda kartlägga 70-talets svenska befolkningsstruktur med avseende på kön, ålder, familjetyp o.s.v. Nationalekonomerna tillhandahåller en rad partiella prognoser: om den förväntade tillväxten i nationalprodukten, om nationalinkomstens fördelning på olika användningssätt (konsumtion, sparande), om konsumtionens inriktning på olika varugrupper osv. Sociologerna åter bidrar kanske med vissa förutsägelser om väntade förändringar i gruppstrukturen (renässans för familjelivet?) och i mönstret för samhällsbildningen ("förortssamhället" ytterligare dominans, småhusbebyggelsens procentuella ökning osv.).

Men detta ger inte mycket hjälp och vägledning åt den som vill komma från delarna till helheten, som vill göra sig en bild av 70-talsmänniskornas livssituation till vardags. När det gäller syntesen, sviker vetenskapen. Knappast någon samhällsvetare med självaktning vågar sig på en mera integrerad prognos. Dylik äventyrlighet överlåter man åt science-fictionförfattare och journalister på "Det Bästa-nivån".

Vetenskapsmännens obenägenhet att försöka sig på samhällsliga totalprognoser är i första hand betingad av deras stränga anspråk på förutsägelsernas kvantifierbarhet. För delprognosernas vidkommande kan man välja och precisera sina förutsättningar så, att den

sökta variabeln kan räknas fram ur en given modellekvation. Men de olika modellerna låter sig inte utan vidare summeras, och vid ett försök att konstruera modeller för en mera övergripande analys får man införa en sådan mångfald av förutsättningar, att hela systemet blir komplicerat till ohanterlighet.

I någon mån betingas emellertid samhällsvetarnas tveksamhet beträffande totalprognoser även av den traditionella akademiska ämnesavgränsningen och av ty åtföljande rädsla för "övertramp" på varandras områden. Team-work tvärsöver de akademiska ämnesgränserna är ju åtminstone i vårt land än så länge en sällsynt företeelse. Här finns åtskilliga institutionella hinder att övervinna. Samhällsvetenskapliga forskningsrådet har i detta avseende knappast infriat de förhoppningar som man kunde ställa vid dess tillkomst. En icke-ämnesbunden forskning är om inte precis tabubelagd så dock a priori en smula misstänkt.

Nu förhåller det sig ju emellertid uppenbarligen så, att statsmakterna ständigt tvingas fatta beslut som förutsätter en viss totalprognos för samhällsutvecklingen. Detta gäller givetvis först och främst sådana avgöranden som fastställande av stadsplaner, regionplaner o.d. Även vid beslut om offentliga investeringar på utbildningens, sjuk- och hälsovårdens, kommunikationsväsendets m.fl. områden är en sådan totalprognos nära nog oundgänglig. Den mera långsiktiga socialpolitiken, t.ex. samhällsstödet åt barnfamiljerna, bostadspolitikerna m.m., måste likaledes byggas på ganska vidlyftiga antaganden om hur människornas "normala" standard och livssituation kommer att gestalta sig under nästkommande tioårsperiod eller t.o.m. under en ännu längre tidsrymd.

Det är alltså ingalunda enbart något kuriositetsintresse som kommer till uttryck i den inledningsvis formulerade frågan om vardagsmänniskornas framtid. När nu några mera exakta undersökningsmetoder inte står oss till buds för den eftersträfvade totalprognosen, får man väl försöka att mera gissningsvis eller "intuitivt" härleda den ur de spridda och heterogena kunskapselement — partiella prognoser, erfarenheter från andra länder (USA!), extrapolering av vissa aktuella svenska utvecklingstendenser m.m. — som ändå står oss till buds.

Industriens utredningsinstitut (IUI) har i två omgångar publicerat vissa prognoser rörande den framtida svenska konsumtionsutvecklingen. 1958 utgavs det stora arbetet Konsumtionen i Sverige 1931—1965 (av Ragnar Bentzel) och två år senare publicerades en granskning och revidering med titeln IUI:s konsumtionsprognos för år 1965. F.n. är man inom institutet sysselsatt med att framskriva prognosen till 1970. Dessa undersökningar är rätt typiska för de ovan beskrivna kvantitativa delprognoserna. Man utgår från en modell med ett fåtal variabler och från vissa grundläggande antaganden om ett funktionssamband mellan dessa. De framräknade värdenas tillförlitlighet blir då beroende av

- a) de valda förutsättningarnas (variablernas) relevans;
- b) de ponerade funktionssambandens "riktighet" samt
- c) ceteris-paribus-förutsättningens tillämplighet.

I det föreliggande fallet gör man a) vissa förutsättningar om befolknings-, inkomst- och prisutvecklingen samt ponerar b) vissa pris- och inkomstelasticiteter, varefter man kan räkna fram kvantiteter för olika varor och varugrupper. Bland de konsumtionsbestämmande faktorer som förutsatts vara oförändrade under perioden ("ceteris paribus") ingår sådana element som de individuella preferenserna, familjestrukturen, distributionssystemet osv.

Från den vetenskapliga exakthetens synpunkt är det ofrånkomligt att sådana ceteris-paribus-inskränkningar måste göras. Att konsumtionsundersökningarnas författare lämnar just de psykologiska och sociologiska premisserna därhän, är resultatet av ett val som förklaras av dessa forskares ekonomisk-statistiska utbildning och intresseinriktning. Givetvis avser de inte att förneka att i verklighetens värld inom en tioårsperiod förändringar i de nämnda faktorerna skulle kunna förekomma, ja att de rentav ter sig mycket sannolika. Ceteris-paribus-avgränsningen är rent arbetsteknisk: man skjuter ifrån sig vad som utifrån den egna vetenskapens specifika metoder och traditioner ter sig svårhanterligt.

I det följande skall vi göra ett försök att konfrontera konsumtionsundersökningarnas huvudresultat med vissa prognoser eller mera svepande hypoteser, som hänför sig till vissa sociologiska och socialpsykologiska faktorer utveckling. Vad vi vill försöka komma åt är konsumtions*mönstret* snarare än en serie konsumtionskvantiteter.

Beträffande *befolkningsutvecklingen* nöjer sig IUI:s konsumtionsundersökare med att ponera en fortsatt svag befolkningstillväxt av vid pass 0,5 procent om året i genomsnitt. Denna tillväxt blir en av bestämningsfaktorerna för de beräknade konsumtionsmängderna. Från befolkningssociologisk synpunkt kan här tillfogas, att 0—2 barnsfamiljen under återstoden av 60-talet av allt att döma kommer att stabiliseras som den svenska "normalfamiljen". Innebörden i detta påstående är att två barn för det överväldigande flertalet familjer kommer att bli maximum; de vid en viss tidpunkt bestående familjehushållen kommer alltså till alldeles övervägande del att utgöras av nollbarns-, ettbarns- och tvåbarnsfamiljer. Tar man hänsyn till den starka tendensen till barnens tidigare avflyttning från familjen (en tendens som möjligen kommer att ytterligare förstärkas genom en mera specialiserad utbildning med ty åtföljande centralisering av utbildningsanstalterna), kommer kanske den dominerande typen av familjehushåll — definierad som hushåll med hemmavarande barn — att ligga närmare ettbarns- än tvåbarnsfamiljen.

Det faktum, att de stora årskullarna från perioden ca 1940—45 under senare delen av 60-talet kommer upp i giftasåldern, bör vidare normalt bidra till en ökad giftermålsintensitet och därmed, under förutsättning att inte bostadsproduktionen sackar alltför mycket efter, till en markerad *nybildning av hushåll*.

Men "normalfamiljens" vardagssituation kommer även i hög grad att präglas av *de gifta kvinnornas ökade förvärvsintensitet*. Till de många faktorer som sedan början av 40-talet drivit fram en kontinuerlig ökning av de gifta kvinnornas arbetskraftsutbud kommer i fortsättningen med växande tyngd det faktum, att samhället nu på allvar är i färd med att ge flickorna en (även) reell likställighet i yrkesutbildningsavseende. Därmed ökar med största sannolikhet kvinnornas benägenhet att skaffa sig arbete utanför hemmet, vilket också får ses mot bakgrunden av att den genomsnittliga tid, under vilken barnaskötseln ställer intensiva anspråk på modern, till följd av familjestorlekens nedkrämpning håller på att ytterligare förkortas. Även den omständigheten att om tio år en större procent av hushållsnybildningarna kommer att ske i *tätorter* kan förväntas höja husmödrarnas förvärvsintensitet.

Beträffande *sambällsbildningarna* kan man med rätt stor säker-

het förutse en ytterligare koncentration av befolkningen till sådana samhällstyper som i USA går under benämningen "suburbs" (förstadssamhällen, ytterområden, småhusområden). Detta kan förutsättas förändra även distributionsstrukturen i detaljhandelsledet. Shopping-centers, supermarkets, drive-in-butiker utefter bilstråken o.d. kommer att bli de mest typiska distributionsenheterna för dagligvaror och hushållsartiklar.

Villorna (småhusen) kommer av allt att döma att bli den dominerande formen av familjebostad, särskilt som en ytterligare ökning av biltätheten kommer att göra avståndet mellan bostadsort och arbetsplats än mera elastiskt. Skulle vi — vilket måhända ter sig mindre sannolikt — under 70-talet få en bättre balans på bostadsmarknaden (dvs. hinna bygga ifatt oss) så torde man vidare få räkna med en tendens till *variation i bostadsvanorna* i takt med familjens naturliga utvecklingsstadier, alltså med kontinuerliga flyttningar från "bostaden för nygifta" till "bostaden för barnfamiljen" och vidare till "bostaden för familjen med utflyttade barn" samt kanske slutligen till pensionärshem för ensamstående.

Åtskilligt talar för att normalfamiljen om tio, femton år kommer att vara åtskilligt *rörligare även över större geografiska avstånd* (en tendens som under 50-talet varit starkt markerad i det amerikanska samhället). Vi har varit vana att se de inre omflyttningarna främst som uttryck för en enkelriktad engångsförflyttning från kommunperiferi till kommuncentrum, från landsbygd till tätorter, från mindre tätort till större tätort. En mera differentierad yrkesstruktur och en skärpt konkurrens om arbetskraften kommer emellertid sannolikt att göra *anställningsbyten* med ty åtföljande förändringar av vistelseorten allt vanligare. Morgondagens normalfamilj kommer inte att ha samma relativa bofasthet som den nästföregående, ännu starkt agrart förankrade generationens, och dess flyttningar kommer å andra sidan att vara både tätare och mindre enkelriktade än den närmast föregående. Normalfamiljen blir — kanske — något av en nomadfamilj.

De utvecklingstendenser i familjestrukturen och i familjens konkreta miljö som här i korthet antytts kommer givetvis att återspeglas i vissa karakteristiska förändringar i *konsumtionsmönstret*.

IUI:s konsumtionsundersökare har i första hand koncentrerat uppmärksamheten på den förväntade ökningen i realinkomsten per capita och dess återverkningar på konsumtionsefterfrågan vid vissa givna inkomstelasticiteter. Detta är givetvis inte bara en fullt legitim utan även en i hög grad relevant frågeställning. Men mot bakgrunden av de beskrivna förändringarna i familje- och bebyggelsestrukturen kan resultaten i viss mån kompletteras och i vissa begränsade avseenden måhända modifieras.

Generellt torde man kunna fastslå att konsumtionsefterfrågan kommer att bli i rätt hög grad *familjehushållscentrerad*. Den förväntade starka (ytterligare) ökningen i efterfrågan på varaktiga konsumtionsvaror med hushållsanknytning, sådana som möbler, kylskåp, frys-boxar m.m., är här snarast symtom på en mera övergripande trend. Familjebostaden (jämfte inventarier) torde förmodligen komma att lägga beslag på en växande andel av hushållets samlade inkomst, allrahelst om man inräknar bilen i bostadsinventarierna, vilket det med den nämnda tendensen till "förstadsbosättning" finns allt skäl att göra. Den ökade flyttningsbenägenheten (jämfte en sannolikt ökad skilsmässofrekvens med åtföljande hushållsreorganiseringar) är ju också ägnad att öka utgiftsandelen för olika slag av inventarier: för varje nyinflyttning aktualiseras alltid vissa inventariebehov. Och småhusbostaden förutsätter ju i regel en mera aktiv, hushållsindividuell inventarieanskaffning än hyresbostaden, som ofta är kombinerad med tillgång till olika kollektiva hushållsanordningar. Småhusen ger också större anledning och chans att odla diverse kostnadskrävande sysselsättningar av konstnärlig, hantverklig eller liknande slag. Tomten kräver sitt inte bara i fråga om arbetsinsatser utan även beträffande "realinvesteringar" (i fruktträd, stenpartier, utegrill m.m.). Hobbyrum i källaren ingår numera i de amerikanska småhusens standardutrustning.

För familjehushållens vidkommande torde *livsmedelsutgifterna* komma att minska, inte bara till följd av den låga inkomstelasticiteten för livsmedel utan bl.a. av det mera banala skälet att "hemmalunchen" (resp. lunchmatsäcken) sannolikt kommer att definitivt försvinna. Familjemåltiderna reduceras till två: det tidiga morgonmålet och middagsmålet. Utgiftsmässigt utgör detta knappast någon inbesparing, eftersom restaurangkostnaden i regel torde ligga något

högre än kostnaden för familjemåltiden. Denna merkostnad är ju ett pris — en ”omkostnad för inkomstens förvärvande” (ehuru skattemässigt icke avdragsgill!) — som man får betala för husmoderns förvärvsinkomster. Nationalekonomiskt är det av allt att döma en god affär, eftersom husmoderns arbetskraft under de givna förutsättningarna inte är fullt utnyttjad i hemmet — vare sig med eller utan lunch!

Med en något annan och för all del inte särdeles exakt indelning har man också brukat säga, att de varukategorier, som i gängse mening hör till ”*livets nödtorft*” och till vilka förutom livsmedel även exempelvis kläder och skor brukar räknas, vid en fortsatt ökning av realinkomsten får förväntas tillsammans lägga beslag på en mindre andel av den totala konsumtionen, och att därmed ”*utrymmet för valfrihet*” helt allmänt kommer att vidgas.

En intressant fråga i detta sammanhang är om man parallellt med denna utveckling kan vänta sig ett hushållsindividuellt utnyttjande av denna valfrihet och alltså en på det hela taget *mera differentierad konsumtion*, eller om detta fria konsumtionsutrymme till följd av några socialpsykologiska likriktningsmekanismer kommer att användas på mycket enahanda sätt.

Vi har redan konstaterat att de familjekoncentrerade och i synnerhet de bostadsbundna utgifterna på det hela taget kommer att öka sin andel; men detta har nu mindre med socialpsykologiska mekanismer än fastmer med familjegruppens allmänna stabilisering att göra. Däremot kan man måhända spåra en enhetlig kulturvärdering, ett kollektivt valmönster, i den redan nu tydligt skönjbara tendensen att ta ut en växande del av produktivetsförbättringen i *ökad fritid*. Femdagarsveckan är på väg, fyraveckorsemestern har alldeles nyss blivit verklighet, en ytterligare generell minskning av den genomsnittliga arbetsveckan förväntas under 60-talets senare hälft. Detta betyder med stor sannolikhet — vittnesbörden från USA är här överväldigande! — att *konsumtionsutgifterna för fritidsanvändning* kommer att öka rekordartat. Till denna utgiftskategori kan räknas sådana poster som resor (särskilt familjeresor!); sportartiklar (fiskeredskap i all oändlighet!), båtar, sportstugor; kameror, transistorapparater, bandspelare; ”nöjen” av olika slag (restaurangbesök, danstillställningar); ”fritidskläder”; kanske även sådana serviceak-

tiviteter som hobbykurser, ridlektioner, danslektioner m.m. Att "satsa på fritiden" — utgiftsmässigt — kommer med säkerhet att vara ett framträdande inslag i morgondagens konsumtions- och kulturmönster.

I den amerikanska sociologiska litteraturen — och än mera i sociologiskt färgad amerikansk skönlitteratur — har man ju velat göra gällande, att just den nya medelklassens "suburb"-miljö skulle vara ägnad att i hög grad likrikta konsumtionsbeteendet: att "keep up with the Jones's" skulle vara den allenarådande maximen för den för "fri" konsumtion disponibla utgiftssektorn, och att således "valet" tenderade att bli allt mindre fritt. Man har spillt rätt mycket energi på att söka klargöra, hurusom konsumtionen ovanför förnödenhetsstrecket är i hög grad socialgruppsbestämd och hurusom den närmast högre socialgruppens konsumtionsvanor brukar utgöra rättesnören för den närmast lägre gruppens avbetalningsanteciperade standardförbättring.

Åtskilligt talar för att dessa svepande hypoteser, vilkas giltighet även för det amerikanska samhället av mera nyktra iakttagare starkt ifrågasatts, torde ha föga tillämplighet för svenska förhållanden. Tvärtom har man skäl att anta, att en del av den högre levnadsstandarden av de svenska hushållen kommer att tas ut just i form av en *mera differentierad* och *mera individualiserad* konsumtion. Prognosen måste i detta stycke helt naturligt vara i hög grad osäker, men det torde vara mer än blott ett politiskt slagord när "valfrihetens samhälle" så uttryckligen proklamerats som en specifikt "svensk" målsättning. Alla profetior om "ökad konformism" till trots gör sig dock på flertalet konsumtionsvarumarknader starka differentieringstendenser gällande. Detta är givetvis delvis ett uttryck för att vi alltså lever i den fria konkurrensens samhälle; konkurrensen har ju, som alla vet (och många beklagar) alltmera förvandlats från priskonkurrens till produktdifferentieringskonkurrens. Men även där ett företag eller ett fåtal företag behärskar konsumtionsmarknaden — vilket i och för sig är ett mindre vanligt fall — har man knappast något intryck av att företagets försäljningspolitik går i normerande riktning. Tvärtom torde just en hel- eller halvmonopolitisk situation företagsekonomiskt bäst utnyttjas genom en sofistikerad kombination av pris- och produktdifferentiering. "Gungorna och

karusellen" är alltså — och framdeles kanske rentav i stigande grad — en lönande försäljningspolicy. Men även från kundpsykologiska utgångspunkter synes det föga sannolikt, att varornas symbol- och statusvärde i den svenska miljön skulle ha någon särskilt stark konsumtionsstyrande makt. "Standardvaror" är hos oss knappast särdeles eftertraktade och "skrytkonsumtionen" har inte någon lysande marknad.

En till synes mera kuriositetsbetonad men utvecklingsstrategiskt inte helt oviktig faktor i konsumtionsmönstrets utveckling är huruvida den s.k. "duplett-efterfrågan" ("andra"-efterfrågan) inom det närmaste decenniet kommer att spela någon större roll i den svenska familjekonsumtionen. Därmed avses efterfrågan på ett andra exemplar för familjens räkning av vissa varaktiga konsumtionsvaror. I USA har ju "den andra familjebilen" (husmoderns shoppingbil) samt för övrigt även den tredje familjebilen (äldste sonens eller dotterns) spelat en icke obetydlig roll i varje fall för den amerikanska bilindustrins förmåga att klara sig över den kritiska tröskel där varje hushåll skaffat sin bil och den fortsatta produktionen i huvudsak måste ta sikte på ersättningsköpen.

Om den andra familjebilen för de svenska hushållens vidkommande ligger inom 60-talets räckhåll är väl en öppen fråga, men beträffande en rad mindre dyrbara varaktiga konsumtionsartiklar är vi på god väg. Flertalet hushåll torde redan idag — i synnerhet efter transistorernas genombrott — vara utrustade med mer än en radioapparat. "Andra TV:n" (en större apparat hemma, en mindre i sportstugan) torde vara på god väg. "Andra huset" (sportstugan, sommatorpet) är ju förresten inte så alldeles sällsynt (ehuru den ökade tendensen till småhusboende kanske minskar tätortsbons kompensationsbehov och därmed dämpar sportstugeivern; men familjebilen och den ökade fritiden, i synnerhet de lediga veckosluten, lockar säkert även framdeles till "det andra husets" mera permanenta reträttmöjlighet).

Det nyss anförda exemplet med radioapparaten, som kompletteras av ett antal flyttbara transistorapparater under samma tak, är kanske symptomatiskt för ett annat drag i morgondagens konsumtionsmönster, nämligen att vissa typer av varaktiga konsumtionsvaror "ynglas av sig" så att de efterhand bildar en hel varufamilj.

Radio-TV-grammofon-bandspelare-skivarkiv utgör en sådan familj (varvid den biologiska familjens olika medlemmar kanske har var sin speciella favorit inom varufamiljen). Kylskåpet - frysboxen utgör måhända Adam och Eva i en liknande familjebildning. Tvättmaskinen i källarens tvättstuga kompletteras av den mindre maskinen för vardagstvätt som står i toaletterummet eller ett separat "våtutrymme", där den snart ropar efter ännu ofödda eller åtminstone odöpta syskon.

Att våra behov gärna vill yngla av sig känner vi nogsamt till; skulle vi till äventyrs inte komma underfund med det själva är producenterna gärna villiga att hjälpa oss på traven. Och varför inte — i valfrihetens samhälle bör det vara fullt legitimt att både ge och mottaga stimulans för konsumtionsfantasin. Kulturmänniskans behov *är* nu en gång inte "naturbehov": de är "artificiella", dvs. uttryck för en viss läraktighet i "konsten att konsumera".

Den skildring av morgondagens konsumtionsmönster som här har givits — en gissning, om vars "intelligens" endast framtiden kan slutgiltigt döma — har inte rymt särdeles mycket problematik eller dramatisk spänning. Den kan sägas närmast ha haft karaktären av en extrapolering av vissa "borgerliga" — eller som vi kanske föredrar att uttrycka det: "folkhemiska" — konsoliderings- och privatiseringstendenser (med familjen som den dominerande gruppenheten) i "den höga masskonsumtionens samhälle". Från idépolitisk och samhällsmoralisk utgångspunkt skulle man kanske vilja önska sig en annan lyster över morgondagens konsumtionsmönster, ja man finner kanske tanken rent utmanande att vi bara skulle köra vidare på den materiella standardkonsolideringens asfalterade och garanterat korsningsfria motorväg.

Men här gällde det inte att skriva recept för framtiden, endast att försöka spå om den. Enligt en bon mot som brukar tillskrivas samtliga levande ekonomer och statistiker är det som bekant "svårt att spå — särskilt om framtiden". Vad som trots allt ständigt gör det till en frestande och fascinerande sysselsättning, är ju chansen att antingen ge den egna spådomen ett hedersamt eftermäle eller också tvärtom bringa den på skam genom att försöka *påverka* den framtida utvecklingen. I det förra fallet har man fått rätt och kan

vara stolt över det; i det senare fallet skulle man fått rätt, teoretiskt, om man inte själv så enträget hade motarbetat en hotande utveckling och lyckats bryta den. Båda delarna kan kännas ganska tillfredsställande. Endast den i medborgerligt avseende absolut passiva prognosmakaren löper själv *hela* risken att ha haft fel. Den positionen rimmar dåligt med nutida trygghetsideal.

Nytt skräväsande i sikte

av Per Holmberg

Utländska besökare med samhällsvetenskaplig bakgrund karakteriserar ofta Sverige som ett ekonomiskt välutvecklat och socialt "lugnt" land. Utvecklingstakten och lugnet skulle bl. a. bero av den sällsynta kombinationen av inflytelserika stora organisationer och en intensiv bred folkbildningsverksamhet från inte minst organisationernas sida. Denna kombination anses ha lett till en allmän avskalning av ideologiska tvångströjor och till en upplyst folkopinion, varigenom flertalet enskilda människor betraktar sociala, ekonomiska m. fl. realiteter i samhället på ett klart sätt. Vi som dagligen arbetar inom det svenska organisationsväsendet finner kanske dessa beskrivningar innehålla väl mycket av skönmålningar. Men sett ur internationella synvinklar är nog ändå den framgångsrika svenska kombinationen av slagkraftiga organisationer och aktiv folkbildningsverksamhet unik.

De svenska organisationernas största styrka har kanske legat i att de — med få undantag — rivit ner barriärerna mellan olika folkgrupper i stället för att vidmakthålla eller skapa sådana barriärer. Man har därmed fått allt färre och mindre stridigheter inom och mellan folkgrupperna. Och man har fått kraft att motarbeta protektionism, oavsett om den haft formen av högtullbetonad handelspolitik eller av skråbetonade slutna yrkeskårer. En förutsättning för att denna kraft kunnat utvecklas har varit att organisationerna engagerat en anseelig mängd "vanligt folk" i praktiskt arbete kring ekonomiska och sociala frågor av vikt. Därmed har också konkreta motiveringar och målsättningar funnits för en vittomfattande bildningsverksamhet i skilda former. Aktiv organisationsverksamhet har gått hand i hand med aktiv folkbildningsverksamhet och bägge har haft påtagliga anknytningar till det levande livets problematik.

En siffermässig bakgrund till det här sagda ger några data ur 1960 års folkräkning. Den visar bl. a. att av hela den svenska befolkningen i åldrarna 15—64 år endast en person av fem detta år hade högre skolmässig "allmän utbildning" än vad som motsvarar den obligatoriska folkskolan. Och endast en person av fyra hade någon form av skolmässig "yrkesutbildning" bakom sig, där f. ö. utbildningen inte alltid användes i verkligheten. Trots dessa låga andelar anses folkopinionen i Sverige vara ovanligt väl upplyst och anses landets arbetskraft ovanligt kvalificerad, produktionsmedveten m. m. Förklaringen är naturligtvis att organisationsverksamhet, självstudier och folkbildningsinsatser kommit miljontals formellt dåligt utbildade personer till del. Enbart på LO-området är över 100 000 personer verksamma som ledamöter i fackförenings-, fackklubbs- och sektionsstyrelser. Och enbart på ABF-området genomgår årligen omkring 100 000 personer studiecirkelar i ekonomiska, sociala och tekniska ämnen.

Dessa uppgifter belyser — om vi begränsar oss till arbetsmarknadens stora organisationer — inte bara vilken ringa roll utbildningsbarriärerna spelat i organisationernas uppbyggnad och verksamhet. De arbetandes olika "yrkestillhörighet" eller "allmänbildningsnivå" har på mycket realistiska grunder fram till i dag haft underordnad betydelse för svenskt organisationsliv. Uppgifterna belyser emellertid också den stora kapaciteten i organisationernas och folkbildningsförbundens skolningsinsatser. Insatserna därifrån omfattar i själva verket mångdubbelt fler människor än vad som genomgår t. ex. landets samtliga universitet och högskolor (elevantal 1962 = ca 45 000). Dessutom arbetar organisationerna och folkbildningsförbunden i sin pedagogiska gärning i direkt anknytning till en social och ekonomisk verklighet medan i synnerhet de akademiska studierna normalt opererar i ett beklagligt socialt tomrum.

Det här framförda innebär ingen underskattning av högre skolmässig undervisning av allmän- eller yrkesutbildande slag. Men det innebär ett framdragande i ljuset av andra pedagogiska insatser med minst lika stort samhällsvärde. Och ett försök till att ge rimligare proportioner än de vanligen förekommande åt avvägningen mellan formella och icke-formella meriter. Har man hört en norrbottnisk

brädgårdsarbetare beskriva Keynes' teorier med anknytning till faktiska svenska förhållanden, en ångermanländsk cellulosaarbetare redovisa ekonomisk historia med utsökt skarpsinne, en västmanländsk ABF-cirkel diskutera modern ekonomisk-politisk teori, en LO-skolekurs smälla besökande Uppsalastudenter på fingrarna i elementär samhällskunskap, en brevbärare i Sjuhäradsbygden anbringa avancerad utrikeshandelsteori på aktuella valutareservproblem, en transportarbetare i Skåne ge sin syn på kapitalbildningsfrågorna — då och i många andra liknande fall har man upplevt en ökande insikt om och respekt för organisationsarbetets, folkbildningsarbetets och självstudiernas betydelse för det svenska samhällets utveckling. Och då har man också ofta dragit eftertänksamma jämförelser med frukterna av undervisningen på akademiska och andra läroanstalter.

Nu förestår en av alla önskad utbyggnad av svenskt utbildningsväsende på samtliga stadier och nivåer. På 1970-talet kommer alla unga människor att ha genomgått den nioåriga grundskolan. Mer än varannan kommer att bygga på detta med ytterligare två eller tre års heltids- och helårsundervisning och kanske var femte skaffar sig ännu högre skolmässig utbildning. Det finns ingen som helst anledning att se negativt på denna utveckling och på de enorma belopp de offentliga myndigheterna ska satsa därpå. Tvärtom, samhälle och företag kommer då som nu att ropa efter utbildad personal. De unga, stimulerade av sina mindre lyckligt lottade föräldrar, har dessutom synnerligen välgrundade önskemål om bättre utbildning. Behovet av tekniker i det svenska samhället har beräknats bli så stort att ungefär var tionde anställd i industri och offentlig tjänst måste vara ingenjörsutbildad omkring 1980. Och antalet personer med akademisk eller högskoleutbildning utanför de renodlade teknologiska områdena blir säkerligen vid samma tidpunkt ännu större än teknikerantalet.

Någon tvekan kan alltså inte råda om det gynnsamma och det ofrånkomliga i den pågående och kommande utbildningsexpansionen. Men detta hindrar inte att expansionen kan bli förenad med avsevärda risker för skadliga biverkningar. Risker, som man borde se upp med på ett tidigt stadium och som borde vara möjliga att förebygga. De gäller just de områden som behandlats i det före-

gående — nämligen organisationernas verksamhet och folkbildningsinsatserna. På bägge dessa områden kommer utbildningsexpansionen att ställa nya och specifika krav. Sker inte i tid en anpassning till de nya kraven kan de stora organisationerna misstänkas börja motverka i stället för medverka till en positiv social och ekonomisk samhällsutveckling — och kan det hittills brett upplagda folkbildningsarbetet befaras hindra i stället för befrämja en välupplyst folkopinion.

Dessa risker sammanhänger knappast med de ibland uttryckta farhågorna att de stora folkrörelseorganisationernas rekryteringsunderlag för lokala och centrala ledaruppgifter skulle uttunnas genom den förbättrade skolmässiga utbildningen. Ty farhågorna av den arten är sannolikt onödiga eftersom även ett kraftigt utvidgat utbildningsväsende genom ofrånkomliga kvarvarande brister i pedagogiska metoder, lärarmaterialet, elevantagningsprinciper etc. rimligen kommer att utestänga många begåvade människor. Antalet utestängda blir visserligen färre än i dag men frågan gäller ju inte främst kvantiteterna.

Riskerna med utbildningsexpansionen ligger i stället på följande tre plan, där den minsta gemensamma nämnaren är en väntad fortsatt inflation i värderandet av formella meriter. För det första syns inte bara grundskolans högstadium utan också fackskolor, gymnasier (eller vad de nu kommer att heta) och högskolor att lägga mycket stor vikt vid yrkesinriktad utbildning på bekostnad av den mera allmänbildande undervisningen — särskilt i samhällsfrågorna. Proportionen utpräglade "fackidioter" bland de alltmer välutbildade blir därigenom avsevärd med påföljd bl. a. att mottagligheten för väsentlig allmän social och ekonomisk upplysning kanske snarare minskar än ökar i jämförelse med dagens förhållanden. I så fall kan den nu så utbredda förståelsen hos enskilda människor för andra folkgruppers problem och för centrala samhällsfrågor rentav minska. Och detta kan mycket väl medföra en dämpning i landets sociala och ekonomiska utvecklingstakt. Trots spridda varningar för dessa slags negativa biverkningar av en alltför yrkesinriktad skolutbildning har statsmakterna i varje fall ännu så länge inte reagerat nämnvärt.

För det andra är det rimligt att räkna med att en utbildnings-

expansion, som leder till producerandet av arbetskraft med värdefulla formella meriter, medför risker för en uppsortering av människorna i organisationer grundade på "yrkestillhörighet" eller "utbildningsnivå". Vi har i Sverige redan tendenser i den riktningen, främst genom akademikerorganisationen SACO med dess 34 kårförbund men också genom att tjänstemannaorganisationen TCO i hög grad blivit uppbyggd efter utbildningsgrensprinciper (polis, lärare, sjuksköterskor etc.). Även om dessa kårorganisationer i dag spelar ringa roll i det svenska organisationslivet innebär en fortsättning på de inslagna vägarna att om 20 à 30 år flertalet löntagare återfinns i utbildningsbaserade organisationer. Värnandet av isolerade kårintressen kan då komma på modet ännu mer än nu och leda till en för samhället, företagen och folkflertalet direkt skadlig protektionism. Det är en nära nog allmän erfarenhet — i Sverige liksom i andra länder — att yrkesorganisationer innebär ett sorgligt förstärkt skygglappstänkande och prestigetänkande. Då det blir de yngre årskullarna som i främsta rummet får del av utbildningsexpansionen, kommer det dessutom sannolikt att uppstå generationsmotsättningar mellan de skilda organisationerna.

För det tredje är det troligt att arbetsmarknadsorganisationer, som uppbyggts efter utbildningsgrensprinciper, styr sin bildnings- och upplysningsverksamhet över på mer inskränkta spår än hittills. Organisationernas som regel goda kontakter med de olika folkbildningsförbunden torde slå åt samma håll. Den i dag så brett upplagda folkbildningen skulle därigenom riskera att ändra karaktär. Kurser för kårintressenas värnande och för fortbildning i det egna "yrket" skulle kunna fås att dominera på bekostnad av upplysningen om grundläggande sociala och ekonomiska samhällsproblem.

Med bestämdhet vill jag hävda att de här påtalade riskerna måste anses som realistiska perspektiv. De är inte resultatet av en överdriven svartmålning utan innehåller egentligen enbart en okvantifierad prognos på grundval av 1950-talstendenser och med beaktande av gängse tröghetslagar i inarbetade institutioners politik. Sammanfattningsvis innebär riskerna — eller prognosen, om nu detta ord anses bättre — att vi står på tröskeln till ett tidevarv med pånyttfött skräväsande. Ett nytt skräväsande, mer omfattande och vida mer effektivt i sin monopolutövning än det gamla år 1846 avskaf-

fade medeltidssystemet. Statsmakternas del i denna möjliga utveckling ligger i det nya utbildningsväsendets utformning, organisationernas del ligger i de betänkliga organisationsprinciperna hos de alltjämt tämligen unga yrkeskårförbunden och företagens del ligger i att de knappast kan väntas befria sig från hittillsvarande övervärdering av formella meriter i den framtida anställnings- och befordringspolitiken.

Framtidens historiker har alltså av många tecken att döma utsikter att få beskriva perioden från 1800-talets mitt till årtiondena strax efter 1900-talets mitt som en parentes i den svenska sociala utvecklingen. En parentes, präglad av öppna framstegsbefrämjande organisationer som arbetade mot protektionism och folkgruppsbarriärer med stöd av en välupplyst folkopinion. Men sådant kunde ju inte få förekomma i all evighet.

Forskning och framåtskridande

av *Sven Malmström*

Uttrycket ”för fortsatt framåtskridande” är ett av dagens flitigast brukade och mest nedslitna slagord. Vi möter det i politikernas tal och i programmen för snart sagt alla ideologier, nationer, partier, föreningar och företag. Man skulle kunna tro att vi här hade en grundsats som skulle kunna ena världen. Tyvärr är det oftast bara en klyscha, vars innebörd — om det finns någon — helt beror på vem som uttalar den, när han uttalar den och vad han menar med ”framåtskridande”.

Ett annat yttrande, som citeras så ofta att det också löper fara att bli ett slagord, säger att ”forskningen är den mest dynamiska kraften i dagens samhälle”. Innebörden av detta påstående är väl att forskningen skulle vara den kraft som starkast driver framåtskridandet. Därmed hänger de båda slagorden ihop: man främjar bäst det första genom att handla efter det andra. Om detta är sant, måste forskningen och dess resultat vara avgörande för hur morgondagens samhälle kommer att se ut. Låt oss granska detta samband och försöka göra dess innebörd klar för oss.

Vad är framåtskridande?

Ordet ”framåtskridande” måste beteckna en rörelse, antagligen mot något mål, t. ex. ett ideologiskt, socialt eller ekonomiskt. Tidigare, före industrialismens uppträdande, utvecklades mänskligheten och samhällena huvudsakligen i ideologiskt hänseende, t. ex. genom vetenskapliga och konstnärliga framsteg, genom religionernas utveckling och utbredande. Politisk utveckling förekom naturligtvis också men förtjänade kanske inte alltid benämningen ”framåtskridande”.

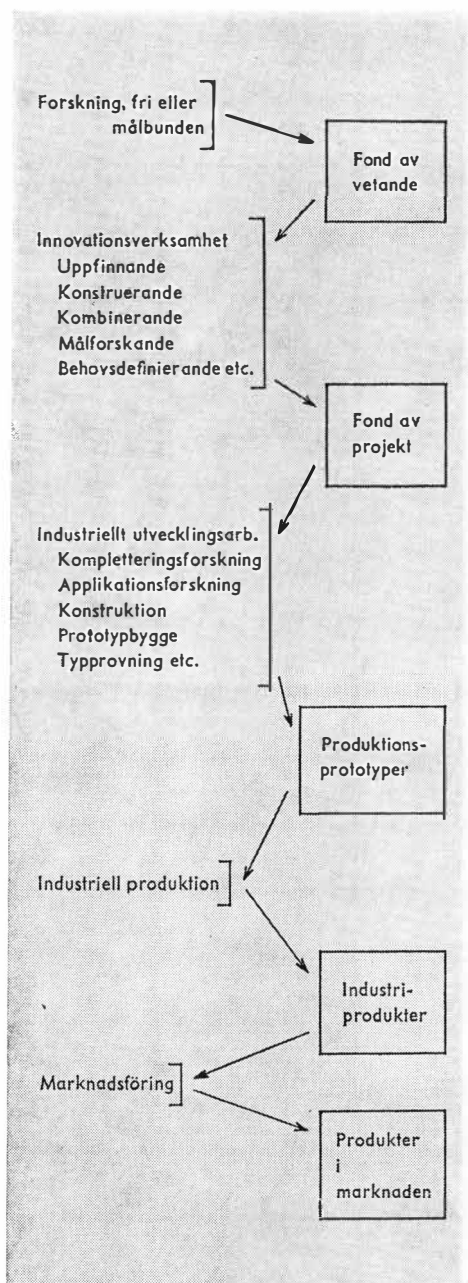
Dessa förhållanden bröts då den franska revolutionen formulerade

sitt sociala mål: "Frihet, jämlikhet och broderskap", vilket har kvarstått som huvudpunkten i nästan alla senare västerländska ideologier. För att uppnå detta fordrades en materiell utveckling som kunde bära upp och bekosta den sociala. En sådan har åstadkommits, och de sociala målen, åtminstone friheten och jämlikheten, har i stort sett uppnåtts i västerlandet eller i varje fall allmänt erkänts som mål. Det ekonomiska framskridandet har trots detta fortsatt. Dess takt har ständigt stegrats och samtidigt har dess anknytning till medvetet formulerade sociala, kulturella eller etiska mål blivit allt svagare. Vi bekymrar oss inte längre om vart vi skrider. Framåtskridandet har blivit sitt eget ändamål — en rent ekonomisk angelägenhet. Vi mäter det statistiskt och vi anser det som en av våra medborgerliga rättigheter.

I de västerländska ideologierna har sålunda de idealistiska målsättningarna inte förmått överleva de materiella målens uppnående. Innerst tycker vi nog att denna utveckling ger tomhet snarare än innehåll åt vårt framstegsbegrepp, men vi tröstar oss med att det materiella framåtskridandet inte behöver vara självändamål: Det skapar förutsättningar för och kan ekonomiskt bära upp en kulturell utveckling. Det har skänkt oss inte bara ett behagligt välstånd utan också trygghet mot sjukdom och nöd. Åt det svenska samhället har det materiella framåtskridandet dessutom gett en politisk stabilitet som ger oss en avundsvärd möjlighet till planering på lång sikt. Vi hoppas på en motsvarande världspolitisk utveckling till ett högt och något så när jämnt fördelat välstånd, som i sin tur skall medföra politisk stabilitet och förutsättningar för kulturell utveckling.

Framåtskridandet i fara

Det finns tecken som tyder på att vi kommer att få svårt att upprätthålla vår framstegstakt. Av de betydande produktions- och inkomstökningar som vi hittills uppnått har vi tagit ut en så stor del för vår konsumtion att det blivit alltför litet över för att hålla våra produktionsmedel i trim och att utöka dem så att vi också i fortsättningen kan öka vår produktion. De ökade inkomster, som våra politiska ledare måste tillförsäkra oss för att vi skall skänka

"Innovationskedjan", det händelseförlopp som omvandlar forskningens resultat till näringslivets produkter. (Figuren ur TVF 33 (1962):4 f.d. "IVA", utg. av Ingenjörsvetenskapsakademien.)

dem våra röster, ökar kostnaden för den svenska industrins produkter och minskar därmed dessas konkurrenskraft.

Vårt välstånd utsätts också för anspråk utifrån. Nya stater med utvecklat näringsliv kräver delaktighet av det välstånd som västerlandet skapat åt sig själv, bl. a. genom att utnyttja de förras naturtillgångar. Vi dras in i en världsomfattande omvälvning, där rika och fattiga stater skall spela samma roller som västerlandets olika samhällsklasser hade i den sociala omvälvning som industrialismen utlöste och som genomförts under de senaste hundra åren. Vi befinner oss i det intressanta läget att den svenska arbetarrörelsen, som från ett underläge drev den sociala omvälvningen framåt med större kraft än någon annan rörelse, nu står som företrädare för folkens överklass, eftersom den styr en av de rikaste nationerna i världen. Kommer denna arbetarrörelse — och hela vårt folk — att i den kommande utvecklingen ha storhet nog att handla så som vi nu med moderna värderingar och femtio års perspektiv tycker att överklassen borde ha handlat under arbetarrörelsens kampår? Är vi beredda att gentemot de fattiga staterna tillämpa det jämlikhetsideal som först klart formulerades i Förenta Staternas "Declaration of Independence" och av den franska revolutionen och som sedan varit gemensamt för de socialistiska arbetarrörelserna och praktiskt taget alla andra överlevande västerländska ideologier?

I så fall måste vi från och med nu reservera en stor del av vår produktionsökning för hjälp åt dessa stater, vilket gör det nödvändigt för oss att antingen starkt skära ned våra egna anspråk på fortsatt välståndsutveckling eller åstadkomma en kraftig extra ökning av vår produktion.

Framåtskridandets grundvalar

Enligt Adam Smith åstadkommes nationalprodukten genom samspillet mellan de tre produktionsfaktorerna jord (dvs. naturtillgångar), arbete och kapital. Senare åskådningar har lagt till några nya faktorer eller strukit några och haft olika uppfattningar om faktorernas inbördes betydelse. I dagens samhälle verkar fortfarande Adam Smith's tre faktorer, men en fjärde faktor är redan nu dominerande och dess betydelse växer för varje dag. Denna faktor är den

tekniskt-vetenskapliga utvecklingen eller, mer exakt uttryckt, den kedja av skeenden som tillför vårt näringsliv nya, bättre produkter och effektivare arbetsmetoder. (Se figuren på s. 64) Kedjans första länk är den naturvetenskapliga och tekniska forskningen som ökar vår fond av vetande. Med utgångspunkt från detta och med kännedom om behov av nya produkter eller nya processer kan man få fram en idé eller ett uppslag till en lösning av ett behovsproblem genom att kombinera och pröva. En sådan idé kallar vi för en "innovation". Är den originell och av stort värde kallar vi den "uppfinning". Innovationerna ger oss projekt till nya produkter, nya processer eller detaljförbättringar i gamla. Projekten blir eventuellt föremål för teknisk utveckling, som överför dem till produktionsfärdiga tillverkningsobjekt. Sedan tar den industriella produktionen vid, skapande nya varor, och slutligen återstår kedjans sista men icke minst viktiga led: introduktionen av de nya varorna på marknaden.

Tyvärr saknar vi ett lätthanterligt svenskt ord för detta händelseförlopp, men låt oss här kalla det "innovationskedjan" (som måste skiljas från själva "innovationen", vilken endast är ett av kedjans led). Forskningen är kedjans första länk, och ofta begagnar man felaktigt ordet "forskning" när man egentligen menar hela kedjan. Forskningen har därigenom möjligen kommit att övervärderas i förhållande till kedjans övriga länkar.

Innovationskedjans dominerande betydelse som produktionsfaktor inser man om man betänker de andra faktorernas roll i dagens svenska samhälle. Våra viktigaste naturtillgångar, skogen och malmen, saknar långtifrån betydelse, men denna har minskat i och med att massa och malm blivit stapelvaror, som tillhandahålls av många leverantörer över hela jorden till tämligen standardiserade priser, som vi med våra höga lönekostnader har svårt att hålla. Nästa produktionsfaktor, arbetskraften, är så knapp i vårt land att det är omöjligt att åstadkomma någon produktionshöjning av betydelse genom ökad insats enbart därav. Även kapitalet är knappt, alltför knappt för att ha väsentlig produktionsfrämjande effekt annat än i förening med de andra produktionsfaktorerna.

Vi är alltså hänvisade till innovationskedjan för att upprätthålla och öka vårt framåtskridande. Det är den som ligger bakom USA:s

enorma ekonomiska uppsving under de senaste decennierna och det är den vi måste lita till för att rädda det svenska samhället från stagnation.

Samhällets forskningspolitik

Ecklesiastikminister Edenman hade alltså rätt när han sade att "forskningen är den mest dynamiska kraften i dagens samhälle" — dvs. om han med ordet "forskning" menade hela innovationskedjan eller tänkte på forskningen i dess egenskap av kedjans första led.

Alla parter i vårt samhälle tycks vara eniga på denna punkt: forskningen — i ovannämnda bemärkelse — är det effektivaste medlet att främja vår ekonomiska utveckling. Därav följer emellertid att främjandet av denna forskning måste bli kärnan i vårt samhälles ekonomiska politik. Ett av dennas huvudsyften måste vara att få innovationskedjan att fungera effektivt så att näringslivet tillförs en jämn ström av projekt, produkter och metoder. Dessa måste vara sådana att vi får möjlighet att konkurrera trots våra höga kostnader, vilket kan åstadkommas om projekten grundar sig på avancerad vetenskap och teknik och på kvalificerade uppfinningar, om produkterna framställs med överlägsen produktionsteknik och marknadsförs med stor intensitet och sakkunnig service. Innovationskedjans alla led, från den grundläggande forskningen till marknadsföringen, måste samordnas och inriktas på denna målsättning.

En av de mest angelägna uppgifterna för dagens samhällsplanerare är sålunda att formulera en forskningspolitik som tar sikte på att förverkliga dessa önskemål. Den måste bl. a. ge oss metoder att bestämma anslagens storlek och fördelning mellan olika slag av forskning. Härom råder starkt delade meningar. Förslag saknas ingalunda, allra minst från forskarna själva, men dessa har en benägenhet att snarare se frågan från sin egen synpunkt än från samhällets. Det har t. ex. krävts mer pengar därför att "det är allmänt utbredd uppfattning att man borde satsa betydligt mer på forskningen". Det har t. o. m. föreslagits att forskningsanslagens storlek skulle bestämmas genom förhandlingar mellan staten och vetenskapsmännens fackorgan, varvid dessa skulle använda sådana metoder som begagnas av de fackliga organisationerna i löneför-

handlingar och tillämpa obrottslig solidaritet mellan de olika vetenskapliga facken.

Dessa förslag grundas på missförstånd om frågans art: Det är inte fråga om att tillgodose en yrkeskårs anspråk på arbetsförhållanden eller ekonomi utan om att finna en från samhällets synpunkt riktig lösning av en fråga som är avgörande för vår gemensamma framtid. En sådan fråga får inte avgöras med slagord, "pressure grouping" eller facklig förhandlingstaktik. Dessutom vill förslagen angripa forskningens problem med metoder som är helt främmande för forskningens egna. Det vetenskapliga sättet att behandla ett problem är att angripa det med fackkunskaper, och om sådana saknas skaffar man sig dem genom studier och forskning. Den kunskap som här behövs är inte ett akademiskt professorskollegiums vetande i skilda ämnen, utan en speciell fackkunskap av sociologiskt och ekonomiskt slag, nämligen den om forskningens betydelse för samhällets utveckling.

Våra kunskaper är små på detta område, som kallats "the Science of Science" av dr Steven Dedijer, en av områdets pionjärer, numera verksam vid universitetet i Lund. Forskning inom området är angelägen och en intensiv sådan pågår t. ex. i England och USA och börjar sätta spår i litteraturen. Den kommer sannolikt att resultera i en klarare formulering av den forskningspolitik som styr regeringarnas och de dem underordnade vetenskapliga organens handlanden i forskningsfrågor. Också i Sverige har vi länge känt behov av en klart formulerad forskningspolitik. På hösten 1962 tillsatte regeringen ett organ på departementsnivå, den centrala forskningsberedningen, vars huvuduppgift torde vara att utforma en sådan.

När vi så småningom får bättre insikter i "the Science of Science" borde det bli möjligt för oss att genom rent ekonomiska överläggningar bestämma hur stora anslag samhället bör ge åt forskningen, åtminstone åt den som är innovationsdrivande, och hur anslagen bör vara fördelade mellan olika slags forskning.

Forskningens syften

Det är i första hand den naturvetenskapliga och den tekniska forskningen som håller igång innovationskedjan, men endast en del

av denna forskning drivs med uttalat syfte att åstadkomma innovationer t. ex. genom att tillgodose bestämda tekniska behov. Sådan forskning kallas "målforskning". Målforskningen kan ofta röra sig inom grundläggande naturvetenskapliga områden. Det finns sålunda inget motsatsförhållande mellan s.k. "grundforskning" och "målforskning", målforskningen är ofta "grundforskning".

De flesta forskarna inom den rena naturvetenskapen och många tekniska forskare driver emellertid sin forskning därför att de är intresserade av de fenomen de studerar eller av själva forskningsarbetet utan hänsyn till resultatens praktiska betydelse. Deras forskning brukar kallas "fri forskning" eller "kunskapsforskning". Trots att kunskapsforskningen inte har medvetet utilistiskt syfte, ser vi ständigt exempel på att den ger ekonomisk återbäring genom att dess resultat småningom kommer till användning i tekniken.

En viktig funktion hos forskningen är utbildning. Vårt samhälle behöver folk som förstår och kan tillämpa vetenskapliga arbetsmetoder. Detta gäller särskilt inom näringslivet där det i framtiden kommer att bli angelägnare än hittills att ta hand om, komplettera, vidareutveckla och praktiskt utnyttja de grundläggande forskningsresultaten, uppgifter som endast kan lösas av personer med forskarutbildning. Forskare behövs också vid universitet och högskolor för att föra vetenskapen vidare och för att utbilda nya forskare i undervisning, förvaltning och i många andra yrken. Forskare kan endast utbildas genom forskning. Därför måste forskning bedrivas i samband med all högre undervisning och därför kan en väsentlig del av vår forskningsinsats, men icke nödvändigtvis all, med fördel förläggas till våra universitet och högskolor.

Eftersom en viktig uppgift för den akademiska forskningen sålunda är att utbilda forskare åt näringslivet är det ingen olycka om industrin då och då "stjäl" forskare från institutionerna. Det är vad som bör ske för att forskningen skall befrukta näringslivet och bli räntabel från samhällets synpunkt. Därför är det också lämpligt att en stor del av den akademiska forskningen bedrivs som "genomgångsforskning" av unga män och kvinnor, som ägnar ett antal år — ofta de mest produktiva — åt akademisk forskning för att sedan göra karriär inom industrin eller på andra områden där forskare behövs. Däremot vore det en katastrof om institutionerna finge

möjlighet att ge sådana anställningsvillkor att de alltid kunde behålla de kvalificerade forskarna och därmed monopolisera forskningen, ty då skulle näringslivet och hela vårt samhälle efter hand förtvina och vårt framtidskridande upphöra.

All tekniskt-naturvetenskaplig forskning är innovationsdrivande — oberoende av om den drivs som målforskning, kunskapsforskning eller utbildningsforskning. De tre forskningsslagens arbetsmetoder är i stort sett identiska. Behovet av innovationsdrivande forskning är med säkerhet större än behoven av utbildningsforskning och kunskapsforskning. Det är därför troligt att behoven av utbildningsforskning och kunskapsforskning kan täckas inom ramen för den innovationsdrivande forskningen och att i framtiden det totala behovet av naturvetenskaplig och teknisk forskning kan uppskattas ur överläggningar om innovationskedjans forskningsbehov. Eftersom innovationskedjan är vår tids viktigaste produktionsfaktor bör denna typ av forskning kunna göra anspråk på en väsentlig del av nationalinkomsten.

Det finns mycken forskning som inte är innovationsdrivande. Hur stora insatserna för sådan forskning bör vara måste bedömas från andra utgångspunkter. Ibland kan en ekonomisk bedömning vara tänkbar, t.ex. ifråga om ekonomisk och sociologisk forskning, delvis också ifråga om medicinsk, men för stora områden t. ex. den humanistiska forskningen kan ekonomiska synpunkter knappast anläggas. Denna forskning gör inte anspråk på att främja vår ekonomiska utveckling, tvärtom skall den bäras av denna, men den är omistlig, eftersom den kan ge innehåll och mening åt det materiella framtidskridandet. Dess anslag måste bedömas genom helt andra överläggningar.

Det är alltså knappast möjligt att komma fram till någon enhetlig forskningspolitik gällande såväl naturvetenskapligt-teknisk forskning som annan forskning.

Fördelningen kunskapsforskning — målforskning

Forskningen är inget självändamål och får materiellt värde först då dess resultat utnyttjas. Påståendet att den nation kommer att bli ledande som satsar mest på forskning kan alltså inte vara riktigt.

Man borde i stället säga: den nation blir ledande som förstår att effektivast utnyttja forskningens resultat.

Den grundläggande kunskapsforskningens resultat är emellertid internationellt tillgängliga och kan fritt utnyttjas av vem som helst. Härav skulle man kunna dra den slutsatsen att det bästa en liten nation med begränsade resurser men stor ambition (sådan som Sverige) skulle kunna göra, vore att helt avstå från egen kunskapsforskning och i stället gratis ta för sig av de utländska grundforskningsresultaten och koncentrera sina egna krafter på målforskning och tekniskt utvecklingsarbete.

Slutsatsen måste låta hädisk för varje sann forskare, och den är inte heller riktig. Forskningsresultaten är nämligen inte helt fria. Det tar ofta flera år från det att ett forskningsresultat blivit klart till dess att det blir tillgängligt i litteraturen, och då har den ursprunglige forskaren eller målforskare och ingenjörer i hans närhet haft tillfälle att skaffa sig ett motsvarande försprång i utvecklingsarbetet, kanske också patentskydd. Det har vidare upprepade gånger visat sig svårt eller omöjligt att utnyttja forskningsresultat för fortsatt forskning eller exploatering om man inte själv bedrivit forskning på samma eller åtminstone angränsande problem.

Vi kan alltså inte vara utan fri kunskapsforskning även om vi anlägger rent utilistiska synpunkter utan bör modifiera vår sats att lyda: De största framstegen görs inom de nationer, som driver en högklassig forskning med god balans mellan kunskapsforskning och målforskning och dessutom förstår att effektivt utnyttja dess resultat.

Hur stor skall vår kunskapsforskning vara?

Ibland hävdas det att den fria kunskapsforskningen är effektivare än målforskningen då det gäller att ge långsiktig ekonomisk återbärning, varför man bör undvika att lägga ekonomiska synpunkter på kunskapsforskning. Vid universitetskanslerns forskarkonferens nyligen påpekades det i den andan t.ex. att större delen av 1950-talets tekniska framsteg icke hade kunnat förutses av de forskare som på 1930-talet lade den vetenskapliga grunden för dem. T.o.m. Rutherford, som gjorde de första kärnsprängningarna och som tillsammans med Bohr utarbetade atomteorin, ansåg sina forskningar ha uteslutande teoretiskt intresse.

Redan genom att anförä detta exempel har man emellertid lagt ekonomiska synpunkter på kunskapsforskningen. Exemplet torde endast illustrera att det är svårt att bedöma kunskapsforskningens ekonomiska betydelse. Det säger inte att ett försök till bedömning är olämpligt och motsäger inte satsen att om vi kunde förutse forskningsresultatens betydelse, så borde vi dirigera forskningen efter dessa. Det kan vi inte, i varje fall inte fullständigt, men vi vet av erfarenhet att återbäringen av den fria forskningen är god. Därför måste vi ge den stort utrymme, hur stort kan möjligen "the Science of Science" någon gång i framtiden ge oss möjlighet att bedöma.

I ett hänseende skulle det vara en stor fördel om den svenska naturvetenskapliga kunskapsforskningen bleve något mindre fri än vad den är nu, nämligen i så måtto att forskarna bleve medvetna om de ekonomiska värdena i sina resultat och om samhällsintresset av att dessa värden utnyttjas snabbt och effektivt. Forskarna har i detta hänseende ett ansvar mot samhället eftersom de själva har bättre förutsättningar än några andra att urskilja dessa värden. Därför bör det vara varje forskares skyldighet att undersöka och påpeka möjliga tillämpningar av sina resultat och försöka initiera deras utnyttjande.

Fördelning mellan forskningsområden

Den fördelning som vi f.n. tillämpar i Sverige ger knappast näringslivet det välavvägda stöd det behöver. Mest iögonfallande är snedvridningen mot kärnfysiken. Detta område, som bara omfattar en del av fysiken, har sitt eget forskningsråd med nästan lika stort anslag som det naturvetenskapliga rådet, vilket skall täcka hela den övriga delen av fysiken, matematiken, kemin, biologin, astronomin, geologin, meteorologin osv. Hur långt snedvridningen gått illustreras t.ex. av ämnesfördelningen vid den senaste Svenska Fysikerkonferensen i Lund 1961. Där förekom 163 föredrag av vilka 116, dvs. inte mindre än 71 %, ägnades åt kärnfysik. Åt hela den återstående delen av fysiken, innefattande t.ex. mekanik, materialteori, fasta tillståndets fysik, värmelära, termodynamik, elektronik, magnetism, vilka är av större betydelse för vårt näringsliv, ägnades sålunda endast knappt en tredjedel av tiden. Förhållandet har varit

till stor nytta för AB Atomenergi, som härigenom fått ett utomordentligt rekryteringsunderlag för sin personal, men till skada för den övriga industrin.

Vetenskapsmännen själva är icke skyldiga till denna obalans. Den beror på ett beslut som i början av 1950-talet fattades av de politiska instanserna och som möjligen var riktigt då, men som icke är det nu och som icke kunnat rättas till. Exemplet visar vådan av att försöka dirigera forskningen utan att skaffa sig tillräcklig överblick över hela det vetenskapliga fältet och dess betydelse för näringslivet.

Det vore riktigare att låta anslagen till atomforskning uppgå i Naturvetenskapliga Rådets anslag och överlåta åt detta råd att på vetenskaplig grund fördela anslagen mellan de olika områdena. Fördelningen skulle ske enligt samma principer som nu tillämpas av detta råd, dvs. i första hand med hänsyn till forskarnas kvalifikationer. Därutöver borde man med mild hand och under stor frihet för enskilda initiativ dirigera anslagen med hänsyn till forskningsuppgifternas betydelse till områden där rådet bedömer att utsikterna till värdefulla resultat är stora. Önskvärd vore också en nära samverkan mellan Naturvetenskapliga Forskningsrådet och Tekniska Forskningsrådet för att följa upp lovande resultat som framkommit genom det förra rådets insatser och som bör fullföljas genom målforskning med anslag från det senare rådet.

Industrin och den nya tekniken

Framåtskridandets problem löses inte enbart genom stora och ständigt ökande forskningsanslag. Forskningsresultaten måste via innovationskedjan strömma ut i näringslivet.

Samhällets stöd sträcker sig f.n. fram till målforskningsstadiet, där Tekniska Forskningsrådet, under senaste åren även Malmfonden och Norrlandsfonden, varit verksamma. Detta har visat sig tillräckligt så länge forskningsresultaten ligger centralt inom intresseområdena för existerande, progressiva företag som har egna kvalificerade forsknings- och utvecklingsavdelningar. Sålunda tar stora företagen inom vår cellulosa- och pappersindustri, gruvindustri, järn- och stålindustri, elektriska industri och många andra industrigrenar på ett tidigt stadium väl vara på forskningens resultat, vilka sålunda

bidrar till att dessa företag behåller sin konkurrenskraft och utvecklas vidare.

Men om forskningsresultaten ligger vid sidan av industrins verksamhetsområden, då har man svårigheter. Detta inträffar ofta, ty vår industri är inte särskilt differentierad inom sådana grenar av tekniken som elektronik, halvledarteknik, optik, regleringsteknik m. fl., där vetenskapen under de senaste årtiondena gjort sina största framsteg och där också de ledande industriländernas näringsliv utvecklats starkast. Någon motsvarande utveckling har tyvärr inte förekommit i Sverige; där vi skulle önska att se en mäktig ström av innovationer har vi bara en svag rännil, vilket innebär att en stor del av våra forskningsinvesteringar ligger oräntabla.

Våra storföretag är inte mycket att hoppas på i detta hänseende. En ny teknik som inte ligger centralt inom företagets område innebär ett sidospår. Dagens tendens inom stordriften är att undvika sådana: man ”strukturrationaliserar” bort all biverksamhet för att i stället koncentrera sina krafter på ett allt snävare område, där man istället driver tekniken till fulländning. Vi har under senare år sett många exempel på denna tendens: telefonföretaget har sålt sina fabriker för kassaregister, mätinstrument och lås, gruvföretaget sin batterifabrik och guldsmedsfirma, det kraftelektiska företaget sin tillverkning av verktygsmaskiner och hushållsmaskiner.

Det händer ofta att storföretag tar upp en ny teknik på grund av militära önskemål. På så sätt har vårt land bl.a. fått en optisk industri som nu är omistlig för oss. Men det har sällan, om ens någonsin, hänt att vi på detta sätt fått livskraftiga civila industrier. En orsak till detta är att storföretagen är fullt upptagna med att hålla sina konkurrenser stången inom huvudområdet och därför inte har intresse över för att bygga upp den specialiserade, slagkraftiga försäljningsorganisation som är oundgänglig för att föra ut den nya produkten på världsmarknaden. Samtidigt som ett storföretag sålunda hjälper vårt försvar genom att ta upp en ny, militärt viktig teknik — och detta är ofta till förfång för de egna företagsekonomiska intressena — kan det göra samhället en björntjänst eftersom det förhindrar eller försenar uppkomsten av ett specialföretag som för att överleva vore piskat att föra ut sina produkter på den civila marknaden.

I denna situation — då det inte finns en etablerad industri lämplig att överta forskningsresultaten — har man större utsikter till framgång om man anförtror exploateringen åt små, etablerade eller nybildade specialföretag som får utvecklas tillsammans med den nya tekniken. Därvid kan det bli nödvändigt att låta samhällsstödet följa med längre i innovationskedjan så att man också ger anslag för tekniskt utvecklingsarbete, patentskydd och prototypbygge. I England inrättades efter kriget ett särskilt statligt företag för detta ändamål: National Research Development Corporation (NRDC). M£ 10 reserverades för företaget att användas som driftkapital. Endast omkring halva kapitalet är f.n. taget i anspråk. Resultaten har varit ojämbna men i stort sett goda, och det råder nu politisk enighet om att detta företag bör fortsätta och ha som huvuduppgift att mata industrin med kvalificerade innovationer snarare än att ge statsverket vinster.

I Sverige kan utvecklingsstöd lämnas av Norrlandsfonden och i begränsad omfattning av Tekniska Forskningsrådet och Malmfonden. Däremot saknar vi motsvarigheter till NRDC. Ett organ med samma målsättning men annorlunda konstruktion skulle antagligen kunna vara av betydelse för det svenska näringslivets utveckling.

Pionjärföretagens roll

Den nya tekniken tas alltså bäst om hand av små, specialiserade företag. En företagstyp av särskilt intresse är det akademiska pionjärföretaget, dvs. ett företag som grundas och byggs upp av vetenskapsmän och tekniker, vilka ger upp sin forskarkarriär för att satsa allt sitt kunnande och hela sin arbetskraft på det nya företaget.

Ett klassiskt exempel på en sådan företagsbildning gav professorn i teoretisk fysik vid universitetet i Jena, Ernst Abbe, som tillsammans med institutions-teknikern Carl Zeiss på 1860-talet började bygga optiska instrument för avsalu. Affären gick bra, och vid Abbes död 40 år senare var deras två företag, Zeiss-Werke och Schott & Genossen, världens obestridligen ledande företag inom optiken. De var mönsterföretag i många hänseenden, hade bekostat uppbyggandet av en rad naturvetenskapliga institutioner i Jena och grenat ut sig till en rikt facetterad tysk optisk industri, vilken behållit sitt ledarskap ända in i våra dagar. Nästan alla företag inom USA:s vetenskapliga instrumentindustri, som nu har ett fast grepp om världsmarknaden, har på samma sätt uppstått

genom att framgångsrika vetenskapsmän avstått från sin akademiska karriär för att i stället göra en industrikarriär. Där finns kemisten Arnold Beckman som grundade Beckman Instrument Company, bröderna Russell och Sigurd Varian med Varian Associates, Denis Robinson och Robert van de Graaff med High Voltage Engineering Corporation. Där finns Texas Instrument, Hewlett-Packard, Tektronix, Perkin-Elmer, Cary, Packard Instruments och många andra. Naturligtvis finns det tusentals exempel på amerikanska forskare som försökt göra detsamma men misslyckats, men detta förhållande förmörkar knappast den förmånliga helhetsbilden. USA:s höga forskningsstandard i förening med dess forskares pionjärande har skänkt USA en milliard-dollarindustri som bidragit till det amerikanska samhällets framåtskridande, dels direkt genom sin produktion och dels genom stimulerande återverkning på den övriga industrin och på forskningen.

Svenskar har haft liknande framgångar, t.ex. med de uppfinnarföretag som uppstod under början av 1900-talet, sådana som SKF, Aga, Jungner, Asea, Separator, C. E. Johansson, Stal och Electrolux. Vi behöver i dag företagsbildning av motsvarande slag, men nu på ett plan som är ändå mera avancerat i tekniskt-vetenskapligt hänseende. Vetenskapliga förutsättningar härför har då och då funnits. Alvar Gullstrand, 1911 års nobelpristagare i medicin, gjorde exempelvis banbrytande konstruktioner av oftalmologiska instrument, Manne Siegbahn förde fram den svenska emissionsspektroskopien till ledande plats, The Svedberg var banbrytare inom ultracentrifugtekniken och Torbjörn Caspersson inom mikrospektrofotometrien. Dessa utvecklingar och en del andra hade potentiella möjligheter att bilda grunden för en svensk vetenskaplig storindustri. Vi har hittills missat de chanser av detta slag som erbjudit sig och i dag finns det icke något svenskt företag av betydelse som grundats och drives av vetenskapsmän på samma sätt som de nämnda amerikanska pionjärföretagen.

Jordmånen för akademiska pionjärföretag är alltså olika i USA och Sverige. Det beror nog främst på skillnaden i våra traditioner och sociala värderingar. Vetenskapsmannen och den akademiska läraren åtnjuter i Sverige en social prestige utan motsvarighet i USA. För den framgångsrike affärsmannen är förhållandet omvänt, vilket kan hänga samman med att allmänhetens bildning i ekonomiska frågor är högre i USA än hos oss. Dessa värderingar ändras efter hand, tyvärr långsammast hos oss, där fortfarande genomsnittsakademikern nog är böjd att betrakta affärsverksamhet som något mindervärdigt som han svårigen kan tänka sig som en livsuppgift.

Ett annat sätt att få forskningsresultat och uppfinningar utnyttjade är att existerande småföretag tar hand om dem. Det lär finnas gott om företag som är lämpade härför, i synnerhet verkstadsföretag som byggt upp en kvalificerad tillverkningsapparat kring en

viss produkt men råkat ut för svårigheter, t.ex. genom konkurrens från utlandet eller på grund av att marknaden ändrat sig.

Vad sådana företag i första hand behöver är emellertid produkter färdiga för tillverkning snarare än uppfinningar och forskningsresultat, vilka innan de kan vara till nytta måste genomgå hela den tekniska utvecklingen: byggande och utprovning av prototyper, omkonstruktioner för produktion etc. Det är antagligen inte många småfirmor som själva kan gå i land med denna kvalificerade utveckling. Därför borde de kunna få hjälp därmed av forskningsråden, som emellertid f. n. varken har medel eller former härför.

Andra svårigheter möter också. För nya snilleprodukter räcker i allmänhet inte enda tillverkningsteknik. Samtidigt med den mekaniska måste man kanske också behärska elektronisk och optisk. Vidare måste man bygga upp en aktiv, nästan aggressiv, specialiserad försäljningsorganisation. Allt detta kräver vetenskapligt kvalificerade medhjälpare på direktionsnivå såväl för tillverkning och vidareutveckling som för försäljning, vilket kostar mera pengar än vad små företag i svårigheter brukar ha möjlighet att skrapa ihop.

Kapital för dubbla risker

Härmed är vi tillbaka vid Adam Smith's produktionsfaktor nr 3, kapitalet. Detta är särskilt svårtillgängligt för pionjärföretagen eftersom dessa utsätter finansiären för en dubbel risk: dels osäkerheten om en oprövad företagslednings förmåga, dels ovissheten inför den nya, okända tekniken.

I USA finns det flera finansieringsföretag som specialiserat sig och lever gott på detta dubbla risktagande, ty den högre frekvensen av misslyckanden uppvägs av högre återbäring i de lyckade fallen. I England har förhållandet blivit särskilt uppmärksammat av en "Committee on the Working of the Monetary System" vilken studerat bristen på riskkapital för pionjärföretag. (Bristen har kallats "the Radcliffe Gap" efter kommitténs ordförande, Lord Radcliffe.) För att avhjälpa denna brist har man vidtagit flera åtgärder, bl.a. bildades 1962 under medverkan av Board of Trade ett nytt finansinstitut "Technical Development Capital Limited" (TDC) med aktiekapital M£ 2 tillskjutet av fyrtio affärsbanker och försäkringsbolag. Huvuduppgiften är finansiering av vetenskapliga pionjärföretag.

Även i Sverige råder som bekant stor kapitalknapphet men sannolikt har inget pionjärinitiativ omtaget genom svårigheter med finansiering, om övriga förutsättningar funnits, bl.a. en kompetent ledare med vilja till helhjärtad insats och tro på en utvecklingsbar idé. På senare tid har ett ökat intresse visats både från näringsliv och samhälle att utfylla Sveriges eventuella "Radcliffe Gap".

Sverige befinner sig i ungefär samma belägenhet som många industriföretag vilka tidigare betraktat sin forskning som ett slags lyx eller en goodwillskapande prestigeverksamhet. Det har hänt att företagens forskningsbudget använts för att reglera vinsterna till lämplig storlek sedan avskrivningsmöjligheterna utnyttjats, och anslagen har då varierat med årsresultatet.

I dag står det klart för alla att det företag som önskar utveckla sig måste lägga en forsknings- och utvecklingsplan till grund för sin långsiktiga planering och forskningsanslagen i botten på sin budget.

Det behöver AB Sverige också göra.

Sverige behöver en ekonomisk långtidspolitik vars kärna måste vara en klar, kraftfull, näringslivsvänlig forskningspolitik och ett konkret program för forskning och utveckling. Vi behöver samordning och samverkan kring denna forskningspolitik mellan alla organ som beviljar anslag till vetenskaplig forskning samt mellan dessa, näringslivet och undervisningsväsendet.

Vi behöver samhällsstöd också till utvecklingsarbete som följer upp forskningsresultaten.

Vi behöver bland forskarna förståelse för forskningens ekonomiska betydelse i samhället samt en anda av ansvar och insatsvillighet inför denna.

Vi behöver bland näringslivets folk insikter om vilka möjligheter som vetenskapen öppnar för dem samt förståelse för forskningens arbetsvillkor.

Vi behöver hos bägge grupperna en gemensam, positiv pionjäranda och samarbetsvilja.

Kan vi få denna önskelista uppfylld, kommer forskningen verkligen att fungera som den mest dynamiska kraften i vårt svenska samhälle och bidra till att harmoniskt utveckla detta i ekonomiskt och kulturellt hänseende så att det kan fylla sin uppgift i morgondagens världssamhälle.

Forskning och ekonomisk tillväxt

av Lars Nabseth

De flesta initierade bedömare tycks vara överens om att forskningsinsatserna i flertalet industriländer kommer att stiga avsevärt under 60- och 70-talen. I USA utgör forsknings- och utvecklingskostnaderna idag ca 3 procent av bruttonationalinkomsten mot ca 1,5 procent för tio år sedan, och då är inte socialvetenskaplig och humanistisk forskning inräknad. I övriga mera avancerade västliga industriländer ligger sannolikt motsvarande siffra idag närmast på den nivå som rådde i USA för tio år sedan, medan procenttalet för övriga inte fullt lika utvecklade västeuropeiska länder torde ligga betydligt lägre. Hur högt procenttalet är i Sovjet är svårt att uppskatta, men det är sannolikt även i detta land statt i rask stegring.

Att forskning som organiserad och accepterad företeelse i vårt samhälle är något mycket ungt i mänsklighetens historia och att förståelsen för forskningens betydelse för vårt materiella framåtskridande är något ännu yngre har vältaligt understrukits av Bertrand Russell i en av hans skrifter, där han påpekar "att människan har existerat i ungefär en miljon år. Hon har haft tillgång till skrivkonsten i ca 6 000 år, till jordbruk något längre. Vetenskapen som en dominerande faktor för att bestämma utbildade människors uppfattningar har funnits i ca 300 år, som en källa för ekonomiskt framåtskridande i 150 år. När vi ser hur nyligen den har blivit av betydelse, tvingas vi tro att vi bara är i början av dess arbete i att omvandla mänskligheten."

Den snabba utvecklingen ifråga om forskningens såväl "input"- som "output"-sida som vi befinner oss i, framträder också klart mot bakgrunden av de olika epitet vi varit beredda att ge efterkrigstiden. Man har talat om atomåldern och automationens tidevarv, nu är det rymdåldern som ger fantasi åt våra tankar. Vilka nya fantastiska rön blir det som kanske redan om några år kommer oss att sätta en ny benämning på den tid vi lever i?

Men vi kan inte endast vänta ökade insatser på forskning, vi kan också vänta en ökad debatt om forskningens villkor och möjligheter. Vilka målsättningar skall vi ha ifråga om forskningen? Hur skall vi prioritera mellan dem? Hur är sambandet mellan insatser och de mål man har satt upp? Det är exempel på problem som kommer att debatteras mera i framtiden.

Att forskningen och dess resultat som framkommer därifrån har en försvarspolitisk aspekt är alla vi, som lever i det kalla krigets skugga, djupt medvetna om. Att forskningen har sitt ursprung huvudsakligen i människans nyfikenhet att få veta mer om sammanhangen i tillvaron fullständigt oberoende av denna ökade kunskaps betydelse för hennes eget leverne är något som vi alltid måste beakta. Denna konsumtionsaspekt på forskningen — om vi ser med ekonomens ögon — är en del av vår västerländska kultur. Att forskningen är av betydelse för vårt ekonomiska framåtskridande har vi blivit allt mer medvetna om under senare år. Denna ökade insikt har fått näring inte minst av flera studier, som visat på forskningens betydelse för levnadsstandardens stegring i de utvecklade industriländerna under det senaste halvsekle.

Edward F. Dennison exempelvis har i en studie visat att resultaten från forsknings- och utvecklingsarbete svarat för ca 20 procent av den årliga stegringen av den reala nationalinkomsten i USA under åren 1929—1957¹⁾. Samtidigt har den ökade insatsen av realkapital svarat för ca 15 procent av den årliga stegringen, medan ökad både kvantitativ och kvalitativ insats av arbetskraft bidragit med drygt 50 procent (härav har förbättrad utbildning enligt undersökningen bidragit med nästan hälften). Undersökningar av den exemplifierade typen måste ses med betydande skepsis, inte minst på grund av de statistiska mätsvårigheter som alltid föreligger vid dylika studier.

Men de angivna undersökningarna har ändå haft det goda med sig att de fått oss att i ökad grad inse forskningens stora samhälls-ekonomiska betydelse. De har också ökat ekonomernas benägenhet för att studera frågor, där forskningens "input"- och "output"-sida är centrala ekonomiska variabler.

¹⁾ "The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before Us". Supplementary Paper No 13 by CED, USA 1962.

Från ekonomisk utgångspunkt måste forskningskostnader både från samhällets och det enskilda företags synpunkt betraktas som investeringar på samma sätt som kostnader för produktion av byggnader och maskiner. Om man ser dem på detta vis, finner man att de totala forskningskostnaderna i USA 1953 utgjorde drygt 7 procent av de totala bruttoinvesteringarna mätta på traditionellt sätt, medan de 1959 hade stigit till drygt 14 procent. Inom företagssektorn var forskningskostnaderna 1953 drygt 11 procent av bruttoinvesteringarna inom denna sektor. 1959 var motsvarande siffra drygt 21 procent. Det är uppenbart att andelen forskningskostnader av investeringarna i byggnader och maskiner varierar mellan de olika branscherna. Enligt en inom Industriens Utredningsinstitut gjord undersökning för Sverige var andelen för hela industrin år 1959 drygt 40 procent av nettoinvesteringarna medan den för verkstadsindustrin låg på ca 110 procent och för massa- och pappersindustrierna på knappt 5 procent.

Mot bakgrunden av de stora investeringar i forskning, som redan görs av staten och inom flera industribranscher, kan man fråga sig varför inte ekonomerna, om man undantar Schumpeters banbrytande studier på området, ägnat lika stor uppmärksamhet åt frågan om forskningskostnadernas variationer, bestämningsgrunder och allmänna betydelse för framstegstakten som man gjort åt investeringar i fast realkapital. För att kunna föra en rationell ekonomisk politik med hänsyn till de målsättningar vi satt upp — snabbt framåtskridande, full sysselsättning, stabilt penningvärde etc. — behöver vi också en investeringsteori för forskningsinsatserna.

Att ekonomerna ägnat större uppmärksamhet åt investeringarna i fast kapital kan väl dels bero på okunnighet om forskningens ekonomiska betydelse, men dels också på att för de problem man tidigare sysslade med var investeringarna i fasta anläggningar mera intressanta. Under mellankrigstiden och början av efterkrigstiden intog konjunkturfrågorna den centrala positionen i ekonomernas intressesfär. Men när det gäller utformningen av konjunkturförloppet har förändringar i företagens investeringar i byggnader och maskiner visat sig inta en central plats. Forskningskostnaderna tycks inte, att döma av erfarenheter från USA under 50-talet, visa samma fluktuationer under konjunkturcykeln som investeringarna i fast

kapital. Under recessionsåren 1954 och 1958 steg sålunda forskningskostnaderna i den privata sektorn med ca 10 procent vardera året, medan de fasta investeringarna sjönk med knappt 10 och drygt 20 procent respektive år.

Under 50- och 60-talen har ekonomernas intresse i allt högre grad kommit att inriktas på det ekonomiska framtidskridandets problem. Konjunktursammanhangen anses av många ekonomer i stort sett kartlagda. Det återstår nu bara, säger man, att få politikerna att acceptera teorierna. Det större intresset för framtidskridandets problem har emellertid också skapat underlag för ett ökat intresse för forskningens inverkan på omvandlingen inom näringslivet.

Man kan då fråga sig, om inte de kunskaper både av teoretisk och empirisk natur, som vi skaffat oss om investeringar och investeringsbeteende i avseende på byggnader och maskiner, också direkt kan appliceras på investeringar i forskning. Till en del kan väl detta sannolikt vara fallet. Men det tycks finnas så väsentliga skillnader i den investeringssituation företaget står inför när det gäller att satsa på forskning jämfört med att investera i byggnader och maskiner, att den kunskap vi skaffat oss om företagets handlande i avseende på den sistnämnda typen av investeringar endast har begränsat värde när det gäller att diskutera samhällsekonomiska problem, där den förstnämnda typen spelar en väsentlig roll. Skillnaderna förefaller helt bero på den risksituation som den potentielle investeraren står inför. Det är naturligtvis också alltid risker förknippade med investeringar i fast realkapital. Men när det gäller forskningsinvesteringar tycks risk- och osäkerhetssituationen innehålla flera specifika element.

Till att börja med har man osäkerheten om det överhuvudtaget kommer ut någonting från ekonomiska synpunkter användbart för företaget från kostnader för ett visst forskningsprojekt. I kalkylen för en viss investering i forskning måste läggas ett beaktande av att det övervägande antalet projekt sannolikt misslyckas. Den kalkylerade avkastningen på en forskningsinvestering måste alltså vara högre än den kalkylerade avkastningen på en investering i fast realkapital för att vara lika eller mera vinstgivande för företaget. Hur mycket högre denna ex-ante avkastning bör vara blir beroende på vilken relation som anses föreligga mellan lyckade och misslyckade pro-

jekt. En annan aspekt av osäkerhetsproblemet är att ett företag som investerar i forskning, trots ett tekniskt lyckat resultat, trots patent-skydd o.d., inte kan vara säkert på att få utnyttja de ekonomiska fördelarna av forskningen ifråga helt för sig självt. Ytterligare en svårighet är att konkurrerande företag, som forskar inom samma område som man själv, kommer före med lösningen av problemet ifråga, och då finns det risk att de redan nedlagda forskningskostnaderna helt förlorar sitt investeringsvärde.

Skillnaderna i osäkerhetssituationen vid planering av investeringar i forskning resp. i fast kapital har medfört — att döma av det erfarenhetsmaterial som finns — att företagets strategi i det ena fallet mycket skiljer sig från den strategi man väljer i det andra. Men *hur* företagen utformar sin strategi när det gäller forskningsinvesteringar och hur dessa exempelvis reagerar för penning- och finanspolitiska förändringar vet vi mycket litet om. Mot bakgrunden av den relativa ökning av forskningsinvesteringarna, som väntas i vår ekonomi, förefaller vi här ha ett fält för ökad ekonomisk forskning. Men samtidigt som vi behöver mera kunskap om företagets beteende med avseende på forskningskostnadernas storlek och inriktning, är det klart att det även försiggår snabba förändringar i detta beteende som följd av ökad kunskap om hur man från ekonomisk utgångspunkt bäst kan angripa osäkerhetsproblemet i forskningen. Ett exempel härpå är den s.k. riskminimeringstaktiken, som försöker ange i vilken ordning man vid ett ekonomiskt betraktelsesätt skall angripa skilda delproblem i ett visst forskningsprojekt.¹⁾

Med ökade kunskaper om hur forskningskostnaderna bestäms inom företagen får vi ökade möjligheter att bedöma om den samhällsmiljö som vi skapat verkligen leder till den bästa fördelningen av våra investeringsresurser, dels mellan forskning och fast realkapital, dels mellan skilda slag av forskning, t.ex. grundforskning och målforskning.

Även frågan i vad mån forskningens resultat blir ekonomiskt utnyttjade tillräckligt snabbt kan på så sätt få ökad belysning. Ett problem av denna senare typ är frågan om patenttiderna. Patentinstitutets uppgift är uppenbarligen att stimulera forskning av olika

¹⁾ Se härom t. ex. Olof Sundén "Teknisk-ekonomisk taktik vid forskning", Teknisk Tidskrift nr 45, 1962.

slag. För att få denna effekt är vi beredda att bevilja ett monopol för exempelvis produktion av en viss produkt under en viss tid. Men från samhällsekonomisk utgångspunkt är det klart, att när vi väl fått fram ett visst forskningsresultat, är det egentligen mest lönsamt att så snart som möjligt låta alla dem som så vill utnyttja resultatet. Här gäller det tydligen att göra en avvägning mellan stimulansaspekten och utnyttjandaspekten som ger bästa möjliga resultat samhällsekonomiskt sett. I USA tycks det för närvarande finnas en hel del ekonomer som menar att de nuvarande patenttiderna är för långa. De större företagens ökade relativa betydelse när det gäller forskning innebär att skyddstiderna inte längre behöver vara lika långa, menar man. Företagen kan ändå få så stora ekonomiska fördelar av den forskning man själv bedriver, att stimulans-effekten inte skulle mera avsevärt minska, om patenttiderna förkortades. På denna punkt finns uppenbarligen behov av ökat vetande.

Ett viktigt problem i sammanhanget är finansieringssidan. För närvarande måste företag, som engagerar sig i forskning, huvudsakligen självfinansiera dessa investeringar. Möjligheterna att få lån för forskningsändamål är med nuvarande institutionella förhållanden på kapitalmarknaden mycket begränsade. För investeringar i byggnader och maskiner däremot har vi redan en väl uppbyggd låne-marknad. Detta gynnar sannolikt investeringar i fast realkapital. I den mån som självfinansieringsmöjligheterna under 60-talet kommer att minska, finns det tydligen risker för att denna snedvridning blir än mer accentuerad. Det anförda innebär också att företag med betydande självfinansieringsmöjligheter har större möjligheter att engagera sig i forskning än företag där detta inte i lika hög grad är fallet. Om vi vill ha en ökning av investeringarna i forskning från företagets sida, förefaller det bli nödvändigt att i större utsträckning öppna låne-marknaden för dessa investeringar.

En viktig fråga är om en ökning av forskningsinvesteringarna relativt sett kommer att förstärka den tendens mot koncentration till större produktionsenheter som anses göra sig gällande på många områden i vårt samhälle. Finns det med andra ord betydande "skal-effekter" ifråga om forskning? För vissa typer av forskning är detta sannolikt fallet. Större företag med ett mera mångsidigt produkt-sortiment har sålunda sannolikt bättre möjligheter att utnyttja resul-

tat från grundforskning än vad mindre företag har. Det stora riskmomentet gynnar också de större enheterna. Men samtidigt visar mera ingående studier att man måste vara försiktig med generella slutsatser på denna punkt.¹⁾

De större företagen har hittills inte svarat för den övervägande delen av de mera betydelsefulla uppfinningarna. De tycks också till betydande del ha anlitat andra källor än de egna för att införskaffa ny kunskap. Dessutom kan storlek i och för sig ofta vara ett hinder för nytänkande och förändring. Det är tydligt att vi på denna punkt, trots att statistiskt sett de större företagen svarar för den övervägande delen av forskningen inom företagssektorn, inte kan vara säkra på att ökade forskningsinsatser också kommer att innebära ökad stordrift.

¹⁾ Se exempelvis J. Jewkes, D. Sawers, R. Stillerman "The Sources of Invention", London 1958.

Från välfärd till välstånd

av Göran Ohlin

Morgondagens stora samhällsproblem kommer att bottna i våra lösningar till dagens och gårdagens problem. Under en lång tid har vårt tänkande om samhällsproblemen och alla våra ansträngningar att lösa dem, vare sig detta skett på politisk väg eller genom enskilda organisationer, dominerats av industrialismens framväxande och genombrott. Våra sociala reformer har inriktats på att mildra de problem den skapade, att minska klyftorna mellan rika och fattiga, att öka tryggheten och lindra umbäranden för de sämre lottade. Våra ekonomiska organisationer har skapats för att ge sina medlemmar stabilare och bättre villkor. Alla vårt samhälles institutioner ter sig som geologiska skiktningar som vittnar om de historiska perioder som gav upphov till dem, men ytskikten från den industriella perioden representerar redan den tjockaste skorpan.

Om framtidens samhällsproblem vet vi med säkerhet bara att de inte blir desamma som hittills satt sin prägel på vårt moderna samhälle. Inte i den meningen att nöd och umbäranden eller stötande kvarlevor från ståndssamhället fullständigt försvunnit eller snart kan väntas göra det. Sedda på nära håll rättfärdigar våra prestationer inom socialvården knappast den självbelåtenhet med vilken de ibland omnämns. Men på sådana punkter är riktlinjerna klara, och inom en inte alltför avlägsen tid kommer täckandet av materiella behov inte att utgöra ett trängande problem.

Det ekonomiska framåtskridandet kommer med den största sannolikhet att fortskrida i ungefär samma takt som hittills. Det är emellertid svårt för mig att se att upprätthållandet av högsta möjliga ekonomiska utvecklingstakt skulle kunna vara samhällspolitikens främsta uppgift, eller att den välståndsökning som därav möjliggörs i och för sig skulle kunna betraktas som den största vinsten av den framtida utvecklingen. Det är visserligen sant att den ekonomiska utvecklingen själv kommer att skapa nya behov, och att det inte

finns någon anledning att misstänka en snar mättnad i vår förmåga att absorbera en växande ström av varor eller ökad fritid. Men frågan är på vilket sätt en välståndsekonomi kommer att påverka vårt och andra rika länder, på vilket sätt befrielsen från nödortf och knapphet kommer att förändra den uråldriga situation i vilken mer eller mindre elementära materiella behov har varit individers och samhällens drivkraft.

Många av de institutioner som mödosamt byggts upp under loppet av vår industrialisering kommer att fördröja den ekonomiska utveckling som är tänkbar inom en snar framtid; det kommer rentav att bli deras främsta uppgift att förhala omvälvningar som är oförenliga med deras uppgift att tillgodose sina nuvarande medlemmars intressen. Ett samhälle med 10 procent av den arbetsföra befolkningen sysselsatt i jordbruket, med 25 procent arbetare inom en i stor utsträckning automatiserad industri, och med det stora flertalet i handeln, servicenäringar, och tjänstemannabefattningar är inte ett orealistiskt framtidsperspektiv, men vad det betyder för våra lantbruksorganisationer och för den fackliga rörelsen är närmast ett hot om sammanbrott. För jordbrukets del är den defensiva aktionen mot den moderna tiden ett väl etablerat faktum; vad vi måste vänta oss är liknande fenomen inom stora delar av vår industri fast där snarare i form av spridda skärmytslingar än i jordbruksuppgörelsens storslagna stil. Stelheten i det samhälle vi byggt upp överskyls i viss utsträckning av det faktum att en stor del av vår produktionstillväxt äger rum inom redan etablerade industrier och inte kräver ytterligare strukturförändringar; inför morgondagens utvecklingsmöjligheter är det inte osannolikt att motståndet kommer att bli lika stort som i det indiska bysamhälle som i dag spjärnar emot industrialismens första påstötningar. Det är också troligt att intressekonflikter i mindre grad kommer att karakteriseras av motsättningar mellan arbetsgivare och arbetstagare än av utmönstrade eller efterblivna näringsgrenars anspråk på samhälleligt skydd mot sina anpassningsproblem.

Sådant motstånd till trots kommer den ekonomiska utvecklingen att gå vidare. Med samma förvisning som Marx visade i sin förutsägelse om industrialismens frammarsch kan man — om man antar att världsfreden består — emotse en teknisk omvälvning där auto-

matisk databehandling och maskinskötsel och bruket av nya energikällor kommer att utgöra några av de första inslagen. Det är likgiltigt om man kallar detta en ny industriell revolution eller ser det som en naturlig fortsättning; redan en utveckling i samma takt som det sista århundradets måste uppenbarligen komma att innebära de mest drastiska förändringar av alla ekonomiska villkor.

Men organisationssamhället kommer inte bara att fördröja denna utveckling, det kommer också att göra det svårare för oss att tillgodogöra oss de möjligheter som framtidens välstånd borde kunna medföra. Det är svårt att förutse precis vilka former det välståndet kommer att ta — i vilken mån det kommer att resultera i ökad konsumtion, ökad fritid eller ökat barnantal. Men detta är mindre väsentligt. Det viktiga är att den ekonomiska utvecklingen borde göra det möjligt, sedan den nu förverkligat ett visst mått av allmän trygghet, att verkligen utvidga möjligheterna att leva meningsfulla och tillfredsställande liv. Detta kan knappast vara en fråga enbart om individuell konsumtion eller komfort. Det måste också bland annat innebära förverkligandet av ett i någon mening klasslöst samhälle, av en verklig ståndscirkulation, för att använda ett uttryck som visserligen är gammaldags men som ännu inte förlorat sin mening i Sverige.

En av svårigheterna därvidlag blir just att vårt organisatoriska och politiska liv kristalliserats under klasskampens tid på ett sätt som lätt kan leda till en fastlåsning av vårt samhälle i ett mönster som borde bli alltmer förlegat. De uppenbara riskerna kan kanske illustreras av läget i England, där den sociala skiktning som industrialismen etablerat visat sig i det närmaste orubblig trots välfärdspolitikens och välståndets påtryckningar. Fackföreningsrörelsens inbördeskrig och arbetarklassens traditionella misstänksamhet mot "klassförrädare" som arbetar med otillbörlig entusiasm eller strävar efter att studera och avancera är pendangen till konservatismen och fantasilösheten hos företagsledare och arbetsgivare, och på båda sidor stötts sådana inställningar av organisationer med långa anor och av de politiska partiernas traditionella förankringar, som leder till tillbakablickar i stället för framtidssträvande och som ersätter framtidsvisioner med karikatyrer av gammalt groll. Det vore alltför optimistiskt att tro att vi därför att vi inte lider av samma språkliga

klassbarriär som England kommer att undvika en liknande fixering, om än på ett senare stadium än det edvardianska.

De konflikter och problem som avsatt våra egna sociala och politiska institutioner kommer alltså att te sig alltmer irrelevanta, och risken är att de artificiellt hålls vid liv. Detta gäller inte minst våra politiska partier, vilkas ideologiska grundvalar redan förlorat det mesta av sin aktualitet. Det gäller helt naturligt också många andra av de organisationer som karakteriserar vår samhällsstruktur. Det vore naivt att nöja sig med att peka på deras demokratiska karaktär. Förespråkarna för det svenska organisationssamhället må gärna tala om det vidgade medansvar för samhälleliga beslut, om den livaktighet, orientering och ansvarskänsla som det politiska livet bibringas genom våra folkrörelser. Ingen kan heller förneka att det ligger något i detta. Men det är också välkänt att intresseorganisationer, vilka intressen de än företräder, oftast utmärkes av apatiskt och håglöst deltagande från medlemmarnas sida, och att ledningens maktställning i praktiken sällan är utsatt för effektiv kontroll. Skälet är uppenbart: en demokratisk ordning är meningsfull endast om en rimlig balans råder mellan olika fraktioner så att oppositionen erbjuder ett realistiskt alternativ till den bestående styrelsen. När detta villkor inte är uppfyllt blir resultatet att ansvaret och makten faller i händerna på ett fåtal. Intresseorganisationer är nära nog dömda till en monolitisk karaktär just därför att ingen väsentlig meningsskillnad kan väntas uppstå kring organisationens fundamentala uppgift och därför att dess fullföljande kräver en enad front. Resultatet blir emellertid att deras interna politiska liv får samma bysantinska prägel som exempelvis företagsledningen i ett modernt jätteföretag, styrelsen i en s. k. folkdemokrati eller det politiska livet i en ung afrikansk stat.

Det halvt officiella överlåtandet av väsentligt inflytande eller t. o. m. bestämmanderätt på enskilda organisationer i frågor som särskilt berör dem kan därför försvaga snarare än förstärka det demokratiska draget i den politiska ordningen genom att viktiga ärenden undandras det politiska livet i snävare mening och beslutas utan offentlig debatt eller parlamentarisk handläggning.

Den omfattande apparat som byggts upp för att möta de sociala problem som industrialismen hittills medfört kan således knappast

minska de farhågor som industrialismens kritiker alltid framfört och som inför framtidens perspektiv ter sig mer allvarliga än någonsin: individens tilltagande hjälplöshet och anonymitet inför maktkoncentrationer med växande möjligheter till förtryck framstår alltmer som ett realistiskt problem efter att länge ha kunnat avfärdas som en anti-utopisk mardröm. Välfärdspolitik och intresseorganisationer utgör vid sidan av de stora företagen blott maskor i det nät av hålkortstillverkare som hotar att spinna in framtidens medborgare i en puppa där trygghetskänslan måste vägas mot en viss inskränkning av rörelsefriheten.

Mitt intryck är att välståndet hittills, trots all socialstatistik, utgjort en verklig frigörelse, inte bara i form av ökad komfort utan i form av vidgade horisonter, klarare medvetenhet och förståelse inom allt vidare grupper. Dessa krafter har inte förrän helt nyligen begynt att göra sig gällande. Men vad man kan befara är att när dessa möjligheter till ett friare liv kommer till byn, då är kloketen där. Ingenting är mer symtomatiskt för det dilemma än svårigheten att inlemma den unga generationen i ett system som är helt inriktat på att tillfredsställa medelålders trygghetskrav i stället för ungdomens krav på meningsfulla och krävande uppgifter. Att ett själsdödande och opersonligt arbete, om än med aldrig så utmärkt lön och fina pensionsförmåner, skulle vara livets allvar och mening för de unga är svårare än någonsin att hävda i välståndets samhälle, men deras möjligheter för självständigt experimenterande innan de inlemmas i samhällets fällor är ännu snävt begränsade, och mycket liten uppmärksamhet har ägnats åt hur ungdomens naturliga revolt mot samhället kan göras tolerabel för alla parter.

Många av de problem jag berört kanske ter sig mindre aktuella för det förestående årtiondet, men bostadskrisen exemplifierar dem föredömligt. En kvarleva från en period som många bostadssökande inte ens kan erinra sig, en anomali i varje samhälle med minimala resurser och så mycket mera i ett som tror sig välbärgat, tillåts det att paralysera varje ansats till geografisk och social rörlighet och att göra varje tal om valfrihet i dagens samhälle till ett dåligt skämt.

För hundra år sedan kunde Almqvist skriva om den svenska fattigdomens betydelse. Morgondagens problem blir det svenska välståndets betydelse.

Kanslihusets ställning

av Olof Ruin

Det talas på olika håll — både inom och utanför socialdemokratin — om önskvärdheten av mera planering i regeringsarbetet. Vad som avses är inte alltid alldeles klart. Man kan mena att regeringen skall uppställa långtidsprogram om hur tillgängliga resurser skall fördelas på olika sektorer, att den skall fixera detaljerade utbyggnadsplaner inom olika departementala områden — såsom inom undervisning, sjukvård, kommunikationsväsen etc. — eller helt enkelt att den skall skapa bättre samordning mellan olika statliga verksamhetsgrenar. Det gemensamma bakom dessa önskemål tycks dock vara en känsla av att regeringsarbetet, såsom det nu bedrivs, ibland har en väl impressionistisk och improviserad karaktär.

En planering som innebär att regeringen på något längre sikt och något mera i detalj försöker staka ut sitt handlande är naturligtvis förenad med utomordentligt stora svårigheter. Det är inte vid dessa svårigheter jag tänker dröja utan vid några av de konsekvenser som försök i sådan riktning kan få för den politiska beslutsprocessen i vårt land.

Svenskt politiskt liv är ovanligt rikt på ”kompromissinstitut”, på institutioner som befordrar sammanjämkning mellan olika åsikter och intressen. En av de viktigaste av dessa institutioner är självfallet vårt kommittéväsende. Kommittéer, som får i uppdrag att utreda politiskt betydelsefulla frågor, brukar som regel inrymma representanter för olika partier och organisationer. Dessa ledamöter förväntas småningom pröva sig fram till samlande lösningar. Kommittéarbetet påminner om en produktionsprocess. In matas olika åsikter och ställningstaganden, ut pressas betänkanden, som utgör en sammansmältning av dessa åsikter och ställningstaganden.

Kommittéernas möjligheter att på ett framgångsrikt sätt fullgöra denna sammanjämkande funktion har ofta ansetts bygga på två för-

utsättningar. Den ena, och förmodligen mindre viktiga, är att kommittéarbetet skall försiggå bakom neddragna gardiner. Ledamöterna skall inte behöva riskera att de olika förslag som diskuteras omedelbart kommer till allmän kännedom och skapar bindningar av olika slag. Den andra och väsentligare förutsättningen är att ledamöterna i sitt utredningsarbete garanteras ganska stor rörelsefrihet. Direktiven skall inte vara för detaljerat skrivna och departementen skall inte under utredningsarbetets gång försöka hålla kommittéerna i alltför stränga tyglar.

Denna jämförelsevis stora rörelsefrihet skapar samordningsproblem. De uppgifter, som fördelats på olika kommittéer, gränsar ofta till varandra och är ofta delar av större problemkomplex. Det händer att utredningsmännen glider in på varandras områden, att de medvetet skjuter ifrån sig känsliga frågor i hopp om att någon annan kommitté skall ta upp dem till behandling eller — vilket här är det väsentliga — att de kompromissar sig fram till förslag, som strider mot eller svårligen låter sig förenas med åtgärder som övervägs i andra kommittéer eller inom departementen. Allt detta är förmodligen sådant som måste föredragas, om kommittéerna skall kunna fylla sin sammanjämkande uppgift mellan olika intressen och åsikter i samhället.

Situationen blir en annan om man begär och eftersträvar en mera långsiktig planering i regeringsarbetet. En sådan planläggning måste rimligtvis ske på central nivå med överblick över hela fältet, dvs. inom eller i omedelbar anslutning till kanslihuset. De utredningsuppdrag, som inom ramen för olika planer anförtros kommittéer, måste rimligtvis bli ganska noggrant specificerade. Man kan annars riskera lösningsförslag, som svårligen låter sig inordnas i dessa en gång uppgjorda planer. Det kan alltså antas att det arbete, som framdeles kommer att utföras inom vårt kommittéväsende, alltmer får en teknisk och expertmässig karaktär, medan politiskt betonade avvägningar alltmer kommer att göras i kanslihuset.

Det är svårt att spekulera över vilka verkningar för vårt politiska liv som en sådan överflyttning av reell beslutanderätt till kanslihuset kan få. Det är möjligt att det etableras intensifierade kontakter både med organisationsvärlden och den politiska oppositionen på

kanslihusnivå som ersättning för de förlorade inom kommittéväsens ram. Man kan också tänka sig att dessa intensifierade kontakter endast kommer att gälla organisationsvärlden. Organisationerna — härmed avses både löntagarnas och näringslivets samman slutningar — rör sig med en annan lätthet och ledighet i kanslihusmiljö än de politiska partierna, även om vi har en sådan institution som de regelbundet återkommande partiledarkonferenserna.

Tanken att en viss reducering kan komma att ske i kompromissandet i vårt politiska liv är i och för sig inte särskilt alarmerande. Den svenska demokratin tål gott litet mera strider utan att den värdegemenskap, som är en förutsättning för en framgångsrik demokrati, äventyras. Här finns inga religiösa eller språkliga, inga rasmässiga eller regionala motsättningar. Det är däremot allvarligt, om detta kompromissande i allt större utsträckning skall bli en affär blott mellan kanslihus och organisationsväsende.

Tanken på en eventuell förstärkning av kanslihusets ställning i den politiska beslutsprocessen ter sig inte heller särskilt avskräckande. Det vore en naturlig och nödvändig följd av kraven på mera statliga engagemang och mera långsiktig planering i dessa engagemang om det organ, som bär huvudansvaret för statlig verksamhet, även vore utrustat med stora befogenheter. Allvarligt är det däremot om önskvärda motvikt till en sådan maktkoncentration i allt större utsträckning skulle tillhandahållas av organisationsvärlden.

Denna uppfattning om organisationernas olämplighet som främsta kompromisspartner och främsta vidmakthållare av maktbalansen i samhället bottnar i överväganden av principiell natur. Vilka faktorer bestämmer styrkan i olika organisationers förhandlingsposition gentemot regeringen? Det är ofta inte antalet medlemmar som organisationen representerar utan medlemmarnas ställning på arbetsmarknaden och organisationens övriga maktresurser. Det föreligger risk för att de samförståndsbeslut, som regeringen kan komma fram till vid försök att sammanjämka olika organisationsrepresentanters önskemål och bud, får ett innehåll, som väsentligt skiljer sig från vad en majoritet av väljarna kan tänkas tycka och vilja i den aktuella situationen.

Det existerar eller har åtminstone tidigare ansetts existera en rimlig funktionsfördelning mellan organisationer och partier i den

politiska beslutsprocessen. Organisationerna har att representera grupper av människor i speciella situationer — som anställda, företagare, konsumenter, boende, studerande etc. — och att bevaka dessa människors intressen i dessa speciella situationer. Partierna har att utifrån vissa värderingar försöka göra en sammanjämkning mellan olika intressen och framlägga förslag till åtgärder, som gäller hela samhällsarbetet. I en situation, där organisationsvärlden skulle fungera som främsta motvikt till kanslihuset, skulle regeringen, vilket vore olyckligt för alla berörda, inte möta något totalalternativ till hur samhället borde skötas utan endast delönskemål, som framföres med varierande styrka.

Kontentan av detta resonemang är att en förstärkning av kanslihusets ställning, som ter sig både ofrånkomlig och önskvärd, kräver en förstärkning av den politiska oppositionen. Det är lätt att göra sig en idealbild av hur det borde se ut: De mera långsiktiga planer för sitt handlande som regeringen anser sig kunna uppställa — mer eller mindre i samverkan med olika intressen — borde få sin motsvarighet på oppositionssidan. De kortsiktiga planer, som regeringen presenterar i form av årliga statsverkspropositioner, borde likaledes få sin motsvarighet i en oppositionens detaljerade motbudget. (Härigenom skulle man f.ö. slippa det trista årliga skådespelet med en mängd krav på ytterligare utgifter utan klar specificering av hur de skall täckas.) En förutsättning för att oppositionen skall kunna fylla denna funktion av alternativplanerare är naturligtvis att den får tillgång till en stor stab av tjänstemän och experter. Det ligger emellertid ingenting orimligt i att tänka sig att med statliga medel finansiera ett sådant "skuggkanslihus", att medvetet skapa en kår av tjänstemän impregnerade av oppositionens värderingar, redo att flytta över till departementen när oppositionen vinner majoritet bland väljarna.

Det är bara svårt att förstå hur denna förstärkning av den politiska oppositionen skall kunna uppnås så länge oppositionen är splittrad på tre småpartier, vars existensberättigande i mycket är av historisk art.

Ytterligare en reflexion rörande kanslihusets förmodade framtida ställning. Den gäller arbetsfördelningen mellan de politiskt ansva-

riga och de i princip opolitiska departementstjänstemännen. Den önskvärda arbetsfördelningen mellan dem, nu och framdeles, är lätt att ange. Politikerna skall göra en prioritering av olika reformer och fixera reformernas huvudsakliga innehåll, tjänstemännen skall leverera fakta som underlättar dessa bedömningar och därefter i detalj utföra besluten.

Många betydelsefulla kanslihusbeslut fattas i realiteten i dag — och måste på grund av ärendenas mångfald fattas — på tjänstemannanivå, utan att departementscheferna på förhand hunnit bli inkopplade. Så sker inom fackdepartementens olika byråer och vid förhandlingar mellan fackdepartementens och finansdepartementets tjänstemän. Oftast är dessa tjänstemän inte politiskt registrerade utan anser sig stå vid sidan om det partipolitiska livet. De motiv och värderingar som leder deras handlande brukar av olika skäl successivt bli desamma som respektive departementschefs. Det kan dock hända att dessa tjänstemän — mer eller mindre omedvetet — går sin egen väg och låter värderingar, som knappast är regeringens, prägla sina beslut. I efterhand får dock alla beslut en politisk sanktion i och med att vederbörande departementschef och regeringen solidariserar sig med dem.

Departementstjänstemännens dubbelställning — att räknas som opolitiska men i praktiken fatta politiskt betydelsefulla beslut — får ökad aktualitet i samma mån som det sker en maktkoncentration till kanslihuset. Det måste ligga i regeringens intresse att utse personer som delar dess egna politiska värderingar till poster av betydelse för politikens utformning. Det ligger å andra sidan i kanslihus-tjänstemännens intresse att endast förtjänst och skicklighet och inte partitillhörighet skall påverka befordringsgången.

Denna motsättning mellan två olika intressen har sin ganska enkla lösning: att det göres en klar uppdelning mellan tjänster, som inte förutsätter någon partipolitisk meritering, och sådana som kan göra det. Det kan t. ex. vara rimligt att som politiska rubricera alla befattningar på budgetsekreterare- och byråchefsnivå inom departementens statssekreteraravdelningar. De som uppehåller sådana tjänster skulle självfallet få finna sig i att vid regimskifte överlåta sina platser åt dem som har oppositionens politiska förtroende. Och i den mån man har skapat ett oppositionens skuggkanslihus, skulle

man inte behöva befara att de tjänstemän som marscherar in tillsammans med nya statsråd, skulle sakna kunskap om de arbetsuppgifter, som väntar dem i departementen.

Det är något ogripbart över den politiska beslutsprocessen i vårt land liksom i så många andra länder. Vi svävar i ganska stor oviss-
het och osäkerhet om *var* beslut fattas och *vilka* som fattar beslut. Det måste emellertid vara vår strävan — för att väljarna skall kunna fylla sin funktion som väljare — att göra det ogripbara mer gripbart, att låta dem som de facto beslutar klarare framstå som de beslutande och ansvariga, att överhuvud konkretisera makten. Ett överförande av mer beslutanderätt till kanslihuset och ett klart medvetande om detta överförande skulle liksom en uppdelning av kansli-
hustjänster i politiska och ickepolitiska tjänster i någon mån bidra till en sådan precisering och konkretisering.

Vår barbariska skola

av Sven Rydenfelt

En yrkesvalslärare i en kommun utanför Lund berättar. Till hans uppgifter hör att skaffa praktikantjobb hos olika lokala företag åt elever på högstadiets yrkeslinjer. En målarmästare, som förklarat sig villig att ta emot en elev, frågar till slut i förbigående vem läraren tänker skicka honom. När denne svarar Martin, blir mästern synnerligen betänksam. Martin är nämligen känd och ökänd i hela socknen som skolans värsta odåga och busfrö. Efter en stor portion extra övertalning lovar dock mästern att på försök ta hand om ynglingen.

Det hörde till lärarens uppgifter att hålla kontakt med arbetsgivaren under praktiktiden, och efter någon vecka skulle han egentligen ha ringt och förhört sig om utvecklingen. Men beredd på det värsta kände han obehag inför uppgiften, och när inte mästern hörde av sig, lät han veckorna gå. Först när praktiktiden var gången ringde han, och döm om hans överraskning när mästern i nästan lyriska ordalag utgöt sig över Martins förträfflighet. Han hade aldrig haft en bättre lärling, och Martin var å det hjärtligaste välkommen tillbaka för gott, så snart han var klar med skolan. Nu undrade han bara, om han inte fick ge Martin en slant som belöning. Enligt reglerna var det emellertid förbjudet. När firmans anställda fick höra detta, var de emellertid helt överens om att Martin skulle ha en uppmuntran, och en insamling inbragte 50 kronor.

Att Martin var stolt och lycklig behöver väl inte sägas. Han hade nu bara ett enda bekymmer: hur skulle han kunna uthärda de återstående månaderna i skolan?

Och för Martin var skolan en bedrövelse. Han tillhörde den stora grupp av ungdomar som är praktiskt begåvade men teoretiskt obegåvade. Och det utmärkande för vår obligatoriska skola är att den väsentligen är konstruerad att passa teoretiskt begåvade; kursplaner,

ämnesval, undervisningsmetoder och kunskapsfordringar är inriktade på och avpassade för dem. Praktikernas situation förbättras knappast av att samtliga lärare till följd av urvalssystem och inträdesprov är utpräglade teoretikerbegåvningar. I denna skola för teoretiker måste praktikerna känna sig som färgblinda i en målarskola eller tondöva i en musikskola. Visserligen slipper de numera stryk för sin teoretiska obegåvnings skull. Men de ständiga förödmjukelserna till följd av skolans värdeskalor och kunskapsfordringarnas inriktning innebär en psykisk misshandel av nog så smärtsam art.

Med sina specifika teoretiska värdemått är vår skola orättvis mot praktikerna. I generell mening är nämligen praktikerna ingalunda dummare än teoretikerna, och utanför skolan mäter livet med helt andra måttstockar. Där kommer sunt förnuft och praktisk begåvning till sin rätt — precis som för Martin i yrkesvalslärarens berättelse — och överallt i vårt samhälle finner vi praktikerna som värdefulla och uppskattade medarbetare, många gånger i kvalificerade befattningar.

Ett av *ledmotiven i vår nya skola* är att den skall konstrueras med en rad olika *likvärdiga* linjer, passande för samtliga begåvnings typer. Men likvärdigheten förblir en önskedröm utan någon verklighet bakom. Sanningen är att detta problem är olöst, därför att det är olösligt — som cirkelns kvadratur.

Skolan kan aldrig annat än i undantagsfall ge praktikerna en utbildning likvärdig med teoretikernas. De sistnämnda kan få hela sin yrkesutbildning i skolan — en lärare t.ex. kan fix och färdig släppas ut från seminarium eller universitet. En praktiker däremot måste alltid få sin huvudsakliga yrkesutbildning utanför skolan inom näringslivet med dess tusen och en olika arbetsuppgifter.

Därför heter det också att vår nya skolas yrkeslinjer inte skall ge någon direkt yrkesutbildning utan i stället ha *allmänpraktisk* inriktning. Det betyder i realiteten att de är sillar i kapprock, att de trots allt väsentligen är teoretiskt inriktade — dock utan att ge direkt och för framtiden nyttig yrkesutbildning på samma sätt som de teoretiska linjerna gör. Vilket förklarar att praktikerna inte kan uppleva sitt skolarbete som nyttigt och meningsfyllt på samma sätt som teoretikerna.

Det finns en historia om den humane fängelsedirektören, som fann

att hans cellfångar behövde fysisk motion i friska luften och därför satte dem att flytta en stor sandhög från ena hörnet av fängelsegården till det andra, fram och tillbaka. Fångarna fann arbetet så vedervärdigt, att de bestämt vägrade att utföra det. — Varför?

Därför att de upplevde det som totalt meningslöst. Berättelsen säger något väsentligt om arbetets natur, nämligen att vi alla har ett starkt behov att uppleva vårt arbete som nyttigt och meningsfyllt. Ja, vi kan knappast tänka oss ett värre straff än att tvingas utföra ett arbete som vi finner meningslöst.

Men till detta straff dömer vi alltför ofta praktikerna i vår grundskola, framförallt i de högsta klasserna. Lärarna vittnar om uttrötade och motvilliga elevers ständiga omkväde: Vad tjänar det till? Vad har det för mening? — De upplever skolarbetet som meningslöst och därför avskyr de det.

Undervisningen på y-linjerna är varken fågel eller fisk, varken teori eller praktik, och den ger föga av värde för elevernas kommande yrkesarbete. Den är en sorts sysselsättningsterapi, ett sätt att enligt minsta motståndets lag fördriva tiden i skolan. Därför att en grunddogm i den nya skolans religion säger att det i jämlikhetens namn är praktikernas oförytterliga rätt att gå lika många år i skolan som teoretikerna. Och denna rätt blir till en plikt som måste fullgöras även om undervisningen är meningslös och även om de unga intet hellre vill än slippa ut ur skolan.

Man säger alltså att de olika linjerna skall vara *likvärdiga*. Men de faktiska sociala värderingarna i samhället kan man inte rubba. I realiteten är och förblir den teoretiska linjen, g-linjen, den "fina" linjen. Såväl barnen som föräldarna känner detta, och den naturliga följderna blir en negativ inställning till skolarbetet.

Det är mot denna bakgrund vi får se den *disciplinupplösning* i vår skolas högre klasser, framförallt på de praktiska linjerna, som i dag är ett av våra svåraste pedagogiska problem. Ingen med intresse för och kontakter med skolan kan i dag längre blunda för det katastrofala i situationen. Ett särskilt skrämmande drag i bilden är att de som är ansvariga för denna nya skola så ofta söker bagatellisera, tysta ner eller tuga ihjäl problemet.

Enligt den officiella uppfattningen skulle den bristande disciplinen bero på *faktorer utanför skolan*, på allmän moralupplösning,

slapphet hos föräldrarna, bristande uppfostran i hemmen etc. I större kommuner inrättas t.o.m. särskilda observationsklasser för de mest svårhanterliga eleverna med särskilt utvalda lärare.

Enligt min uppfattning däremot, beror disciplinsvårigheterna väsentligen på *faktorer inom skolan*. Att många elever i skolan är odrägliga, beror på att skolan av dem upplevs som odräglig. När de saboterar undervisningen genom passivt motstånd eller öppen revolt (= disciplinupplösning) är det därför att de upplever skolan som ett förtryck. Deras reaktion mot skola och undervisning är i grund och botten *sund och naturlig*, en berättigad anklagelse mot det rådande systemet.

I den västliga världen anses statligt tvångsarbete totalitärt och odemokratiskt, vilket inte hindrar att vi i vårt land använder tvångssystemet på tre områden: skolans, värnplikens och kriminalvårdens. En mer än hundraårig erfarenhet av obligatorisk skola ger vid handen att systemet kan fungera någorlunda med sex eller möjligen sju års skolgång. Men erfarenheterna från senare tid tyder på att det fungerar dåligt, om skolplikten utökas till nio år, d.v.s. över de känsliga pubertetsåren.

I USA, där man i flertalet delstater har skolplikt till 16 à 17 år, har disciplinupplösningen under senare tid tagit sig sådana uttryck att man fått börja tänka om. Fler och fler framstående kulturpersonligheter kräver rätt för ungdomarna att sluta vid åtminstone 14 års ålder. Sålunda har den berömda sociologen *Margaret Mead* i en artikel "Why is Education Obsolete?" i *Harvard Business Review* framhåvt att ett stort antal ungdomsbrottsslingor återfinns just i den kategori av "missanpassade" elever som vi här diskuterat. Hon kallar dem "nonlearners" och anser att det av många olika skäl vore bäst om de finge sluta skolan.

På samma linje går den kände Columbiaprofessorn *Eli Ginzberg* i sin bok "Human Resources", där han bl.a. skriver:

"Det är i högsta grad av nöden att skola och samhälle tar under omprövning frågan hur man skall behandla sådana ungdomar som inte utan skador för sig själva och andra kan placeras in i vårt nuvarande undervisningssystem. Det är fel att hindra unga människor att ge sig ut i förvärsarbete i sådana fall där arbete bäst skulle kunna hjälpa dem över de svåra tonåren."

Läkekonstens fundamentala princip har ända sedan antiken varit att om möjligt lindra och bota men att framförallt inte skada. Regeln om att inte skada borde även gälla skolan. Men hur skall vi kunna undgå att allvarligt skada dessa ungdomar, som vi under deras känsligaste år utsätter för grov psykisk misshandel, tvångsarbete och tvångsmatning med kunskaper?

Finns det i denna världen någonting mer brinnande vetgirigt än en ung människa? Genom en tvångsmatning med kunskaper förvandlar vi deras naturliga vetgirighet och kunskapshunger i dess motsats och gör dem negativt inställda till allt vad skolor, kunskaper och bildning heter. Det var detta *Carl Cederblad* tänkte på, då han präglade satsen att våra nuvarande skolor "vaccinerar mot fortsatt bildningsintresse".

Du kan tvinga en häst till vattenstället, säger ett ryskt ordspråk, men du kan inte tvinga den att dricka. Vi kan tvinga våra barn att gå till skolan, men vi kan inte tvinga dem att dricka ur kunskapens och bildningens källa. Det hjälper inte att vi bygger skolpalats och ger lärarna akademisk utbildning, om det andliga klimatet i våra skolor är sådant att de förträffliga lärarna sällan får en chans att göra sig hörda.

Sverige och omvärlden

av Bo Siegbahn

Sveriges allvarligaste samhällsproblem — vad menas egentligen med en sådan frågeställning? Vilka problem är viktigare än andra? Är det sådana, vars existens och lösning berör flera medborgares liv än andra? I så fall kan aldrig t.ex. vissa smågrupper av mindre lyckligt lottade människor såsom hörselskadade och invalider göra anspråk på att betraktas som centrala problem.

Sedan kan man helt allmänt ställa sig frågan, under vilka förhållanden det föreligger samhällsproblem som är allvarligare än andra. Normalt bör väl samhället utveckla sig i samma takt på alla områden. Uppstår därför ett allvarligt problem kan detta ofta vara resultatet av en tidigare dålig samordning av planeringen på olika områden. Men det kan naturligtvis även förekomma att nya problem uppstår på grund av yttre händelser eller andra företeelser som man inte kan begära att de styrande skall ha förutsett. En uppfinning i Sverige eller utomlands kan kanske plötsligt hota beståndet av en hel industri i landet. En utrikespolitisk händelse kan ställa oss inför nya och stora problem.

Lösningen av olika samhällsfrågor kan också bli av skiftande natur. Ibland kan det vara fråga om en relativt långsam utvecklings- eller anpassningsprocess. Ibland åter kan situationen kräva en mer eller mindre omedelbar lösning. I sådant fall ter sig ofta problemet som särskilt betydelsefullt och dramatiskt.

Ett exempel på den första typen av samhällsfrågor är jordbrukets yttre och inre rationalisering. Det är otvivelaktigt en process som kommer att i väsentliga avseenden förändra såväl den svenska samhällsbilden som landets ekonomi. Men det är en utveckling som säkerligen kommer att sträcka sig utöver den närmaste 10-årsperioden. Och den har tagit sin början redan för åtskilliga år sedan. Som exempel på mera akuta problem kan man anföra 1930-talets

arbetslöshetskris eller, om vi går utanför Sveriges gränser, den karel-ska befolkningens inordning i Finland efter andra världskriget.

När det gäller att ange och diskutera nästa årtiondes allvarligaste samhällsproblem blir man givetvis tvungen att reservera sig för att frågor eventuellt kan dyka upp som nu ej existerar eller i varje fall ej är av någon större betydelse. Vidare kan det vara naturligt att utesluta frågor som har en mera permanent karaktär eller i varje fall redan en längre tid varit föremål för uppmärksamhet och del-lösningar. Detta gäller problem rörande t.ex. jordbruket, undervis-ningens modernisering, bostadsbristen, ungdomsvården, de eftersatta kategorierna och automationen.

Jag skulle vara frestad påstå att vad som med ett banalt ord bru-kar kallas trivselfrågorna är vårt viktigaste problem för det när-maste decenniet. Inte så att vi inom denna tid kommer att lösa dem — i själva verket löser man väl aldrig helt frågor av den typen. Men under vissa perioder blir de av speciell betydelse.

Man skulle väl kunna säga, att 30-talet var välfärdssamhällets årtionde. Då lades fundamenten för den kombination av ekonomiskt framåtskridande och social solidaritet som på några årtionden i grund förändrat det svenska samhället. Utbyggnaden av detta sam-hälle har dock ägt rum under efterkrigstiden och med hänsyn här-till skulle man kunna kalla 50-talet för den ekonomiska konsoli-deringens period.

Vad som i denna utveckling av naturliga skäl släpat efter är den andliga anpassningen till den nya kostymen. Mera konkret tar sig detta uttryck i alla de trivselproblem som vi på olika områden i ökad utsträckning stöter på. Till en del är de problemen av teknisk natur och skall behandlas med teknisk-politiska metoder: Ungdomen måste få samlingslokaler, landsbygden samhällscentra och männi-skorna valfrihet både beträffande arbete och fritid. Men vid sidan av dessa delvis tekniska aspekter kvarstår frågan, hur människan skall anpassa sitt tänkande och sitt kännande till den ändrade verk-lighet vi nu lever i. Ehuru kanske härvid förhållandet mellan en människa och hans medmänniskor och olika samhällsgrupper är det centrala problemet, skulle jag vilja dröja vid våra relationer med omvärlden. För att vi bäst skall kunna tillgodogöra oss de stora möj-ligheter till berikande av vår tillvaro, som kontakten med utlandet

utgör och för att göra våra insatser på det internationella området så effektiva och värdefulla som möjligt, är det av största betydelse att vi både noga studerar och försöker förstå vår omvärld — och är villiga att samarbeta med den.

Kan vi med gott samvete anse att vi är väl rustade i dessa avseenden? Jag är inte så säker härpå.

Om man skulle döma av efterkrigsårens erfarenheter tycks lidelserna alltid flamma upp särskilt kraftigt i Sverige, när diskussionen kommer in på utrikespolitiska frågor eller frågor som rör främmande länders förhållanden. Ätminstone gäller detta ofta de människor som är intresserade att sträcka ut perspektiven över det egna landets gränser. Detta kan ha olika orsaker. Ett vanligt förhållande är, att ju osäkrare en debattör är om sina faktas eller sin åsikts riktighet, desto hetare försvarar han dem. Vare därmed hur som helst, ett faktum är att Sverige i viss mening kan sägas ha stått fjärmare det övriga Europa under senare delen av 1800-talet och under 1900-talet än under seklerna dessförinnan. För att undvika missförstånd skall här genast understrykas, i vilka två centrala avseenden denna *icke* är riktig. Aldrig tillförne har givetvis en så stor del av svenska folket som nu haft konkreta om än ytliga kontakter med och erfarenheter av, hur det övriga Europa och dess folk har det och ser ut. Aldrig tidigare har heller Sveriges internationella handelsutbyte haft samma genomgripande betydelse för vår ekonomi och vår levnadsstandard.

Däremot har t.ex. det politiska växelspelet och samhörighetskänslan mellan Sverige och andra länder tidigare ofta varit betydligt mera intensivt. Från den tidpunkt i början av 1600-talet, då några svenska godsägare och akademiker under loppet av ett fåtal år lyckades utveckla sig till internationella politiker, och fram till Napoleonkrigen kände sig de som deltog i den svenska politiken som mer eller mindre betydelsefulla medagerande i ett internationellt skådespel. Under 1800-talet blev det klart, att Sverige inte hade möjlighet att spela en självständig politisk roll. Frågan var blott, om man skulle söka sin säkerhet och driva sina intressen genom allians med en starkare makt eller om man i görligaste mån skulle söka minska friktionsanledningarna. 1900-talet har karakteriserats av en efter hand allt starkare tro på önskvärdheten och möjligheten av att

hålla Sverige utanför speciella politiska engagemang och ställningstaganden samtidigt som man varit beredd att medverka i andra internationella åtgärder av olika slag.

Och visst har Sverige deltagit i sådan internationell verksamhet. Vi har t.ex. både enskilt och inom ramen för internationella organ givit en viss hjälp till u-länder. Vi har också medverkat i olika kommissioner till fredens bevarande. Och slutligen deltar vi givetvis i arbetet inom FN och liknande organisationer.

All denna verksamhet är dock inte synonym med internationellt samarbete i djupare mening. Hjälpverksamheten, som glädjande nog nu stödes av allt större folkgrupper, *kan* också vara ett utslag av dåligt samvete eller, vackrare uttryckt, social rättvisekänsla. Den behöver inte vara sprungen ur en känsla av verklig andlig samhörighet.

Härför krävs det åtminstone, för att tala med Snoilsky, inte endast att ge en allmosa utan även att trycka den valkiga näven.

Man har nog ofta det intrycket att många svenskar tycker att vi är föregångsland på de flesta områden, i varje fall på en del av de viktigaste, såsom politisk organisation, social omvårdnad etc. Ibland kan man även påträffa människor som inbillar sig att vi skulle stå moraliskt högre, vara mera fredsvänliga än andra folk, därför att vi för en alliansfri politik. Det borde vara självklart att nästan alla människor numera önskar bevara freden och att vår politik endast är ett uttryck för bedömningen att vårt lands läge under rådande förhållanden ger oss en rimlig chans att kunna få stå utanför eventuella stormaktskonflikter. En ändring i de grundläggande faktorerna skulle kunna medföra en ändrad bedömning.

Med dessa utgångspunkter fattar en del svenskar samarbete och solidaritet med den övriga världen i första hand så att vi skall dela med oss av vårt överflöd såväl på det ekonomiska som det andliga fältet och tala om för dem hur och vad de bör göra. — Det sägs att det är saligare att giva än att taga. Denna tes gäller dock säkerligen icke dem som på grund av självgodhet vägrar att lära av andra och ta emot intryck utifrån.

Det är riktigt och naturligt att vi reagerar mot åtskilliga företeelser i andra länder och våra grundläggande värderingar av mänskovärde, frihet och demokrati kan det givetvis aldrig bli tal om att kompromissa bort. Det är emellertid viktigt att inte glömma att

den historiska utvecklingen varit vitt skild i olika stater och att många länder gått igenom hårda prövningar från vilka vi varit förskonade. Det är t.ex. givet att ett folk som under svåra tider såsom krig och ockupation vant sig vid svart marknad eller laglöshet för många år framåt kan bli märkt av dessa påfrestningar. En viss förståelse är här en rimligare attityd än ett självgott fördömande. Framför allt är en sådan nödvändig om man skall kunna ta vara på allt det värdefulla som ifrågavarande folk har att ge oss. Vi kan inte i alla lägen ensamma få föreskriva de villkor på vilka vi är beredda till internationellt samarbete. En viss ödmjukhet inför andra folks synpunkter och förhållanden är ägnad att ge oss själva en rikare och mera facetterad tillvaro.

I den mån vi med god kunskap om läget i ett visst land är övertygade om att förhållandena där inte står i överensstämmelse med utvecklingens eller medborgarnas krav kan det vara klokt att ha i åtanke att historien inte alltid kan röra sig med önskvärd snabbhet. Irriterade fördömanden utifrån, även om de uteslutande gjorts i en allvarlig önskan att hjälpa, kan t.o.m. ibland hos stolta folk försena en modernisering och anpassning. Den internationella samarbetstanken såväl inom Europa som annorstädes har emellertid utlöst mäktiga krafter. Dess lockelse bevisas kanske bäst av ett europeiskt land som tidigare utsatts för skarp kritik utifrån men som nu av inre tvång med stora steg är på väg att åter ansluta sig till den europeiska samfälligheten.

Inte ens den största nation har numera råd att dra sig tillbaka från omvärlden och nöja sig med vad den själv kan prestera på livets skilda områden. Utvecklingen går alltför snabbt och livet bjuder på alltför rika möjligheter. För ett litet land som Sverige är detta av alldeles speciell vikt. Redan Hjalmar Branting siade i sin studentuppsats för ett 80-tal år sedan om de nya möjligheter tekniken skapat för ett allt intimare internationellt samarbete och politiskt samgående. I dag är detta behov med teknikens utveckling, inte minst på det militära området, ännu mycket starkare. Att vissa provinsiella intressen härvid kan komma att sitta trångt är möjligt, men bevarandet av väsentliga nationella särdrag och institutioner kan endast berika enheten i mångfalden.

1953

1. Andå och trivsel i företaget
<i>av Torgny T Segerstedt</i> 4: —	3. Kvinnor i industriarbete 4: —
<i>av Andreas Lund</i>
2. Konjunkturpolitik under debatt
<i>av Ulrich Herz</i> 6: —	4. Företaget och pressen 4: —
<i>av Arne Lundmark</i>

1954

1. Ändrad företagsbeskattning
<i>Utgången</i>	4. Företagsbeskattning och
konjunkturer 4: —
2. Automation del I <i>Utgången</i>	5. Gruppdynamik och ledarskap
<i>av Joachim Israel</i> 4: —
3. Automation del II <i>Utgången</i>	

1955

1. Företaget och kommunen 4: —	3. Sverige och världshandeln 5: —
2. Skola och näringsliv i Sverige
och USA 4: —	4. Industrifolk på fritid 4: —
<i>av Torgny T Segerstedt</i>

1956

1. Näringslivets folk i riksdagen
<i>av Folke Petrén och</i> 4: —
<i>Lennart Bodström</i>	3. Företagsvinster — ett samhälls-
intresse? 4: —
<i>av Göran Albinsson</i>
2. Näringslivet planerar för
framtiden 4: —	4. Fri handel i Europa 4: —

1957

1. Ekonomiska unioner 4: —
<i>av Staffan Burenstam Linder</i>	3. Sverige och Europamarknaden
4: —
2. Utbildning av chefer och
experter i företagen 5: —	4. Ideologi för näringslivet? 5: —

1958

1. Växandets ekonomi	5: —	3. 245 svenska storföretagsledare	5: —
2. Enhetsskola — mångfaldsskola		<i>av Gunnar Malmenström och</i>	
	6: —	<i>Bo Wiedenborg</i>	
<i>av Lennart Husén och</i>			
<i>Göte Rudvall</i>		4. Patent	6: —

1959

1. Ledning och kontroll av
statliga aktiebolag	5: —	3. Frihet i kollektivsamhället	
<i>av Rune Tersman</i>		<i>av Gösta Carlsson och</i>	7: —
		<i>Ulrich Herz</i>	
2. Den offentliga sektorn	5: —	4. Humanisterna och näringslivet	
		<i>av Veronica Döös</i>	5: —

1960

1. Sveriges näringsliv och de un-
derutvecklade länderna	8: —	3. Arbetskraften i 60-talets
ekonomi	6: —
2. Framtidens företagsbeskattning	9: 50	4. Företagsledare om företags-
ledning	7: —

1961

1. Grundskolan och näringslivet	6: —	3. Kommunen och vårt butiks nät	
		<i>av Georg Nyström</i>	9: 50
2. Mer om U-länderna	6: —	4. Europamarknadsdebatten —
en antologi	10: —

1962

1. Kommunaldemokratien i fara?		2. Speeding up and Smoothing
Economic Growth	9: —
<i>av Harry Törnquist och</i>	6: —		
<i>Nils-Erik Wirsäll</i>		3. Bruttoprisförbudet	7: —
		<i>av Ulf Bernitz</i>	

Böckerna kan rekvideras direkt från SNS eller köpas i bokhandeln. Prenumerationspriset på serien Studier och debatt är fr.o.m. 1961 kr 21: 40 per år inkl. oms. — Några äldre titlar i denna förteckning har realiserats och säljs till priser understigande de nämnda.

Vilka blir

Morgondagens samhällsproblem?

14 författare med 14
uppsatser i skilda ämnen.

Staffan Burenstam Linder
En ekonomisk Pyrrhusseger?

Gunnar Dahlander
Fördela fritiden

Erik Elinder
Överflödssamhälle med
problem

Sven Forssman
Samhällsutvecklingen och
folkhälsan

Curt-Steffan Giesecke
Om likhetens gränser

Odd Gulbrandsen
Glesbygdens förslumning

Ulrich Herz
Morgondagens konsumtions-
mönster

Per Holmberg
Nytt skråväsande i sikte

Sven Malmström
Forskning och framåt-
skridande

Lars Nabseth
Forskning och ekonomisk
tillväxt

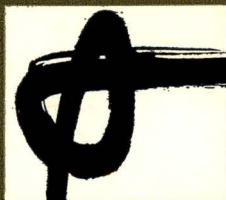
Göran Ohlin
Från välfärd till välstånd

Olof Ruin
Kanslihusets ställning

Sven Rydenfelt
Vår barbariska skola

Bo Siegbahn
Sverige och omvärlden

Studier och debatt 1962:4

PRIS 8:—